

A 80 éves Kiss Jenő köszöntése

Kiss Jenő akadémikus, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke 2023. február elsején ünnepelte 80. születésnapját. A Társaság és folyóirata, a Magyar Nyelv azzal kíván megemlékezni a jeles évfordulóról, hogy felkérte a három al-elnököt egy-egy rövid, személyes hangvételű üdvözlés megírására, továbbá két tanítványt (egykori doktoranduszt), hogy készítsen riportot az ünnepelttel. Ezek közreadása után egy könyvismertetés következik, amelyben a recenzens Kiss Jenő legújabb könyvét elemzi.

A Magyar Nyelv szerkesztősége – Társaságunk nevében is – ez úton kíván további töretlen munkakedvet és jó egészséget Kiss Jenő professzor úrnak, szerkesztőbizottságunk elismert tagjának és hűségese szerzőjének.

A SZERKESZTŐSÉG

I.

Tíz évvel ezelőtt szívesen vállalt feladatomban volt az akkor „hetvenkedésbe” kezdett barátom és kollégám, Kiss Jenő köszöntése a Magyar Nyelv hasábjain (MNy. 2013: 2–4). Elővéve folyóiratunk ama füzetét, újlag belém hasított a felismerés, hogy az idő bizony vágat, és szükségszerűen módosítja szűkebb és tágabb környezetünket, életterületünket: ennek tanúságtevője, hogy két egykori köszöntőtársam időközben elhagyta a földi pályát...

Akkor föllelevenítettem, hogy kettőnk pályakezdése és szakmai pályafutása elég sok hasonlóságot mutatott, ezek közt a legfontosabb talán (dunántúli háttérünkön kívül) az volt, hogy szakmai tarisznyánkba bekerültek a magyar nyelv-történelem számára nélkülözhetetlen finnugrisztikai alapismeretek is Lakó György professzor oktatói tevékenységének köszönhetően. Ezzel az „elemőzsiával” föltankolva vágunk neki a kutatói és oktatói pályának.

Kiss Jenő számára főleg édes anyanyelvünk kínálta a művelendő témaköröket. Természetesen mindig igyekeztem nyomon követni tevékenységét, és nagy örömmel tapasztaltam, hogy mélyen beleásta magát nyelvünk számos kisebb és nagyobb kérdéskörébe, egyebek közt az addig alig-alig művelt nyelvészociológiába is.

Az ELTE-re kerülven a magyar nyelvtörténet és nyelvjáráskutatás oktatójává lett, a neki otthont adott tanszéknek, illetve tanszékcsoportnak később a vezetőjévé is vált. Ismereteit továbbadta külföldön a nyelvünk és kultúránk iránt érdeklődő nem magyarajkú diákoknak is. Mindeközben az egyetemen szokásos nem feltétlenül tudományos feladatok is a nyakába szakadtak, melyeket ugyancsak nagy odaadással és türelemmel végzett egyebek közt munkahelyi egységének javára, amit az is igazol, hogy a bölcsészkar Pro Facultate Philosophiae-díjjal ismerte el ebbéli tevékenységét. Szinte csak mellesleg jegyzem meg, hogy összesen tíz alkalommal juttatták az illetékesek kifejezésre díjak, kitüntetések odaítélésével annak jeleként, hogy nagyra becsülik egyéni teljesítményét és a köz javára végzett munkáját.

Széles spektrumú, színvonalas oktatói munkája mellett igen szorgos kutatást is végzett, amit egyebek közt az mtmt nyilvántartása szerinti majdnem nyolcadfélszáz publikációja igazol. Több olyan munkája is van, amelyet kollégákkal közösen jegyzett, ezek közt például egyetemi jegyzetek, tankönyvek, oktatási segédanyagok is találhatóak.

Nagyon fontosnak vélem, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság titkárává lett 1974-ben, majd 1990-től magyar nyelvészeti mesterének, Benkő Loránd professzornak az utódjaként Társaságunk elnöki posztja szállott rá, amely funkciót nagy odaadással viselt mindannyiunk legnagyobb meglepedésére.

Azt hiszem, nem tévedek, ha azt vetem papírra, hogy Kiss Jenő kollégánk ahhoz az egyre inkább gyérülő tudósnemzedékhez tartozik, amely a tudományos munkát komolyan veszi, etikusan műveli. Azt kívánom neki és a szakmának, tehát önmagunknak is, hogy még sokáig legyen aktív tagja a nyelvünkkel tudományosan foglalkozó közösségnek!

HONTI LÁSZLÓ

Károli Gáspár Református Egyetem

II.

Kiss Jenő professzor úr 80. születésnapjára személyes hangú köszöntőt írni – noha nem könnyű, de – kellemes feladat. Több okból is az. Egyrészt azért, mert hozzá közel álló, számára kedves kollégát szívesen, örömmel köszönt az ember. Másrészt pedig azért is, mert a köszöntés a közös múlt, a régebbi idők felidézésével is együtt jár, és ki ne emlékezne szívesen vissza fiatal(abb) korának történéseire?

Az emlékeket felidézve tűnik fel számomra, hogy az események, a találkozások pusztá száma, gyakorisága alapján kapcsolatunk nem látszik túl szorosnak, legalábbis azokéhoz képest, akik – többnyire azonos munkahelyen, azonos közösségben dolgozván – nap mint nap találkoznak, szót váltanak egymással. Konferenciák, a Nyelvtudományi Társaság ülései, akadémiai ülések: nem túl sűrű alkalmak ezek a találkozásokhoz.

Mindezek ellenére Kiss Jenőt, a tudóst, a tanárt, a tudományos közélet szereplőjét mindig is nagyon közel állónak éreztem magamhoz, olyan közelinek, amilyen közelséget a szakmai kapcsolatok fent említett intenzitása, sűrűsége aligha magyarázhat meg. Megmagyarázza viszont az azonos értékekhez való igazodás

igénye, az értékválasztás hasonlósága, a közös szakmához, a szakmai közösséghez való viszonyulás jellege. Ezek olyan érintkezési pontok, amelyek a napi kapcsolatok rutinjánál is jóval nagyobb erővel képesek egymáshoz kapcsolni az embereket. Ezekről beszélve akár úgy is tűnhet, hogy főképpen magamról beszélek. Pedig valójában arról szólok, hogy számomra mit jelent Kiss Jenő személye és ami ettől elválaszthatatlan: munkássága.

A Kiss Jenővel való kapcsolatomban kezdetei arra az időre, az 1970-es évekre nyúlnak vissza, amikor ténylegesen még nem is volt kapcsolatunk egymással. (Olyan ez, mint a zéró morféma: a rendszerből következik.) Az idő tájt az ELTE és a KLTE diákköri hallgatói és fiatal oktatói között – Hajdú Mihály és Nyirkos István tanár urak vezérletével – igen élénk volt a kapcsolat, sűrű kölcsönös látogatásokkal fűszerezve. (Máig tartó szakmai barátságokat alapoztak meg ezek a találkozások, amelyek – nagy örömmre – vagy két évtizede megújult formában folytatódnak.) Kiss Jenő tanár úrnak azonban csak a híre juthatott el hozzánk, hozzám ezeken a találkozásokon, mivel ő akkortájt Göttingenben működött a magyar nyelv lektoraként.

Így az ő esetében nem eshetett meg az a csoda sem – ami az egyetemi hallgatókkal gyakran megtörténik (legalábbis az én időmben még így volt) –, hogy szembe jön velem a folyosón, bejön előadást tartani az, akinek a nevét addig csak valamelyik általam ismert szakkönyv címlapjáról ismertem. Be kellett érnem azazal, hogy Kiss Jenővel csak a könyvespolcomról ismerkedhettem meg. Onnan azonban elég behatóan, mivel a 70-es–80-as években sorra jelentek meg a könyvei. És ezek engem igen elgondolkoztattak, megfogtak. Először is azért, mert szerzőjük ugyanúgy dunántúli, mint én (s erre az ember a távoli Debrecenben pláne érzékenyen figyel). Másodszor pedig azért, mert ezek a könyvek egyetlen egy kis falunak, a rábaközi Mihályinak a nyelvéről szóltak. Azért is imponált nekem ez a munkásság, mert hasonló volt ahhoz, amit fél évszázaddal korábban Csűry Bálint (akit debreceni diákként, majd tanárként nagyon sokra tartottam és tartok ma is) Egriben végzett el. Kiss Jenő egy olyan időszakban kapcsolódott ehhez a nagy múltú tudományterülethez, amikor a modern nyelvelméletek szinte elöntötték a magyar nyelvtudományt. Egy fiatal, de már érett nyelv tudósnak – gondoltam akkor, és még inkább tudom ma – nagy bátorsága kellett, hogy legyen egy ilyen témaválasztáshoz, mivel könnyen ráragaszthatták a korszerűtlenség, a földhözragadság nehezen levakarható bélyegét. De ez a választás és a mellette való kitartás – jöttek a könyvek sorban – bátorítást adhatott másoknak is.

Számomra ez egyfelől azt mutatta meg, hogy a gyermekkortól fogva használt anyanyelvjárásban való létezés minden másnál, minden más nyelvészeti viszonyulásnál, attitűdnél erősebb háttérét, bázisát jelentheti a sikeres nyelvészeti munkálatoknak. Mihályi nyelvének vizsgálatával Kiss Jenő cseppben a tenger módjára tudta hitelesen felmutatni a magyar nyelvhasználat fontos jellegzetességeit, problémáit. De másfelől igazolta ez a hagyományosnak nevezett kutatási módszer azt is, hogy a tudományos vizsgálatok sikerét nem a felhasznált nyelvészeti módszerek újszerűsége, divatossága biztosítja és hitelesíti, hanem az, hogy tud-e általuk a kutató olyan eredményeket felmutatni, amelyek gazdagítják a nyelvről való addigi ismereteinket. Ma is azt gondolom, hogy a tudományban éppen ez a legfontosabb mérce. A nyelvtudomány későbbi útja, fejlődése aztán igazolta is előttem azt,

hogy az adatokra támaszkodó vizsgálati módszereknél aligha van hatékonyabb eljárás a nyelv megismerésében.

Azt, hogy Kiss Jenő számára ez a nyelvi ismeretanyag milyen fontos vonatkozási pont, támasz volt egész pályáján, mutatja az is, hogy a régi munkáitól majd fél évszázadnyi távolságra megjelentette Mihályi tájszó- és névtárát, szülőfaluja szó- és névhasználatának enciklopédikus foglalatát. A kötetben – ahogyan a mű alcíme is jelzi – múlt és jelen ölelkezik egymással, benne azzal a nyolc évtizeddel, amit Kiss Jenő ebből személyesen is megélt. Ez a könyv Csúry Bálint Szamosháti szótárának méltó párjaként majd egy évszázad múltán mutatja a szociolingvisztikai, nyelvtörténeti szemlélettel átítatott dialektológia töretlenül fontos szerepét a nyelv tanulmányozásában.

Ez a szótár – mint minden más munkája – hangsúlyosan kifejezi azt is, hogy Kiss Jenő számára a nyelv nem pusztán formák bonyolult logikai szövevénye, hanem egy közösség saját, csak rá jellemző kultúrájának a hordozója is egyúttal, és így e kettőt – nyelvet és kultúrát – csakis együtt, egymásra vonatkoztatva lehet értelmezni. A kultúrát, a nyelvet a használójuk, alakítójuk: az ember nélkül pedig nem lehet megérteni, ahogyan ezt Kiss Jenőnek az elmúlt évtizedekben megjelentetett munkái is nagy hangsúllyal képviselik. Ez a szinte minden írásán átütő szemlélet hitelesíti a szó- és névtár bevezetőjének azt a gondolatát, miszerint „Könyvem tisztelgő főhajtás is kíván lenni mihályi eleink emléke előtt” (15).

Ez a tisztelet az, ami Kiss Jenő munkáiból ugyancsak nagy hatást gyakorolt rám. Tisztelet a múlt tudósai, a nagy elődök iránt: e szemlélet nemcsak műveiből olvasható ki, hanem beszélgetések során odavetett megjegyzéseiből (*Ez az asztal még Gomboczé volt!*), tudós elődökről társalogva is folyton megjelenő gondolat ez nála (*Hol vagyunk mi hozzájuk képest!*). Ez a tisztelet kijár tőle minden kortárs kollégának is, aki csak kicsivel is hozzájárult a közös tudáshoz. Irigylésre méltó dolog mindenkiben, mindig az értéket keresni és megtalálni! Ez az értékteremtő munka és a kollégákhoz való baráti viszonyulás tette alkalmassá őt arra is, hogy olyan kutató közösségeket hozzon létre, amelyek fontos összeggzéseket alkottak meg a magyar nyelvjárásokról, a magyar nyelv történetéről.

A tudományos közélet fórumain szereplő Kiss Jenőről is immár több évtizedes tapasztalataim vannak. Jórészt neki köszönhetem, hogy ezekre a fórumokra én is bekerültem: kezdődött ez azzal, hogy a 90-es években ő kért fel elsőnek a Magyar Nyelvtudományi Társaságban előadás megtartására, majd bő két évtized múltán ő javasolt akadémiai tagságra is. A tudományos közélet nemritkán vitáktól, sőt indulatoktól hangos közterein Kiss Jenő irigylésre méltó módon mindig meg tudta őrizni a maga csendességében, visszafogottságában is határozott, a dolgokat szélesebb összefüggéseikben láttató, érvelő előadásmódját, stílusát. Érdemes megtanulni tőle azt, hogyan lehet álláspontunkat úgy kifejtetni, hogy eközben tiszteletben tartjuk mások – akár számunkra teljesen elfogadhatatlan – véleményét is. Az a vitakultúra, amelyet ő képvisel, és az a folyton érezhető jó szándék, segítőkészség, ami Kiss Jenő minden megnyilvánulásában jelen van, az egész tudományos közösségnek nagy hasznára lehet.

Kedves Jenő, azzal kívánok neked jó egészségben, erőben és munkakedvben gazdag további sikeres, boldog éveket, évtizedeket, hogy a fenti értékek

képviselésével tovább gazdagíthatd a magyar nyelvtudományt és annak egész tudományos közösségét.

HOFFMANN ISTVÁN
Debreceni Egyetem

III.

Kiss Jenő, Széchenyi-díjas magyar nyelvész, egyetemi tanár, professor emeritus, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a dialektológia és a szociolingvisztika nemzetközileg ismert és elismert kutatója, aki jelentős szerepet játszott a magyar nyelvjáráskutatás módszertanának megújítása, valamint a szociolingvisztikai (társadalomnyelvészeti) és a strukturális szempontok nyelvjárástani alkalmazása terén. Hallgatók nemzedékeit oktatta biztos tudáson alapuló kiegyensúlyozottsággal, halk, nyugodt, pontos és választékos szavakkal emberségre és a tudomány szeretetére. Ünnepeztünk nagyívú, terjedelmében és témái sokszínűségében is páratlan pályája saját szavai szerint a rábaközi Mihályi község „ingergazdag környezetéből” indult, ahol példaképe, a Kossuth-díjas, akadémikus nyelvész Zsirai Miklós is született. Szeretett szülőföldjéhez mindig hű maradt. Erről tanúskodik faluja nyelvjárásáról írt számos elemző tanulmánya, de legfőképpen a Mihályi tájszótár (1979), amelynek jelentősen bővített kiadása 2022-ben jelent meg a Tinta Könyvkiadó gondozásában Mihályi tájszó- és névtár. Tájszavak, földrajzi, személy- és állatnevek. Múlt és jelen címen. E hűséges kötődést a község 2006-ban díszpolgári cím adományozásával ismerte el. Jenő tanár úr – ahogy diákjai és munkatársai szokták emlegetni – Sopronban járt gimnáziumba, s az ottani tanulmányai ugyanolyan meghatározók voltak számára, mint egyetemi éveit az Eötvös Collegiumban és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, amely első és egyetlen munkahelye lett.

Számosan méltatták már előttem részletesen szóban vagy írásban Kiss Jenő kiemelkedő szakmai pályafutását. Ezért jómagam köszöntőmben e gazdag, finnugor nyelvészettel, szótörténettel, leíró és történeti alaktannal, tudománytörténettel, névtannal, a nyelvtanítás és az egyetemi tanárképzés módszertanával egyaránt foglalkozó pályának csak három olyan területét emelem ki néhány cím idézésével, amelyek megítélésem szerint Kiss Jenő professzor úr érdeklődésének az előterében állnak.¹ 1. A dialektológiai és a szociolingvisztikai írásait legjobban talán a Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak (1995), a Szociolingvisztika: gondolatok egy térhódító nyelvtudományi diszciplínáról (1997) és a Magyar dialektológia (2001) című művei fémjelzik. – 2. A köznyelv és a regionális nyelvváltozatok viszonyainak témakörében, többek között olyan elemző munkái születtek, mint A nyelvjárások élete, szerepük a köznyelv formálásában (1990), a Köznyelv és regionális nyelvváltozatok (1993), A regionális köznyelviség mint kutatási probléma (1995), Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség (akadémiai székfoglaló, 2001). – 3. A magyar nyelv

¹ KISS JENŐ műveinek bibliográfiáját (2012-ig) lásd itt: SZABÓ PANNA, Kiss Jenő tudományos műveinek bibliográfiája. 1964–2012. In: JUHÁSZ DEZSŐ szerk., Kérdések és válaszok a nyelvtudományban. Jelen, múlt, jövő. Válogatás Kiss Jenő tanulmányaiból. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014. 2: 494–524.

helyzete a mai világban. Ezzel a roppant aktuális, egyben összetett, érzékeny nyelvészeti, társadalmi és politikai problémakörrel A magyar nyelvről – nyelvpolitikai megközelítésben (1997), A magyar nyelv és az Európai Unió (2005), A magyar nyelv és helyzete (2006), a Globalizáció és anyanyelvi versenyképesség (2009) című írásai foglalkoznak behatóan. Publikációi szellemiségében mindig jelen van az a gondolat, amit példaképe, ZSIRAI MIKLÓS így fogalmazott meg: „Szeretem nyelvemet, ezt a minden előttem élt magyarnak lelkével átítatott drága örökséget, ezt a minden utánam élő magyarra átszarmaztatandó szent muzsikát.”

Végezetül ünnepi köszöntőmet egy személyes hangvételi megjegyzéssel szeretném zárni. Jóllehet eltérő nyelvi közegben dolgozunk, tanítunk, kutatunk, de a közös barátunk, néhai Szabics Imrének köszönhető megismerkedésünk első pillanatától kezdve éreztem, hogy mindkettőnknek fontos anyanyelvünk szeretete, ápolása. Jenő tanár úr, akit én tisztelem és szeretetem jeléül azóta is a „Professzorom” megszólítással szoktam aposztrofálni, fiatal tanársegéd korom óta figyelte és segítette egyetemi és szakmai pályafutásomat. Egyeként én ezt mindig az „idősebb testvér” támogató, vigyázó figyelmeként, barátságaként éltem meg, és hálás voltam és vagyok is érte a mai napig. És Cicero óta tudjuk, hogy „A barátsággal sosem szabad betelni úgy, mint egyéb dolgokkal: minél régebbi, annál édesebb, miként a borból is az, amelyik kiállta az idő múlását.”

Kedves Professzorom! Szívvel kívánom neked, hogy még nagyon sokáig maradj köztünk erőben, egészségben, kedvenc kutatási témáid vonzásában. Mert tudom, hogy az ezekkel való szinte napi szintű foglalkozás neked nem munka, hanem felüdülés. Isten éltesen sokáig! Ad multos annos!

BÁRDOSI VILMOS
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Celebrating Jenő Kiss' 80th birthday

Professor Jenő Kiss, Member of the Hungarian Academy of Sciences, President of the Hungarian Society of Linguistics, celebrated his 80th birthday in February 2023. The Society and its journal Magyar Nyelv wish to salute that outstanding jubilee by publishing brief personal greetings written by the three vice-presidents of the Society and an interview with Professor Kiss, written by two of his disciples. These items are followed by a book review of Jenő Kiss' latest book.

Keywords: Jenő Kiss, President of the Hungarian Society of Linguistics, the journal Magyar Nyelv.

HONTI LÁSZLÓ
Károli Gáspár Református Egyetem

HOFFMANN ISTVÁN
Debreceni Egyetem

BÁRDOSI VILMOS
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Beszélgetés Kiss Jenővel 80. születésnapja alkalmából

Kiss Jenő munkálkodásában az egész magyar nyelvközösség iránt érzett felelősségről, köteleességteljesítésről beszélhetünk. Amikor a kerek születésnap alkalmából felkértük doktorált hallgatóit, hogy ünnepi üdvözlőleteikből összeállítsunk egy születésnapra köszöntőfilmet, akkor szembesültünk a ténnyel, hogy ma tágabb hazánk, a Kárpát-medence szinte valamennyi magyartanszékén, kutatóintézetében oktatnak, kutatnak olyan kollégák, akik az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolája Kiss Jenő vezette Magyar nyelvészeti programjának Szociolingvisztika-dialektológia alprogramján végeztek. Iskolateremtő tevékenysége vitathatatlan, szakmai összetartó ereje megkérdőjelezhetetlen. Aki nála végzett, nem felejt el az alaplécet: „a maximum a minimum”. Ünnepi beszélgetésünkre, kényszerű körülmények miatt, végül nem élőszóban, hanem írásos interjú formájában került sor, Kiss Jenő professzor úr 80. születésnapja alkalmából.

Mit tart a legmeghatározóbbnak az otthonról hozott értékek közül? Mire nevelte a szülői ház, kedves szülőfaluja, Mihályi és a tágabb környezet, a Rábaköz?

Messze ringó gyermekkorom a természetközeli falusi világot, a rendszerető embereket, a szolidaritást és tisztességet fontos emberi tulajdonságnak tekintő ottoni közösséget idézi föl bennem. Mennyiszer hallottam szüleimtől én is a „légy jó, fiam” intelmet, akárhova mentem is. Számomra ez alapvető kifejezése volt a követendő emberi magatartásnak. Puritán protestáns (evangélikus) szellemben nevelődtünk nővéremmel. De ez jellemző volt kiterjedt rokonságunkra is.

Boldog gyerekkorom volt. Szüleink hagytak játszani bennünket. S mivel sokan voltunk gyerekek a környéken, mindig voltak játszótársak. Tanúsíthatom, hogy játszásaink, a felnőttek játékos utánzásai során sokat tanultunk. Mi abban a kivételes helyzetben voltunk nővéremmel, hogy apai nagyanyám szinte mindig otthon volt, de édesanyám s többnyire édesapám is, mert az ő cipésműhelye a családi házban volt. Azaz teljes védettségtudatban, biztonságérzetben növekedtünk. Egyébiránt a faluközösség felnőtt tagjai is vigyáztak a gyerekekre, tehát „kollektív” figyelem és fegyelem alatt voltunk: ránk szóltak, ha kellett.

Szüleinkkel a szomszédos rábaközi falvakban élő rokonainkat természetesen meg szoktuk látogatni, s persze fordítva is így volt. Mihályi volt a nagy rokonság központja, a kibocsátó fészek, mert Mihályiban laktak nagyszüleink meg gyermekeik többsége is. Egy soproni ismerős család tagjai is meg-meglátogattak bennünket: tőlük hallottam először a soproni Líceumról mint nevezetes gimnáziumról (ez engem akkor nem érdekelt). Hogy utódjába, a Berzsényi Gimnáziumba kerültem 1957-ben, szüleim döntése volt. Ők kezdettől fogva így tervezték, előttem már nővérem is soproni gimnáziumba került. Édesapám nagy szerelmese volt Sopronnak. S bár két bátyja volt, egyedül maradt, mert bátyjai fiatalon elhunytak. Az akkori szokásoknak megfelelően az egyetlen megmaradt fiú nem tanulhatott tovább,

akármilyen tehetséges is volt, és szeretett volna tanulni, hanem apja mesterségét kellett továbbvinnie. Apai nagyszüleim éveket töltöttek Bécsben és környékén: nagyapám cipészinasként, nagyanyám akkor még mint hajadon, cselédként. A német nyelv bizonyos fokú ismerete tehát adott volt a családban. Sopron volt a kedves város. Kelet felé nem jártak fölmenőim. Mi is csak általános iskolásként egy-egy kirándulás alkalmával.

Milyen események és személyek jelentettek hajtőerőt a pályaválasztáshoz a Mihályiban töltött gyermekkorra, később a soproni évek alatt, majd az egyetemen?

A mihályi évek alatt nem gondoltam, hogy tanár leszek. Leginkább talán a vilanyszerelő foglalkozás vonzott egy időben. Sopron, az igazi város, az „Alpok alatti urbs” és a gimnázium meghatározó hatással volt rám. Ez azonban nem a vilanyszerelőség irányába segített. A gimnáziumi években találkoztam a példaadó múlttal. Akkor, amikor fogékony a fiatal ez iránt is. Márpedig akkor mi nagyrészt azok voltunk. Az 1790-ben alapított Líceumi Soproni Magyar Társaságról tudtuk, hogy tiszteletbeli tagja volt Kazinczy, hogy megfordult ott Petőfi is Orlay-Petrics Somával. Hogy Berzsenyi is ott tanult (erről is kapta az államosított gimnázium a nevét). Az utcai fronton márvány emléktábla van a korábbi licista, a későbbi nagy nyelvész, Gombocz Zoltán emlékének idézésére. Az említett önképzőkörnek mi is szorgalmas tagjai voltunk, előadásokat hallgattunk és tartottunk. Negyedik koromban diákelnökének választottak. Visszagondolva úgy látom, lelkesek voltunk, s komolyan vettük, amit csinálunk. Akkor a szombat is munkanap volt, csak a vasárnap volt kimenős nap nekünk, kollégistáknak. Ez a nap volt az, amikor megismerkedhettünk a várossal és környékével.

A pályaválasztás kérdése az érettségi felé közeledve dőlt el. Ugyanis a latin nyelv szerelmese lettem kítűnő latintanárunknak a hatására. S mintegy magától adódott, hogy latinra és magyarra jelentkezem, mert mindegyiket szerettem (verseket is írogattam, nagyon közel állt hozzám az irodalom is). A Soprontól, a barátoktól való elszakadás nehezen ment. Nehezítette ezt az is, hogy Sopron a határsávbán volt, s oda, mert katonaköteles fiatal férfi voltam, rendőrségi engedély kellett az érettségi találkozón való részvételhez is. Sőt: Mihályiba, haza is úgy mehettem csak, ha a vonaton Győrt elhagyva, az engemet igazoltató „szerv” keresztkérdéseire jó válaszokat tudtam adni (arra vonatkozóan például, hogy hány buszmegálló van Mihályiban, vagy hogy hol szállok le).

Az egyetemi évek alatt előbb magyar–latin, majd magyar–finnugor szakos volt, Eötvös-kollégista lett. Mi az, ami miatt akkor jó volt, s ami miatt nehéz volt egyetemistának lenni?

Természetes volt a gimnáziumi évek után, hogy az egyetemen (Eötvös Loránd Tudományegyetem) latin és magyar szakra felvételiztem. Jó volt egyetemistának lenni a II. évfolyamtól. Az első évben ugyanis az egyetem zugligeti Fácános kollégiumában helyeztek el bennünket, ahol a hálószobában több tucatnyian voltunk. Könyvtár nem volt. (Ez az épület eredetileg a hadseregé volt.) A II. évtől

pályázhattunk az Eötvös Kollégiumba (akkor ez Szakkollégium volt hivatalosan, így mi kollégisták voltunk, szemben a korábbi és későbbi Collegiummal s collegistákkal). A bejutás feltétele megfelelő tanulmányi eredmény volt. Fölvettek, s ettől számítom tulajdonképpen egyetemi éveimet. Micsoda helyre kerültünk! A Ménesi út nem volt messze az egyetemtől. Négyen voltunk egy szobában, emeletes ágyaink voltak, szekrénye volt mindenkinek. Közel volt az egyetem, ahol a menzán étkeztünk, nagy könyvtár (bármikor bemehettünk) és olvasóterem állt rendelkezésünkre. Rendszeresen voltak neves emberek is vendégeink, előadók. Külön nyelvórák voltak kötelezők (az egyetemi orosz után).

Visszagondolva a közösség fegyelmező és lendítő ereje, az intellektuális feszültségzónában élés, a nagyképű és a szájhős megvetése jut eszembe, s az, hogy „a maximum volt a minimum” többek számára a természetes „alapállás”. Mindig olyan szobában voltam, ahol egy külföldi egyetemi társunk is volt (nekem például egymás után kubai, vietnámi, finn, kínai). Tudatosult bennünk, hogy mit jelent a neves tudósok, tanárok, kutatók, költők, írók kibocsátó fészkeben élni, időzni, érzékelni, hogy milyen rangot jelentett Eötvös-kollégistának lenni az egyetemen, mit jelentett a régi Collegiumra mondott korábbi jelszó, a „Szabadon szolgál a szellem”. Gyakori volt a szellemes csipkelődés, egymás ugratása. Egy példa: vizsgaidőszakokban mindenki szorgalmasan tanult, s nem volt kíváncsian egymás zavarása. Az egyik szoba lakói úgy kerültek el a szobába betoppánival való beszélgetést, hogy a táblákra írt szavakkal jelezték: ne zavarj! – mi sem tudjuk – a kijárás arra van.

Mestereit számos helyen nagyrabecsüléssel emlegeti. Ha tud választani, melyek voltak a legfontosabb útravalók, tanácsok, amelyeket tőlük kapott?

A tudományos pályára az egyetem készítette fel. A legfontosabb ösztönzést nyelvész tanáraimnak köszönhetem. Ez volt az a közeg akkor (számomra legalábbis), amely leginkább látszott törődni velünk. Nekik vagyok hálás, hogy fölhívták figyelmemet az egyetemi oktatáson kívüli tudásszerzés lehetőségeire. Szathmári István és Bárczi Géza javaslatára hamar a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagja lettem, s eljártam a felolvasó ülésekre a címük alapján engem vonzó előadások meghallgatására. Szimpatikusnak találtam az ottani légkört, a hozzászólásokat, vitákat, s visszagondolva is örülök, hogy a tudományos „továbbképzés”-nek ezt a formáját megismerhettem. A tanári pályára készültem, de egyre inkább a nyelvtudomány művelése szándékának az irányába tolódtam el.

A nyelvtudomány felé vonzott az, hogy a leginkább objektív tudománynak tűnt az akkor nekünk tanított diszciplínák között. Az irodalomtudomány azokban az években (1961 és 1964 között) túlzottan ideologikus oktatású és természetű, nemkülönben kevésbé egzakt tudomány benyomását keltette. Másrészt megemlítem azt is, hogy a nyelvészetet oktató tanárok között akkor mintha többen lettek volna, akik emberileg szimpatikusabbak, segítőkészebbek voltak. De talán az is, hogy kezdtem ráérezni arra, hogy mivel én egy nyelvjárást is magammal hoztam otthonról, olyan tudásnak a birtokában vagyok, amelyet esetleg hasznosíthatok nyelvészeti tanulmányaim során. S lám: első etimológiámat egy mihályi tájszó eredetmagyarázatával írtam meg III. éves koromban. A finnugor szak választásában

bizonyára szerepet játszott a mihályi születésű finnugor nyelvésznek, Zsirai Miklósnak az áttételes hatása is (ő már 1955-ben elhunyt, de azt tapasztaltam, milyen nagy elismeréssel és szeretettel emlegették a rokonságban az idősek, akik ismerték őt, beleértve szüleimet is). Benkő tanár úr tartotta nekünk a nyelvtörténeti előadásokat. Űgyesen egybekapcsolta a magyarság történetének és a magyar nyelv történetének a szoros összefüggését. Ez újdonság volt, s akkor nekünk tetszett is.

Milyen nehézségekre és szerencsés körülményekre, tapasztalatokra emlékszik vissza pályafutása során?

Nehézségekre nem emlékszem, hiszen sem a szakváltás elé nem gördült akadály, és más sem jelentett hátrányt további egyetemi életemben. A II. évtől végig az Eötvös Szakkollégium (= Eötvös Kollégium) tagja lehettem. Finnugor szakosként szerencsés véletlen volt, hogy finn szobatársam volt, ha csak rövid ideig is. A Kollégium más vonatkozásban ajándékszámába ment, legalábbis az én szememmel nézve. Az egyetemen kitűnő tanáraim voltak, sokat köszönhetek nekik. Bereczki Gábor volt szakdolgozati témavezetőm. Akkor elég volt egy szakon szakdolgozatot írni, s én finnugorból írtam ezt (cseremis/mari témából, amelynek rövidített változata a Nyelvtudományi Közleményekben jelent meg). Benkő tanár úr nyelvtörténeti előadásait mindannyian szerettük színességük, didaktikai felépítettségük miatt. Akkor még nem dőlt el, ki milyen irányba megy, de ez az előadás fontos lökést adott. Első etimológiáimat neki (a Magyar Nyelvbe) adtam le. Mivel akkor már folytak A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának a munkálatai, IV. éves koromban fölvettem a munkatársak közé (a történeti adatok gyűjtésében részt vevő segédmunkatársnak). Ez év végén jelezte, hogy szívesen látna a tanszékén. Micsoda boldogság töltött el! Én akkor csak annak örültem, hogy Benkő tanár úr közelében maradhatok, semmi más nem jutott eszembe, semmiféle szakmai karrierre nem gondoltam, ahogy később sem – bármilyen hihetetlen is lehet a mai olvasónak. A Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék második otthonom lett. Röviden: a kérdésben jelzett nehézségek, ha voltak, eltörpülnek a pozitív tényezők mellett. Egy idős nyelvész mondta egyszer, hogy űgyesen felépített pályán futok. Én úgy látom, az igazság az, hogy történtek velem a dolgok, nem én irányítottam őket. A kérdésre reflektálva azt mondhatom tehát, hogy szerencsés körülmények, segítő tanárok és barátok, kollégák vettek körül.

Lektorként, vendégtanárként és konferenciák résztvevőjeként sok helyen járt külföldön, olykor huzamosabb ideig is. Milyen ott szerzett tudás, szemlélet, tapasztalat bizonyult a leghasznosabbnak Tanár úr számára?

Külföldi, tehát lektori és vendégtanári éveim a régi peregrinusokat juttatták eszembe, abban a tekintetben mindenképpen, hogy egyrészt sosem volt szándékom a külföldön maradás, a lényegesen nagyobb kinti fizetés ellenére sem. Én itthon, Magyarországon éreztem magam legjobban. Ma sincs ez másként.

Másrészt valóban abban a helyzetben éreztem magam, mint akinek kötelessége a kései peregrinusok nyomában haladni. Űgy gondoltam tehát, hogy abból,

amit kint tapasztalok, több minden hasznos lehet az itthoni szakmai munkában, s érdemes lehet az egyetemi oktatásban való továbbadásra is. Mi volt hasznos? Annak az elemi igazságnak a megtapasztalása, hogy minél tágabb körben tájékozódunk, annál szélesebb lesz a látóköreink. Márpedig ott megtapasztaltam a göttingeni Germanistisches Institut könyvtárában, mit jelent az, hogy a kurrens nyelvészeti irodalom lenyűgöző változatosságban és terjedelemben rendelkezésünkre áll. Ott találkoztam a szociolingvisztikai szemlélet dialektológiai alkalmazási próbálkozásával, amit követendőnek találtam. Követtem is. Amikor Magyar dialektológia című munkánk megjelent 2001-ben, egyik recenzense túlzónak tartotta a szociolingvisztikai szemlélet olyan fokú érvényesítését, amit könyvünkben talált. Bevallom, ezt inkább elismerésnek tekintettem, mint jogos bírálatnak. A konferenciák az (új) tudományos ismeretek, kutatási eredmények gyors közvetítésének a lehetőségét jelentették. A külföldi nyelvészekkel való eszmecsere lehetővé tették a gyors tájékozódást azon a téren, ki min dolgozik, és milyen tervei vannak. Belemártózás volt ez a dinamikusan változó nemzetközi tudományos légkörbe, amely lehetővé tette saját kutatásaink mérlegre tételeit is. Azaz hasznosak voltak. Nem beszélve a személyes ismeretségek megkötéséről. Érzékeltem, hogy e tekintetben súlyos lemaradásaink vannak. De tudtam azt is, hogy mennyi akadály volt a Nyugattal és a nyugati kollégákkal való találkozásnak, nem beszélve a szakmai kapcsolattartásról (ez az 1970-es évek elejére értendő).

A magyar dialektológia egyik megújítójaként számos elméleti munka szerzője, aki nemcsak az íróasztal mellől tanulmányozta kutatása tárgyát, hanem tevékenyen részt vállalt a terepmunkákban is. Fel tudná idézni a legkedvesebb nyelvjárásgyűjtő emlékeit?

1963-ban kezdtem el mihályi nyelvjárási gyűjtéseimet. Hja, azóta sok esztendő telt el... Legkedvesebb nyelvjárásgyűjtő emlékem nincs, de sok-sok kedves emlékem van. Számos gyűjtésre emlékezem, már régen elhunyt adatközlőkre is, arra is, hol volt a gyűjtés (kinn az utcai padon, benn a konyhában, az udvaron, vagy a családi asztal körül). A talán legkedvesebbek azokhoz kötnek, amelyekben szüleim voltak az adatközlők. És persze a legújabb szógyűjtések, amelyekben velem nagyjából egykorú adatközlőimet faggattam mihályi szavak múltjáról és jelenéről. (A Mihályi tájszó- és névtár anyagának 2016 és 2021 közötti intenzív újrakérdezésének és -gyűjtésének idején.) Az a tény önmagában is örömet szerzett, hogy anyanyelvem egyik változatát hallhattam kompetens beszélők szájából. Az anyanyelv változatgazdagsága lenyűgözött, amióta volt lehetőségem (az egyetemi nyelvjárásgyűjtő kirándulásoknak köszönhetően) eljutni a magyar nyelvterület különböző részeire, s hallgathattam a különböző nyelvjárásokat beszélő adatközlőket a Palócföldtől a Székelyföldön és Moldván át a Délvidékig. Nem feledkezve meg arról, hogy milyen hasznosak voltak ezek az „országjárások” a népismeret és a kisebbségi magyarság megismerése szempontjából. Az Eötvös Collegium fő nevelési céljai közé tartozott kezdettől fogva a „tudós tanárok” képzése, s úgy láttam, hogy ennek részeként is tekinthető volt a szóban forgó szakmai kirándulások műfaja.

Jó volt tapasztalnom, mennyi lexikai archaizmus bukkant föl gyűjtéseim során. Ilyen esetekben joggal érezhettem, hogy nyelvi mentőmunkát is végzek. Ennek ösztönző, további gyűjtésekre serkentő hatását gyakorta éreztem a nem ritkán monotonnak tűnő gyűjtések közben. Édesapámnak, ideális nyelvjárási informátoromnak köszönhetem, hogy az archaikus tájszavak jelentéseit közvetítette. Tudvalévő, hogy a „szemantikai hozzáférés igényli a legtöbb időt, míg a fonetikai a legkevesebbet” (GÓSY 2004: 65). Adatközlőimre is ez volt jellemző: gyakran találkoztam azzal a jelenséggel, hogy az alakra emlékeztek, a jelentésre nem. A nyelvjárási anyanyelvűség egyik nagy előnye az volt, hogy tudtam, mire kérdezek: a jó kérdés feltétele ugyanis a nyelvjárásban és a tárgyi háttérben való tájékozottság.

Milyen előzményeit látja s milyen helyét a mai újabb szociolingvisztikai irányoknak a tudományág történetében?

A mai újabb szociolingvisztikai irányok e tudományág természetes változásának, tematikai, anyaggyűjtési és kutatómódszertani bővülésének a termékei. Ha nem neveznék elkülönítő jelzővel őket, nem tűnnének fel annyira. Egy részük az adatgyűjtés lehetőségeinek (tehát technikai repertoárja bővülésének) a kísérőjelensége (l. az internet kínálta lehetőségeket). Olyan (rész)területre vagy magyarázatra helyezik a kutatók a hangsúlyt, amelyekkel eddig legfeljebb érintőlegesen vagy nem is foglalkozott a szociolingvisztika (kritikai szociolingvisztika). A „kritikai” jelző más tudományokban is megjelenik, mondhatni sikeres pályát látszik befutni. Tehát nem új diszciplínáról van szó, hanem egy már „befogadott” tudományterület differenciálódásának termékéről. Gondolhatunk a „civil dialektológia”-ra is, amely olyan ismeret(ki)terjesztő vállalkozás, amely szeretné összegyűjteni s térképen ábrázolni mindazokat az interneten fellelhető tartalmakat, amelyek valamilyen formában megjelenítik a magyar nyelv térbeli változatosságát. Ebben az esetben nem kell tehát kimenni a terepre, nem kell nyelvjárási beszélőkkel sem találkozni. Mindkét esetben nem új kutatási módszerről, hanem új „ismeretkiterjesztő” módozatról van szó már korábban önálló sodott nyelvtudományi területen, esetünkben a szociolingvisztika, illetve a dialektológia területén.

Mit tart a magyar szociolingvisztika és dialektológia adósságának, illetve jövőbeli feladatainak?

Az adósságokból, jövőbeli feladatokból sokat felsorolhatnék, mert valóban sok van. S ez így lesz a jövőben is. Ugyanis a társadalom állandó változásával változik a nyelv (a köznyelv, a szaknyelvek, a nyelvjárások is mind), s ez új tennivalókat ad a tudománynak, ebben az esetben a nyelvészetnek. Történeti értelemben azért, mert állandóan nagyobb lesz a vizsgálható történelem, szinkrón értelemben meg azért, mert a változások szemünk előtt zajlanak, s mert a mindenkori szinkronia teszi lehetővé a mindenoldalú s közvetlen vizsgálatot. Ez közismert. Magam a hangsúlyt most arra a vizsgálati körre helyezném, milyen a viszonya a magyar nyelvközösség tagjainak anyanyelvükhöz, legyen szó bárkiről: magyarországi köznyelvi beszélőről, kisebbségi magyarról, nyelvjárási beszélőről, bárkiről. Ez nyilván nem klasszikus

nyelvészeti feladat, s a nyelvészetben belül is elsősorban a szociolingvisztikához tartozó feladatkör. De megkerülhetetlen. Érthető módon a szaknyelvek vannak leginkább kitéve a mondhatni természetes angolosodásnak, a nyelvjárások pedig a visszaszorulásnak, melynek két fontos okát a nyelvjárási beszélők és az általuk használt nyelvjárások stigmatizáltságában vélem megtalálni. (A kabaréműsorok napjainkban is meglehetősen gyakran élnek a biztos recept igénybevételével, az együgyű paraszt figurájának és nyelvjárási beszédmódjának a kigúnyolásával.) A kisebbségi körülmények közötti természetes kétnyelvűsödés következményeinek s a nyelvi asszimilációnak a kérdése akut probléma és vizsgálandó terület. Hogy az egyetemi oktatásban pontosan mennyi tér adatik e területek tárgyalásának, nem tudom. Nem tudom azt sem, hogy az ezeken a területeken kompetens, bevethető felkészült tanárok száma elegendő-e minden felsőoktatási intézményben.

Talán a legfontosabb kérdés az volna, hogy kellőképpen tájékoztatjuk-e a nagyközönséget (az iskolásokat különösen) arról az új szociolingvisztikai helyzetről, amelyben élünk. Arról van szó, hogy az egykor létezett szocializmus idején a szomszédos országok nyelvének (legalább egynek) az ismerete, tanítása/tanulása kívánatos és forszírozott volt, hogy a szomszédokkal való kapcsolattartás zökkenőmentes lehessen. Ma a helyzet egészen más. Ma az angol az általánosan elfogadott világnyelv, nagy presztízzsel, amelyet az iskolában mindenhol tanítanak, a szomszédos országokban is. Ma már az egykori szocialista országok is az angol révén tudnak leginkább érintkezni. Tehát szigorúan véve elegendő volna, ha angolul tudna megfelelő szinten ezen országok lakossága. Minden az angol mellett szól, ha a bábeli átkot meg akarjuk szüntetni.

De az anyanyelvnek mint a belső nyelvhasználat kizárólagos eszközének a fontosságát, presztízsét jobban ki kellene építeni az angol nyelv növekvő térhódítása mellett is. E ténynek a tudatosítása az iskolai oktatásnak kiemelt feladata akkor is, ha a szülők gyermeküket/gyermeküket igyekeznek mielőbb idegen nyelv-oktatásban részesíteni. A két nyelvet nem lehet egymás ellen kijátszani, hanem inkább harmóniába hozni volna szükséges. Az anyanyelv a természetes és legjobban birtokolt nyelvünk, amely ebben a minőségében az is marad, ha csak gyerekként nem kerülünk idegen nyelvközösségbe. Ez azonban az esetek elsősorban többségében nem így van. Egyszerűen a nyelvhasználati összefüggő tudnivalók terjesztését nagyon fontosnak tartom. Az anyanyelv iránti pozitív szemlélet és érzések erősítése a (magyar)tanárok szívügye kellene, hogy legyen. Nem feledve azt sem, hogy a magyar nyelv nem csupán egy tantárgy a többi között, hanem az a tárgy, amely az összes többi tanításának az eszköze is. Úgy látom, ezen a területen bőven van tennivaló. Ezért azt mondom, van bőven adósságunk és jövőbeli feladatunk is.

Ami a dialektológiát illeti: a magyar nyelvjárások a szóbeliségben élnek. Ezért több, a terepen végzendő gyűjtés kívánatos ma is. Az anyaggyűjtés és a feldolgozás egyaránt fontos jövőbeli feladat lesz. Az utóbbiban több újító szemléletre, szélesebb körű innovációra van szükség. A dialektológiát ismerő aktív nyelvészek száma ijesztő csökkenést mutat. Az előttünk álló feladatok elvégzése ennek fényében nem sok jóval kecsegtet, s ezt a nyugalomba vonult dialektológusok aggodalommal látják.

Két nyelvtörténeti tankönyvet, illetve kézikönyvet is szerkesztett Pusztai Ferencsel közösen. Mi tette időszerűvé ezek megalkotását, mi a fő koncepcióbeli különbség a két könyv között?

2018-ban jelent meg A magyar nyelvtörténet kézikönyve című összefoglalásunk (nyelvtantörténet, lexikatörténet, nyelvváltozat-történet, nyelvközösségtörténet). A szerzők a magyar nyelvtörténet kutatóinak és egyetemi oktatóinak a sorából verbuválódtak.

Egy új magyar nyelvtörténeti összefoglalás megírását időszerűvé elsősorban a körülmények változása tette. A megváltozott körülményekkel és az egyetemi hallgatók, illetőleg a művelt nagyközönség várható igényeivel kellett számolnunk. Az egyetemi oktatásban új, egyetemi szintű és főiskolai szintű, azaz kétosztatú, a praktikusságot és a didaktikusságot nagyobb mértékben igénylő szemléletmód és elvárás előtérbe kerülése (a BA-képzés bevezetése) játszotta a fő szerepet. Ezért terjedelmében kisebb, anyagában szűkített, didaktikusabb felépítésű tankönyv megírását határoztuk el. A szokványos nyelvészeti megközelítések arról szólnak, hogy a nyelvet mint elvont rendszert (a művet) vagy mint működést (használatot) vizsgáljuk-e (vagy mindkettőre tekintettel vagyunk). Mi abból indultunk ki, hogy a nyelv rendszer és használat egysége, amely csak munkahipotézisként választható el egymástól. Szükségesebb láttuk a nyelvet beszélő közösség több-kevesebb bevonását és történetének dióhéjban történő bemutatását. Ebbe az irányba mozdultunk el egyre határozottabban. Mert míg 2003-as nyelvtörténetünkben (950 oldal) a nyelvtörténeti korok szerinti tagolásban mutattuk be a magyar nyelvtörténetet, 2018-ban (548 oldal) már elkülönítettük a nyelv történetének (nyelvtantörténet + lexikatörténet) és a nyelvváltozat-történetnek, valamint a magyar nyelvközösség történetének a vázlatos bemutatását. Új fejezetként iktattuk be a Nyelvtörténeti szakszó-tárat, elsősorban az egyetemi hallgatóság segítése céljából. A magyar nyelvközösség történetéről azért vettünk be egy rövidebb fejezetet, mert tapasztaltuk a nyelvtörténeti órákon is, mennyire hiányosak a hallgatóság ismeretei a magyar történelemtől.

A mondottakból kiderült, hogy tudatában voltunk annak, hogy egy nyelv történetének bemutatása nem korlátozódhat értelmezésünk szerint csak a szűkebb értelemben vett grammatikára. S hogy nem alkalmazhatók ugyanazok a módszerek a nyelv minden területén (például: mondattan vs. lexika vs. hangtan).

Mit tart a magyar nyelvészeti irányú képzési formák elengedhetetlen feladatának (a leendő magyartanárok és tudományos pályára készülők doktori képzésében egyaránt)?

Alapjában véve egy pályán haladnak: tudományos ismeretek közvetítése a magyar nyelvről és nyelvhasználatról, illetőleg a tudományos gondolkodás módszertanának elsajátítása. A PhD-képzés az MA-képzéshez viszonyítva speciális továbbképzés differenciált formában és követelményekkel. Elengedhetetlen mindkét esetben a tudományos megalapozottság, a kritikus szemléletmód megismerése és az érvelő véleménynyilvánítás képességének kifejlesztése. Tudatosítani szükséges, hogy az értelmiségnek a társadalommal szembeni példamutatásban tagadhatatlan kötelességei vannak.

A tudományos közélet számos színterén állt helyt, vállalt sokféle feladatot. Miként látja a mai magyar tudományos életet, annak jelenlegi működését, tendenciáit?

Közhely, hogy a humán tárgyak tekintélye több okból is csökkent a jogosan kiemelten fontos természettudományokkal és az élettudományokkal (biológia-, illetve orvostudománnyal) szemben. De úgy is fogalmazhatnánk, hogy az említett tudományterületek újabb kori számos eredménye méltán van nagy hatással tekintélyük növekedésére is. A bölcsészettudomány efféle hasznos és nagy elismerésre méltó eredményt nem produkált, következésképpen elismertség dolgában el is maradt a többitől. A műveltségideál is sokat változott az elmúlt évszázadban, a humanioráknak nem éppen előnyére. A haszonelvűség trónra kerülésével a bölcsészettudományokat súlyos tekintélycsökkenés érte. A tudományos pályázatokban korábban meg kellett jelölnünk, hogy társadalmi szempontból miért fontos a pályázat. Egy ideje már azt kell bizonyítani, hogy gazdasági szempontból miért fontos. Itt bizony nehéz helyzetben van a filozófus! Mindez mégsem jelenti azonban azt, hogy a bölcsészet ne volna fontos a modern társadalomban. Az emberi közösségek ugyanis nem csak abból és azzal élnek, amit a fentebb említett tudományágak megjelenítenek. Az emberi társadalmakból nem hiányoznak az olyan területek, mint például a művészetek széles skálája, a nyelv és az irodalom, a történelem vizsgálata, az emberi érzésvilág, az identitástudat, a közösség és alkotó tényezői és így tovább. Márpedig ezeknek a vizsgálata is fontos az ember s az emberi közösségek normális működése és jövője szempontjából.

Úgy látom, ebben a helyzetben több egymásra figyelés és együttműködés volna jó. Különösen úgy, hogy a bölcsészet az anyagi ellátottság terén rosszul áll. Itt hatékonyabb érdekérvényesítés volna nemcsak kívánatos, hanem szükséges is. Továbbra is számítunk azonban a nem bölcsész kollégák megértő támogatására is. Egy anekdota: egy francia és texasi tudós beszélget, s az előbbi eldicsekszik azzal, hogy Párizsban régóta van már egyetem. Mire a texasi kolléga észrevételezi: a texasi egyetem valóban nem régi. De már 20 Nobel-díjast adott a világnak. És Párizs?

Hogy látja Tanár úr, milyen felelősséggel tartoznak ma a magyar nyelvészek a magyar nyelvközösségnek?

Erre vonatkozóan BÁRCZI GÉZA és BENKŐ LORÁND véleményét idézem. Előre jelzem, hogy lírai hangot pendítettek meg mindketten. Ne feledjük azonban, hogy a magyar nyelv szeretete és a tudományuk iránt érzett felelősségtudat vezette tollukat, amikor megfogalmazták testamentumszerű soraikat.

BÁRCZI GÉZA: „Jegyen szabad itt, életem alkonyán örökségül hagynom az ifjabb nemzedékeknek azt a feladatot, hogy hűen sáfárkodjanak anyanyelvünkkel és tudományával, tanulmányozzák gondosan a nyelv múltját és jelenét egyaránt. Mert kulturált életre méltó magyarság csak addig van, amíg nyelvére nemzetünk gondot visel, mert miként egy nemzetnek, akként a nyelvének is csak akkor van jövője, ha múltját kutatja, feltárja és megbecsüli” (idézi BENKŐ 1976: 4).

BENKŐ LORÁND 1999-ben írta: „az anyanyelv haladásának ügye az azt használó egész társadalomnak érdeke és egyszersmind felelőssége. Ha azonban

a felelősség kérdését többnek vesszük pusztán érzelmi viszonyulásnál – márpedig többnek kell vennünk –, s beleértjük a tudatos cselekvés, tenni akarás, szolgálat fogalmát, valamint a közhasznú közvetítés szándékát, akkor az értelmiségnek, a műveltség elsőrendű letéteményesének és főként a műveltségi hatások felvevőjének és [...] továbbadójának szerepét a nyelv oldaláról nézve is különleges fontosságúnak kell tartanunk” (BENKŐ 1999: 102). Ami a nyelvészpályát illeti, megszívlelendők BENKŐ LORÁND sorai: Ki válassza hivatásának a nyelvészetet? „...az, aki nem csak hivatalnak vagy elfoglaltságnak tekinti a tudományt. Elhivatottság mindenképpen kell. Ez a lényeg [...] a nyelvészet nem karrierpálya [...] kell [...] áldozatvállalás, lemondás, sőt bizonyos aszkézis is. Nem szabad egy tál lencséért eladni magát, aki tehetséget érez magában a nyelvtudomány iránt: az ilyen ember ne menjen jó pénzért más pályára!” (BENKŐ 2003: 446–447).

Köszönjük a beszélgetést! Isten éltesse, Professzor úr!

Kulcsszók: dialektológia, interjú, nyelvközösség, nyelvtörténet, szociolingvisztika, tudománytörténet.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1976. Búcsú Bárczi Gézától. *Magyar Nyelv* 72: 1–4.
 BENKŐ LORÁND 1999. *Nemzet és anyanyelve*. Osiris Kiadó, Budapest.
 BENKŐ LORÁND 2003. Beszélgetés Benkő Loránnal. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány. Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból* 1–3. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 3: 421–447.
 GÓSY MÁRIA 2004. A lexikális előhívás temporális szerveződése. *Magyar Nyelv* 100: 52–65.

An interview with Professor Jenő Kiss on his 80th birthday

The article contains an interview with Professor Jenő Kiss on the occasion of his 80th birthday. His answers to the thirteen questions offer a glimpse into the Professor's childhood and youth, his university years, his activities as a school founding researcher and professor, as well as the past and present, and future challenges, of his research areas; they also point out the responsibility of educators, researchers and intellectuals.

Keywords: interview, language community, dialectology, historical linguistics, sociolinguistics, history of science.

PARAPATICS ANDREA
 Pannon Egyetem

SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA
 ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Kiss Jenő, Mihályi tájszó- és névtár

Tájszavak, földrajzi, személy- és állatnevek. Múlt és jelen*

1. Engedje meg az olvasó, hogy egy személyes emlékekkel kezdjem. 1982-ben szerkesztettem egybe az addig Kisémedin gyűjtött tájszóanyagot köteté. A tájszótár mintája KISS JENŐnek 1979-ben megjelent Mihályi tájszótára volt (KISS 1979). A tanár úr talán emlékszik még rá, hogy szinte hétről hétre a nyakára jártam, felróva neki a Mihályi tájszótár (akkor úgy véltem) „következetlenségeit”: miért vannak benne *nép* megjelölésű szavak is, kellenek-e a példamondatok, mi legyen az alaki tájszavakkal stb. Sokat tanultam ezekből a beszélgetésekből a tájszavaknak a népi nyelvhasználatban meglevő szerepéről, és arról, hogy az összetett valóság hogyan jelenik meg bennük. Talán ezeknek a beszélgetéseknek is (valamely részben) szerepük lehetett a 2002-ben megjelent, a hazai tájszótárírást alapvetően új dimenziókba helyező KISS JENŐ-tanulmány megfogalmazásában.

Az élőnyelvi szinkrón tájszótár nyelvtudományi felhasználhatóságát ugyanis nemcsak a benne rejlő nyelvkincs adja meg, hanem azok a módszertanilag egyértelmű vonatkozások, jelzések, amelyek a tájszóanyag válogatását, minősítését kísérik, szem előtt tartva a tájszavaknak a köznyelvhez, illetőleg egymáshoz való viszonyát. A tájszótárnak ezt a tudományos jellegét hangsúlyozza a szerző a jelen könyv Előszavában: „... a szó és a név is túlmutat önmagán, kifejez valamit, utal valamire. Másként fogalmazva: a tájszó több oldalú információ-hordozó nyelvi adat. S a kutatót éppen ez izgatja: mi van a pusztán adatokon túl, mi állapítható meg révükön, s milyen – nyelvészeti és néprajzi, művelődéstörténeti és egyéb – következtetések vonhatók le belőlük. A tájszótár feladata éppen ezért az, hogy ezeknek az információknak lehetőség szerint széles skáláját kibontsa, s mindenki számára elérhetővé tegye” (11).

2. Lehetnek egy kutató életében „örök témák”, olyanok, amelyek végigkísérik egész pályafutását: érdeklődése nem halványul el az adott téma iránt akkor sem, ha látszatra már feldolgozta, megjelentette, kimerítette a lehetőségét. A tájszavaknak nemcsak a gyűjtése és közzététele, hanem a bennük rejlő további lehetőségek is megjelennek KISS JENŐ munkáiban: szükségesnek látja az egybevető vizsgálatokat a tájszók archaizálódása tekintetében, miközben tudomásul veszi a neológ tájszavak felbukkanását is (1981: 16–22), és a szókészletbeli változás problematikája később is foglalkoztatja (1990: 46–69; 75–90). Ez az „örök téma” jelenik meg a Mihályi tájszó- és névtárban is.

A szótár bevezetése (Előszó: 11–27) fontos információkat közöl. Egy szótár megbízhatósága szempontjából alapvető a hitelesség, a szótárírást ugyanis „nem más,

* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 225. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2022. 624 lap.

mint a közlés szavakra történő lebontása, majd a darabok más rendben való összerakása. Annak, hogy az újonnan felépítendő szótári rendszer – a betűrendbe szedett szótári egységek, a szócikkek sora – megbízható legyen, feltétele az elemeire bontandó szövegek megbízhatósága” – írja SZOVÁK KORNÉL.¹ Ez a megbízhatóság a tájszótár esetében az adatközlők megbízhatóságát jelenti. A szótár deskriptív adekvátságát ők képviselik: „70–80 év közötti, kiválasztott tősgyökeres mihályi adatközlőim” (12) – írja KISS JENŐ. Ők adják meg a 2016–2021 közötti szinkronia minősítéseit is. Ezek a minősítések a használati érvény szerint jellemzik a tájszavakat: általános használatúak (amelyeket minden adatközlő ismer), neológ jelenségek (jelük a szótárban: ↑), továbbá archaizmusok lehetnek. Az archaizmusok mutatják meg leginkább a nyelvben levő mozgást, ezért – mivel a köznyelvi behatolás folyamatos jelenlétet jelent – ez a kategória alkategóriákra bontódik a tájszókészletben: léteznek visszaszorulóok (használatuk már nem általános, jelük a szótárban: ↓), visszaszorultak (ezeket már csak az idősebbek használják, jelük: ↓↓), „emlékezeti tájszavak” (már nem használják, de rákérdezéssel előhívhatók, jelük: ↓↓↓) és kihaltak (a valamikori tájszavak ma már csak a történeti forrásokból idézhetők, jelük: †; 18–19, 27).

Mivel a nyelvjárás is csak a köznyelv viszonylatában (az attól való eltérés, illetőleg egyezés mértéke szerint) definiálható, a tájszavak egyértelműsítése érdekében is szükséges a viszonyítás kijelölése. A tájszótárak esetében ennek alapja (mivel az akadémiai nagyszótár félkész állapotban van) csak az értelmező kéziszótár legújabb, 2003-as változata lehet. Mindaz tehát, ami az ÉKsz.²-ben nem szerepel (még ha köznyelvi használata van is), továbbá az itt *táj*, *nép* és *Mezőg* rövidítéssel szereplők kerülhetnek be a tájszótárba. Ez az egybevető eljárás vonul végig nemcsak a formák, hanem a szójelentések viszonylatában is: amely jelentés nincs benne az ÉKsz.²-ben, az bekerült a szótárba, amely viszont a köznyelvben is, meg a mihályi nyelvjárásban is megvan, azt a köznyelvi jelentéseknek az ÉKsz.²-beli számozás alapján meglevő jelentései alapján tünteti fel. Így megállapítható, hogy a köznyelvi jelentések közül mi van meg és mi hiányzik a nyelvjárásból – továbbá az is, hogy mi a többlet Mihályiban. Ez a szójelentéseket egyértelműen és aprólékosan elkülönítő eljárás még a legutóbbi időkből megjelent tájszótárakból is hiányzik (vö. pl. PESTI–MÁTÉ 2018), igazi nívum tehát a Mihályi tájszó- és névtárban.

A tájszótárba tájszó kerül, szükséges azonban ezek egyértelműsítése. Ezek felosztásában a szótár nem hoz újdonságot, csupán a SZINNYEI JÓZSEF (MTsz.) által megállapított kategóriáknak a MDial. által is vázolt kategóriái/pontosításai szerint (2001: 383) különíti el és látja el jellel a tájszavakat (17–18).

3. A Mihályi tájszó- és névtár alapvetően onomasziológiai jellegű: az ábécérendes szótár anyaga teszi ki a kötet 2/3-át (31–414). Ez a szókészlet (hozzávetőlegesen becslésem szerint) mintegy 6100 címszót/szócikket jelent az utalószók nélkül. Ha összevetjük ezt a Mihályi tájszótár 1979-es változatának mintegy 1800 szót tartalmazó terjedelmével, akkor látjuk igazán a bővülést. Noha a Mihályi

¹ Íméles levelezés. Forrás: <https://mail.ppke.hu/service/home/~/?auth=co&loc=hu&id=168183&part=2> (Letöltés: 2023. 04. 08.)

tájszótár 1979-es kiadása idején KISS JENŐ még a következőt írta: „Úgy látom továbbá, hogy tájszótáram anyagát sem tudnám már számottevően bővíteni” (1979. 11), ez a jóslat [mindnyájunk öröme!] téves volt.

Minden szócikk három részből áll. A vastag betűs címszó képezi a szócikkfejet: ez vagy a köznyelvi lexéma (pl. *rend*) vagy a tájszó köznyelviesített változata (pl. *rábaközíperec*). A szócikktörzsbe kerül az összes szótári információ: megvan-e a szó az EKsz.²-ben, s ha igen, ott milyen minősítéssel [pl. *dödög* (táj), *dödölle* (nép), *pirostarka* (Mezőg)], milyen tájszótípusba tartozik az adott lexéma, mikor rögzítették először, mi az adott szó nyelvjárási kiejtése (*rënd*). E dőlt betűs ejtett változathoz jelennek meg a szociális érvényt jelölő szimbólumok (pl. *nyët* ↓↓↓), majd a szófaji és a stílusminősítés következik. Ezt követi a jelentésmegadás, melyben először a nyelvjárási jelentést találjuk, majd (ha van(nak)), a szó köznyelvi jelentése(i) következ(nek) a fentebb megírt módon [pl. *könnyezik* 1. a megmetszett szőlő ágaiból a vágás helyén nedv jön ki, ill. csöpög. 2. kny. (1–2)]. Ezután következik –ha van – a példamondat dőlt betűs szedésben. A szócikkben itt egy |jel (virgula) következik, mely után a szociális érvény minősítését találjuk a 2016–2021-es állapot szerint. Mivel az 1979-es Mihályi tájszótár is minősítette használati érvény szerint a tájszavakat (megkülönböztette az 1970–1976 közötti időben használatos, az ekkor visszaszorulóban, kihálóban levő, illetve a már nem használatos, kihalt szavakat), érdekes kísérlet lenne a tájszótár két időbeli rétegének összehasonlítása az időközben esetlegesen bekövetkezett mozgás dokumentálására, ráadásul a szerző ezt az összehasonlítást megkönnyítendő az 520–522. lapokon egybegyűjti a kihalt és az emlékezeti tájszavakat. A szociális érvényű minősítést egy ||jel (dupla virgula) követi, ezzel záródik a lexikográfiai rész. Az adott jel után már csak (!) az egyéb megjegyzések, etimológiai eredeztetések, forrásmegjelölés, néprajzi érdekességek stb. olvashatók. Noha ezek nem tartoznak a szótár lexikai minimumához, érdekességük nagyban emeli enciklopédikus tudásunkat – vö. pl. a *rábaközíperec* szócikkének két és fél oldalnyi néprajzi megjegyzését, a *rábaközi* mellény, a *puruc* szócikkét, vagy a *puszta* helytörténeti érdekességét.

Mit tudunk meg egy kisalföldi falu egykori és mai életéről? A lenyűgöző gazdagságú szótárba belelapozva megtudjuk, melyek voltak és hogyan változtak egyes mezőgazdasági munkák végzései (vö. *magvető*, *rozkötél*, *állás*, *asztaghely*, *nehézbórona*, *húzatás*, *kapacs*, *kazalmester*, *kévekötés*, *gurgat* és *hengerez*), a vallási előírásokhoz kötődően milyen alkalmakat tartottak fontosnak (**könyörgés**), és hogy milyen ételeket fogyasztottak (*aszaléklevés*), mikor kellett tojásokat gyűjteni ahhoz, hogy sokáig elálljanak (*asszonyközi*), hogyan segíti a munkavégzés ritmusát a *babcsuszó*, milyen szerepe volt a *bábaasszonynak*, hogyan fejezi ki enyhe káromkodásként a rosszallást a *bakszomadta*. Megtudjuk, hogy a mezőgazdasági munkavégzés módjában változások hogyan csapódnak le a szókészletben (*bálakazal*, *hosszúszekér*, *hoffer*, *rábastejger*), hogyan reagáltak a helyi áramfejlesztő előállította áram kimaradására (*baszkolódik*), és hogy az „oroszbegyüvetel” hogyan hozott be – átmeneti jelleggel – orosz jövevényszavakat (*barisnya*, *nyet*, *bátyuska*, *davaj*) és félelmet az egész közösség számára (*kulákosít*). Megtudjuk, hogyan változott a népviselet (*magyarruha*) a *bécsirongy* és a *dirndliruha* hatására, milyen munkafolyamatokat kellett betartani a disznó-

öléskor (*bélelregetés, belesteknő, bontószék, bőrke, csörge, kistűz, kolbásztöltés, perzselés*), hogyan védte a kiscsirkéket a *borító* és a *burkus*, miért volt fontos esemény a *borjazás*, s mi volt a szerepe a *borjaztatókötelnek*. Az ünnepi népszokások leírásai gazdag részletezettségükkel tűnnek ki (*bohócjárás, bőgőtemetés, cigánybál, lucázás, tűzoltóbál*), a német jövevényszavak pedig tömegükkel (*cukhárung, cullang, cungeráj, curukk, cvíder, dekkol* stb.). A szótár bemutatja a gyermekjátékok gazdag világát (*csingáló, csipszar, diófaállítás, háborúsdi, hétfogás, klejg, pilinckézis, színcicézés*). Megjelenik a szótárban a hely vízjárta voltával összefüggő szókészlet (*csikoskáposzta, elfog, eszteru, tűzés*), meg a síkvidéki elhelyezkedés jellegzetessége, a szél is (*cirákiszél, felszél, hanyiszél, gyepszaggatószél*). Találunk benne utalásokat az egykori népi építészet emlékeire (*fakémény, kemencepadka, nyitottkémény, síp, üstökálja*), továbbá az állatok szerepére a falusi ember életében (*frislingelés, betanít, lopvakelt, meglámpáz*). A munkafolyamatok leírásával (*füstölés, tollfosztóáldomás*), a tágabb környékre – Hanság – utalásokkal (*hanyiszéna, himodilegény*), egyes ételek elkészítésével (*kalinkó, kráfli, langaló, prósza, sterc, szalados, szalalkáli*) a már említett enciklopédikus tudásunk bővül. Változnak az idők, és benne a munkák és a szokások is (*uborkáz, őringel, háromtánc, helovin*), a szótár ezt is bemutatja. A *szárazjég*, noha nem tájszó, azért került be a szótárba, mert ennek Mihályi közeli történetében van jelentősége (vö. hozzá *maortos*). Igazi mihályi érdekesség a *szőcsinküldő* is. A *takarmánykeverék* néprajzi leírása adja meg az *abrak* és az *abrakol* hátterét.²

4. Ahogyan az első bekezdésben KISS JENŐTŐL idéztem, a (táj)szó „több oldalú információ-hordozó nyelvi adat... A tájszótár feladata éppen ezért az, hogy ezeknek az információknak lehetőség szerint széles skáláját kibontsa, s mindenki számára elérhetővé tegye” (11). A többcélú felhasználhatóság érdekében a szerző – a hazai tájszótárírás történetében egyedülálló módon – a továbbiakban elkészíti a szótár szemasiológiai változatát is (415–500): a szójelentések szerint csoportosítva közli anyagát. Ez a szójelentések szerinti csoportosítás rokon a nyelvatlaszok kérdőívein megfogalmazott kérdéseivel: hogyan nevezik ezt vagy azt az adatközlők.

A jelentés alapján közölt összefüggésekre nézzünk egy példát: az ’elbeszélget’ jelentéshez közli a *dézsél* tájszót. Ezzel meg is elégedhetnénk, rögzítve, hogy Mihályiban az adott fogalomra ezt a tájszót használják. Am visszalopozva az onomasiológiai szótárhoz, a *dézsél* szócikkében ezt találjuk: „elbeszélget, elpipázgat < téli esteken >, henyél?”. Ha innen visszalépünk a szemasiológiai szótárhoz, a ’henyél’ visszaul az *áll* (fn) és a *kerítés* szócikkéhez (ahol egy-egy kifejezést találunk az adott fogalomhoz). A *dézsél* példamondatát olvasva (*pipázvo ebeszígettik az üdőt*) azonban felmerül az ’időt eltölt’ jelentés, amit a szótárolvasó megnevezhet a szemasiológiai szószedetben, és ott megtalálja az *elherbergel* szócikket, amely aztán tovább utal a ’tollfosztás’ jelentésébe. És így tovább.

Lexikai mezőket találunk tehát, melyek szoros összefüggésben állnak a jelentésmezőkkel. A szótárnak ez a szemasiológiai változata tartalmaz olyan csoportokat,

² Az idézett tájszavak jelentésmegadásának elhagyása tudatos volt: azt szeretném, hogy az olvasó nézzen bele a szótárba, mélyedjen el benne, miközben a jelentéseket keresgéli.

amelyek klasszikusan megfelelnek a jelentésmező-elmélet TRIER és PORZIG felállította követelményeinek (vö. SZENDE 1996. 54–58), esetenként helyettesíti a más szótárakban utalózással megjelölt összefüggéseket (vö. pl. ÚMTsz. utalózási rendszere), és tartalmaz nyelvészeti alapú csoportokat is (pl. határozószó, latin jövevény-szavak). A többoldalú és -célú felhasználás megkönnyítése érdekében ez a csoportosítás vállalható, noha a szótár ezen szemasiológiai része emiatt eklektikusnak tűnik.

De KISS JENŐ a szótár teljesebb felhasználhatósága érdekében még ennél is tovább megy: újabb és újabb csoportosításokkal szolgálja ki az olvasót. Így a további mintegy negyedszáz lapon (500–526) megtaláljuk a jelentésbeli tájszavak mihályi listáját (pl. *babos* 'pettyes', *bogár* 'légy'; 500–503), a fogalmi tájszavak ábécérendes kimutatását (503–506), a tájszavak társadalmi rétegződésük szerinti listáját, melyben külön megjelöli azokat a mihályi tájszavakat, amelyek az ÉKsz.²-ben nem szerepelnek (pl. *gazoz*, *ibrikál*; 507–515), külön azokat, amelyeket az ÉKsz.² *táj-* (515–516), *nép-* (516–518), illetőleg *Mezőg* minősítéssel (519–520) közöl. Nem maradnak ki a csoportosításból a már kihalt mihályi tájszavak sem (520–521), és azok, amelyeket már csak az emlékezet őriz (521–522).

A szerző további csoportosításokkal is kiszolgálja a kutatót: sorba szedi a néprajzi vonatkozású megjegyzéseket tartalmazó szócikkeket (522–523), az élő és az archaizálódott német eredetű tájszavakat (523–525). Különleges színfoltja a szótárnak, hogy KISS JENŐ közli azokat a mihályi tájszavakat is, amelyeket 1913-ban ZSIRAI MIKLÓS (aki szintén a község szülötte volt) publikált a Magyar Nyelvben (9: 425–429 és 464–465). Az újra közölt tájszavakat KISS JENŐ adatközlői minősítették a 2017–2021-es évekbeli használat szerint (525–526). Ez a szöveget is bemutatja, „mit jelent 109 esztendő elmúlása a mihályi szókészlet egy részének az életében” (525).

5. A Mihályi tájszótár kiindulási, keletkezési helye egy cipésműhely volt (KISS 1979: 7, 2022: 604–605). Erről a helyzetről pedig van valós tapasztalatom: egyik nagybácsim volt a kispémedi suszter. Nemcsak a beszélgetések voltak jellemzők az ő műhelyében, hanem az is, ami ott és úgy történt. Egy falusi cipésműhelyben ugyanis ritkán készültek új lábbelik. Az volt inkább a jellemző, hogy az elvásott talpat kellett pótolni, a szakadt felsőrészt javítani. Mert ami érték, azt nem dobták el, hanem (javítva akár) megőrizték. És ami érvényes a cipőkre, az érvényes más területeken is: az érték, bármily kicsiny legyen is, megbecsülendő. A szavak, a nevek a kultúránkat, a lelkünket képviselik. Ez az értékszemlélet hatja át a szótár következő részét is.

A tulajdonnevek tájszótárbeli közléséről megoszlanak a vélemények (vö. KISS 2002: 394). A Mihályi tájszótár 1979-es változatából kimaradtak a tulajdonnevek. Ha azonban a tájszótár értékmentő szerepe kerül előtérbe (és szótárunk esetében ez a helyzet!), erős érv szól amellett, hogy ez a névanyag is bekerüljön a szótárba – még ha (mint KISS JENŐ teszi) függelékként is.

A tájszótár ugyanis napjainkban, amikor a hagyományos (táj)szókészlet egyre inkább archaizálódik, a kultúra- és leletmentés eszközévé válik. Ez a helyzet pedig átalakíthatja a meglátásunkat a tulajdonnevek szótárbeli szerepéről (ahogyan PESTI JÁNOS írja: „a helyneveknek mindig vannak dologi (tárgyi) és nyelvi

vonatkozásai” – 2018: 11). Hogy ez a kultúramentés milyen fontos, arra rámutathat az az összevetés, ami a mihályi helynevek külső és belső szemléelője között fennáll: 1998-ban jelent meg ugyanis a kapuvári járás földrajzi neveit tartalmazó kötet (közlője magam voltam). Ebben Mihályi helyneveinek száma: belterület 48 tétel, külterület 49 egység (HEGEDŰS 1998: 48–51). A Mihályi tájszó- és névtár viszont ezzel szemben 98 tételt hoz a belterületről, 57 tételt pedig a külterületről. Összesítve másfélszer annyi nevet tartalmaz, mint a korábbi helynévgyűjtemény. A többlet elsősorban a belterület nevei esetében jelentkezik: benne a minden fűszálat ismerő lokálpatriotizmus jelentkezik. Ennek legfontosabb összetevője a történetiség: a népi emlékezet, együtt az írásos forrásokkal, teljes képet adhat a mikrokörnyezetről. Ehhez a teljes képhez tartoznak a történeti források („Történeti visszapillantás” a tájegységről és a településről: 527–536) és a hagyomány (**Korona utca**: 547–550), a fiatalkori személyes emlékek (ilyenek pl. a szerző iskoláinak/iskolába járásai helyszíneinek sorsa: 547, 559), és a vizekkel kapcsolatos emlékek (**Kanális, Kövesárok, Lobogó**: 552). A kapuvári járási kötetben a belterületen 18 épületnév szerepel, KISS JENŐ szótárában viszont 44 – és legtöbbször nem csupán név, hanem helytörténeti érdekességekkel kiegészített adathalmaz, melyben folytonosan jelen van a személyesség.

A helynevek után a Függelék a mihályi személyneveket közli a legrégebb időktől egészen 2017-ig. Ehhez forrásai az 1198-as királyi oklevél (533) 13 női és 39 férfineve (569–570), a Sopron Vármegye Oklevéltárában található listák (581), VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIÁNAK a rábaközi család- és keresztnivekről írott könyve adatai (2007: 571–577, 582–584), és a Mihályi Önkormányzat 2017-es névlistája (585–586). Sorra veszi az egyelemű névadás adatait, a történetiségben haladva a női és a férfi keresztniveket, majd a családniveket is gyakorisági listákat felállítva. Külön szól a névcsőfólókról mint „rímes nyelvi szerkesztményekről” (580–581). Az emberneveket az állatnevek követik (596–599). Ezek két időbeli (1981 és 2019) felvétele kiválóan mutatja azt az általános tendenciát, amely a magyar falvak mezőgazdasági jellegében bekövetkezett: az 1981-es adatok még 235 lónév-előfordulást és (a bika- és ökörnevekkel együtt) 309 szarvasmarhanév-előfordulást jeleztek, ám a 2017-es adatfelvétel már csak 4 lónevet és 7 tehénnevet hozott elő. A nagyállattartás ily módú visszaszorulása az állattartás, -terelés tájszavainak biztos kihalását idézi elő (588).

6. A szociolingvisztikai kutatásokban – beleértve a dialektológiát is – alapvető kérdés az adatok megbízhatósága, a reprezentativitás, a megismételhetőség. KISS JENŐ fontosnak tartja, hogy ezekre a kérdésekre is megnyugtató választ adjon (600–605). Végigtekint a múlt gyűjtéseiben, mások és saját adatközléseiben, végigveszi név szerint az adatközlőket, saját gyűjtési eljárását. Visszatekint a velük eltöltött időre, a közös munkával eltöltött sok-sok délutánra: „Tudom, hogy nekik sem csupán munka volt, hanem a közös gyermekkor és múlt visszaidézése is, visszaemlékezés az egykor volt sokszínű mihályi életre. A tájszavak erdejében időzve tudatosíthattuk magunkban, hogy eleink milyen sokféle tudás birtokában voltak, mennyi mindent tudtak az életről, a növény- és állatvilágról, a gyereknevelésről, a természetről, a betegségekről, a népi gyógyászatról, a hiedelmekről,

az állattartásról, az időjárásról, az ételkészítésről, a kerti és a mezei munkákról, a dolgos napokról, a szomorú és vidám eseményekről, az ünnepekről, a hit erejéről. Emlékezetünkbe idéződtek temetőben nyugvó hozzátartozóink is, valamint a régi hétköznapiak, az élet korábbi rendje, a tisztesség és a munka becsülete, az emberek és a természet közötti harmonikus viszony, gyermekkorunk meszsze ringó világa, üde vidámsága, valamint a szolidaritás sokféle formában való megnyilvánulása” (604).

A nyelvész nem költő. Tájszótárt ír, de valamiképpen ez is poézis: himnusz a szülőföldről.

Kulcsszók: tájszótár, leletmentés, lokálpatriotizmus, onomasziológia, szemasiológia.

Hivatkozott irodalom

- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*: Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
- HEGEDŰS ATTILA 1998. *Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei. I. A Kapuvári járás*. Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, Győr.
- KISS JENŐ 1979. *Mihályi tájszótár. (Rábaköz)*. Nyelvtudományi Értekezések 103. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 1981. *Nyelvjárási tanulmányok*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 159. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KISS JENŐ 1990: *A mihályi nyelvjárási változásai 1889 és 1989 között*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 190. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KISS JENŐ 2002. Tájszótárírás és tájszótárak. *Magyar Nyelvőr* 126: 391–416.
- MDial. = *Magyar dialektológia*. Szerk. KISS JENŐ. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1893–1901. [Hasonmás kiadás: Nap Kiadó, Budapest, 2003.]
- PESTI JÁNOS – MÁTÉ GÁBOR 2018. *Völgységi tájszótár. Vidékünk tájszavai és népi műveltsége*. Keleti-Mecsek Egyesület, Pécs.
- SZENDE TAMÁS 1996. *A jelentés alapvonalai. A jelentés a nyelvi kommunikációban*. Corvinus Kiadó, [Budapest].
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- VARGA JÓZSEFNÉ HORVÁTH MÁRIA 2007. *18–19. századi személynevek a Rábaközéből. Adattár*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 227. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- ZSIRAI MIKLÓS 1913. Adatok a rábaközi nyelvjárási szókincséhez. (Mihályi, Sopron megye.) *Magyar Nyelv* 9: 425–429, 464–465.

Kiss Jenő, Idioticon and Onomastic Vocabulary of Mihályi

Mihályi tájszó- és névtár by Jenő Kiss is a masterpiece of Hungarian dialectological lexicography. It contains the results of some 60 years of collecting work with the professionally exact,

linguistically and historically authentic description of idiomatic words, toponyms, human and animal names of Mihályi. The 6100 words of the onomasiological part are qualified by the author in terms of the social standard of 2016–2021, while in the semasiological part the material is presented with specifications of semantic fields. The remaining classifications of the vocabulary facilitate the further research of historical and present idiomatic words to a great extent, whereby it provides massive support for researchers.

Keywords: idioticon, conservation of fossils, localism, onomasiology, semasiology.

HEGEDŰS ATTILA
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Szóbeliség és írásbeliség viszonya a korai ómagyar korban

1. Bevezető gondolatok. A címben szereplő témára azért esett a választásom, mert úgy gondolom, hogy a magyar nyelvtörténeti kutatásokban ez kimondva-kimondatlanul mindig jelen van, de ritkán irányul rá külön figyelem. Jelen van, hiszen a ránk maradt nyelvemlékek alapján rendszerint egy-egy korszak nyelvállapotáról kívánunk képet adni, aminek szerves része a kor beszélt nyelve is – erről viszont sokszor igen keveset, máskor úgyszólván semmit nem tudunk. Vannak persze korok, így a középmagyar kor, amikor már megjelennek olyan emléktípusok is, amelyek közelebb visznek a hajdani beszélt nyelv ismeretéhez: ilyenek a misszilisek vagy a boszorkányperek, amelyekre az utóbbi időkben több irányból is élénk figyelem irányul. Az ómagyar kor, s különösen a korai ómagyar kor vonatkozásában azonban más a helyzet. A szórványok latin oklevelekben jelennek meg, a szövegek legnagyobb részét az egyházi irodalom körébe tartoznak – első látásra így egyik típus sem kínál sok lehetőséget a szóbeliséggel való kapcsolat vizsgálatára. Úgy gondolom azonban, hogy az idevágó kutatásokban már sok általános tanulság megfogalmazódott, ami pontosan idevág; másrészt egyes részelemzések felszínre hoztak olyan konkrét, beszédes elemeket is, amelyek ezt juttathatják eszünkbe: „az angyal a részletekben lakik” (Petri György, Mosoly). Mindezen túlmenően: érdemes kérdéseket feltenni akkor is, ha több a kérdés, mint a felelet, hiszen ez viszi előre a tudományt; ezekkel viaskodva gyakran juthatunk annak a belátására, hogy a meglett válasznál is fontosabb maga a kérdés. Hadd idézzem ennek kapcsán PAIS DEZSŐ (1971: 44) örök érvényű figyelmeztetését: „A tudománynak [...] nem az a feladata, hogy megnyugtató sikerekkel, illetőleg gyakran alsikerekkel díszeljen, hanem hogy nyugtalanodjék és nyugtalanítson”.

A bevezetés további részében azt kívánom érzékeltetni, hogy a téma hányféle szállal kapcsolódik a t á r s t u d o m á n y o k egész sorához, ezek hálózatában milyen találkozási pontok rajzolódnak ki. Kiemelek ezek közül néhányat, abban a sorrendben, ahogy egymás után előtérbe kerülnek a korai ómagyar kor folyamán, a honfoglalástól a 14. század közepéig.

Az első ilyen terület az írástörténetet. Ezzel azért szükséges foglalkozni, mert a jelzett kor – a 10. századtól már bizonyosan – a magyar írásbeliség kezdetének kora, amelynek eleinte több szála van, s ezeket fontos külön-külön is számba venni. A következő terület a latin nyelv és latin írás, mely az ezredfordulótól kezdve az egész középkor folyamán elsőrendű szerepet játszik, s egészen a 19. századig meghatározó eleme a magyar műveltségnek. Természetes, hogy a latin írásból kiindulva eljutunk a magyar helyesírás-történet kezdetének a kérdésköréhez is. Az írás a legszorosabban kapcsolódik az oktatástörténethez, a hazai iskolákhoz és a középkori külföldi egyetemjáráshoz. Külön területként emelendő ki

* Előadásként elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2022-re vonatkozó közgyűlésén, Budapesten, az ELTE BTK Benkő Loránd (A/428.) termében, 2023. március 24-én.

az oklevelezés, mely már az államalapítás korában kezdetét veszi, majd a hiteleshelyek, valamint a királyi kancellária kialakulásával hatalmas lendületet vesz. Az egész középkori műveltségben központi szerepet játszik az egyháztörténet s mindazok a részterületek, amelyek ennek keretében megjelennek, így a szerzetességtörténet és a liturgiátörténet.

A latin nyelvű egyházi irodalom nyomán születtek meg az első magyar szövegek, majd indult virágzásnak a későbbi századokban a magyar kódexirodalom. Éppen ezért kiemelt hangsúlyt kap számomra az irodalomtörténet, amelyben a nyelvtörténet testvértudományát látom. Egy ómagyar szöveggel való találkozás során a legelső kérdések közé tartozik, hogy milyen rendeltetéssel született, mi a helye kora irodalmi műveltségében. Ennek ismerete nélkül a nyelvi elemzés akár öncélú gyakorlássá is válhat – ha viszont a szöveg beleágyazódik a kor művelődéstörténeti viszonyaiba, akkor a leírt szavak élettel telnek meg.

A szóbeliség és az írásbeliség viszonya egyetemes jelentőségű tudományos kérdés, nemzetközi szakirodalma beláthatatlan. Itt arra szorítokozom, hogy utalok egy-két olyan munkára, mely a téma szempontjából klasszikus mű (ONG 2010), adott esetben széles körű áttekintést ad a középkori Európáról (RANKOVIĆ–MELVE–MUNDAL eds. 2010; CHINCA–YOUNG eds. 2005), illetve a közép-kelet-európai nyelvek és irodalmak kérdésköréről (ADAMSKA 1999; ADAMSKA–MOSTERT eds. 2004). A középkori írásbeliség megközelítéséhez értékes kalauzul szolgálhatnak az Utrecht Studies in Medieval Literacy sorozat további kötetei is.

2. A magyar írásbeliség kezdetei. Előljáróban felmerülhet egy kérdés: szükséges-e a korai ómagyar korról szólva a Szent István előtti időszakra is kitérni, amikor még nem következett be a nagy műveltségváltás, az európai kultúrához való csatlakozás, benne a latin ábécé átvételével? Erre a kérdésre én igennel válaszolok, ahogy ezt tettem akkor is, amikor az 1990-es évek végén megbízást kaptam a helyesírás-történeti fejezetek megírására a Magyar nyelvtörténet című Osiris-tankönyvben (KISS–PUSZTAI szerk. 2003). Saját döntésem volt akkor, hogy itt a székely írásról (hagyományos nevén: a rovásírásról) is szólok, mégpedig az ősmagyar kor tárgyalása során, mivel gyökerei odáig nyúlnak vissza (vö. KOROMPAY 2003). Éreztem persze e döntés szokatlanságát, így ezzel adtam át a szerkesztőknek az első fejezetet: „Itt van az, ami nincs: ősmagyar helyesírás-történet”. Ma is úgy gondolom, hogy ennek ott helye van.

Mikor találkozott először a magyarság az írásbeliség valamely formájával? A kezdeteket nehéz pontosan megjelölni, de annyi bizonyos, hogy a vándorlások során, tehát az ősmagyar korban erre már feltétlenül alkalma volt. A pusztai nomád népek körében nem volt ismeretlen az írás használata (vö. GYÖRFFY–HARMATTA 1997), s a fenti korszak számos írásrendszer kialakulásának a kezdetét jelenti. A magyarok számára egy hosszabb állomást jelentett (kb. a 7–9. században) a Kazár Birodalom, mely többek között arról nevezetes, hogy benne jelen volt a három monoteista vallás (a judaizmus, a bizánci típusú kereszténység és az iszlám) s ezzel együtt három írásrendszer is: a héber, a görög és az arab. Ezek együttese így már jóval a honfoglalás előtt képet adhatott a magyaroknak az írás szerepéről, sőt annak különféle változatairól is.

Ugyanebben a korban kiemelt szerepet játszik az ótörök hatás. Erre utal az *ír* és a *betű*. Az előbbi egy ’bemetsz, ró’ jelentésű ige átvétele (WOT.). Az ÚESz. szerint vitatott eredetű: 1. jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből ’fest’, ’ír’ jelentésben, 2. azonos az *irt* alapszavával. E két szó Esti Kornél alakját juttathatja eszünkbe, aki Kücsüknek, a török lánynak a magyar nyelv török jövevényszavaival udvarol, s a sort ezzel zárja: „hiszen ezek a ti szavaidok, s a betű is, az írás is, amelyből élek” (Kosztolányi 1994: 854).

A honfoglalás körüli időszakban érkezünk el a székely írás keletkezésének kérdésköréhez. Ennek kapcsán először is jelzem, hogy nemrégiben napvilágot látott egy rendkívüli szintézis: BENKŐ ELEK, SÁNDOR KLÁRA és VÁSÁRY ISTVÁN műve, *A székely írás emlékei* (2021).

Ez a hatalmas, több mint 900 oldalas kötet az adott írásrendszer valamenynyire hiteles emlékét közli a kezdetektől egészen a reformkorig. Valódi korpuszról van szó – ahogy a könyv latin címe is mutatja –, amely korszerű és megbízható módon közöl minden idevágó emléket (friss fotók és hasonmások formájában, átbetűzésekkel, átiratokkal, számos kéziratos munka első kiadásával és számos latin nyelvű történeti munka első magyar fordításával). Az egyes emlékekhez kapcsolódva beható elemzések világítják meg a legkülönbözőbb történeti, filológiai, művelődéstörténeti, nyelvi kérdéseket. Magam a legnagyobb elismeréssel üdvözlöm (és üdvözöltem egy ismertetésben, vö. KOROMPAY 2022) ezt az alkotást, amely nagyszerű kalauz az egyes emlékekhez, s egyben olyan szintézis, melynek eredményei meghatározó jelentőségűek a hazai tudományosságban, s remélhetőleg azzá válnak majd a nemzetközi kutatásokban is.

A székely írás történetéről VÁSÁRY ISTVÁN, a kötet szerkesztője szól az Őszegzésben (831–836), mégpedig világos kérdésekre adott világos válaszok formájában. Fontosnak tartom, hogy ezek legfőbb tanulságait itt megosszam.

Ez az írás hiteles ősi írás, melynek keletkezése összefügg a magyarság steppei múltjával. Az eurázsiai „rovás”-írások körébe tartozik, forrása valamilyen kelet-európai változat lehetett. Egyes betűi megegyeznek a türk ábécé jeleivel (5 jel teljesen azonos, 10-nek a közös eredete valószínűsíthető), kettő összefüggésbe hozható a glagolita ábécé, további 4 elem pedig a cirill ábécé betűivel. Természetesen minden esetben alak és hangérték együtteséről van szó, hiszen pusztán az alak hasonlóság semmit nem bizonyít. Fontos tudatosítani azt az alaptételt, hogy minden írás sajátos rendszert alkot, ezért tanulmányozása is csak rendszerű szemlélettel vezethet meggyőző eredményre. (Ez az a pont, amelyet a laikus íráskutatók legtöbbször figyelmen kívül hagynak, ez pedig könnyen vezethet első látásra megnyerő, de valójában téves következtetésekhez.)

Van még egy igen lényeges mozzanat: egy-egy írásrendszer megalkotásában egyének meghatározó szerepével is számolni kell. Erre a legszebb példa Cirill és Metód alkotása, a glagolita ábécé. Mindezek fényében a székely írás olyan személyek alkotása lehet, akik meglevő minták figyelembevételével egy új írásrendszert hoztak létre a magyar nyelv hangjainak jelölésére.

A keletkezés korának meghatározásához a fenti egyezések adnak fogódzót. Van egy „terminus post quem”: a glagolita ábécé megalkotása (863). Másfelől számolva azzal, hogy az államalapítással végérvényesen a latin ábécé válik a magyar

írásbeliség alapjává, a székely írás keletkezése annál feltétlenül korábbi. E kettős megközelítésben értelmezhető az alábbi kormeghatározás: 863–1000.

Van viszont egy számottevő probléma: a keletkezés feltehető kora és az első biztos emlékek felbukkanása között több évszázados hiátus van. Az utóbbiakat a székelyföldi, közelebbről udvarhelyszéki késő középkori templomfeliratok képviselik, melyek egy része (így a Vargyasi és a Homoródkarácsonyfalvi felirat) talán az Árpád-korban, közelebbről a 13. században keletkezett. Ezt figyelembe véve a fenti írásrendszer használata a korábbi évszázadokban bűvópatakszerű jelenségként képzelhető el – amelynek során természetesen az emlékek nagyarányú pusztulásával is számolni kell, főként, ha ezek anyaga a fa volt.

Újabb kérdés az, hogy a kezdeti időszakban mennyiben volt ez az írás összmagyar, illetve mennyiben kötődött a székelységhez. Mivel a középkorban csak a székelyek használták, keletkezése is e népcsoporthoz köthető. Ez természetesen elvezet a székelység eredetének sokat vitatott kérdéséhez is.

Végül: kik használták és milyen célra? Templomépítő kőfaragó mesterektől, néha papoktól származnak azok a többnyire pár szavas feliratok, amelyek gyakorlati üzenetet közvetítenek (például az építők nevééről). Semmi jele annak, hogy ehhez az írásrendszerhez szakrális, netalántán „pogány” (pontosabb szóval: a kereszténység előtti hitvilághoz kapcsolódó) funkció kötődött volna – mint például a rúnairáshoz. Így nincs ok annak a feltevésére, hogy a keresztény egyház üldözése okozta volna visszaszorulását, amint ezt Bél Mátyás a 18. század elején elképzelt és leírta, megalapozva ezzel egy makacs tévhitet. Sokkal valószínűbb, hogy a visszaszorulás természetes okkal, a latin ábécé térhódításával magyarázható, s ez egészen addig tartott, amíg a tudós érdeklődés fel nem ébredt iránta a humanizmus korában.

E rövid áttekintés foglalata az lehet, hogy már a latin írás átvétele előtt volt egy magyar írásrendszer, mely kultúránk keleti örökségéből nőtt ki, s gyakorlati célú rövid szövegek leírására szolgált. Érdemes egy pillanatra megállni a „gyakorlati célú” minősítésnél. Ha tudjuk, hogy a magyar középkorban az írás laicizálódása sok évszázados folyamat eredménye, s a szakemberek az erdélyi városokra nézve a 14. századtól számolnak vele (vö. JAKÓ–MANOLESCU 1987: 94–95), a két írásrendszer eltérő rendeltetésére még élesebb fény vetül. Számomra fontos azt is kiemelni, hogy a székely íráshoz nem társult irodalmi funkció.

A 10. század a magyar történelemben és művelődéstörténetben az átmenet kora egy nagy műveltségváltás felé. Géza fejedelem reálpolitikája révén mind Bizánccal, mind Rómával kiépülnek a kapcsolatok. Eleinte Bizánc hatása az erősebb: a magyarság körében az első ismert keresztény térítő Hierotheosz bizánci püspök, aki 950 körül érkezik térítő útjára. A 10. század második felében a görög–szláv kétnyelvű papok tevékenysége emelkedik ki; az egyházi élet szláv jövevényszavainak megjelenésében az ő szerepük igen fontos lehetett (vö. ZOLTÁN 2016). A magyar írástörténetbe ekkor szövődik bele egy görög szó, amely e néhány évtizedes időszaknak fontos jellemzője, s melynek nevezetes emléke a Veszprémvölgyi adománylevél (vö. SZENTGYÖRGYI 2012). Erről a számról a Szent István-i fordulat fontossága miatt ritkán esik szó, pedig a magyar írástörténetben ennek is megvan a maga helye.

3. Szóbeliség és írásbeliség, magyar és latin nyelv viszonya általában.

Ezzel valójában az egész ómagyar kor egyik központi kérdéséhez értünk. A nyelvhasználat két fő színtere ugyanis a középkor első századaiban nyelvek szerinti megoszlást is jelent: magyar nyelvű szóbeliség és latin írásbeliség kettősségét és egyben elválaszthatatlan kapcsolatát. Latin nyelvű a 11. században meginduló egyházi irodalom, latinul írták a jogi iratokat (okleveleket, törvényeket), latinul születtek a történeti munkák (geszták, krónikák). Tegyük hozzá: volt latin nyelvű szóbeliség is, mindenekelőtt az egyházi életben, e messzire vezető kérdéskörre azonban itt nem térhetek ki.

A latin nyelv és az írás összefüggésére nézve HORVÁTH JÁNOS két gondolatát idézném. „Az írás [...] nem mint ma, betűvetést, hanem latinul írni tudást jelentett, s *deák* volt nemcsak az, aki írni tudott, hanem a nyelv is, amelyen írni szokott” (HORVÁTH J. 1931/2005: 487). – Tanulságos erre nézve a *diák* jelentésének alakulása. A szó a magyarban bolgár vagy szerb-horvát eredetű (vö. ÚESz.). A szláv nyelvekben a (bizánci) görög *diakosz* ’diakónus’ szóra megy vissza, ebből adódik az egyházi szolgálattal kapcsolatos többféle használata. Meghatározó szerepű elterjedt a következő két jelentés: ’tanult ember’ és ’tanuló’. Mindkettő a magyarban is megvan, de hozzájuk egy új jelentés társult: a ’latin’. Ez nyelvünk egyedi sajátossága, s ahol még kimutatható (így a kaj-horvátban), ott magyar hatás eredménye. Azt, hogy az írástudás milyen sokáig a latin függvénye, ékesen jelzi egy 1711-es adat (SzT. 2: 280), mely szerint valaki „*deáktalan* lévén”, aláírás helyett egy keresztet rajzolt. Azaz: írástudatlan volt – mivel nem tanult latinul.

A másik kiemelendő gondolat: az írás „valóságos szimbólum, melynek pusztá látása is egyházi jelleg, tudósság és latinnyelvűség összeszövődő misztikumát, a »deákság« misztikumát idézi fel az egykorú írástudatlan ember sejtelmében” (HORVÁTH J., uo.). Összekapcsolódik itt egy tartalom (egyházi tanítás, tudós jelleg), egy nyelv (a latin) és egy technikai készség (az írni tudás).

Ez elvezet egy következő kérdéshez: hányan tudtak írni, illetve olvasni a középkori Magyarországon? A kettő jó ideig nem fedi egymást: olvasni többen tudtak, az írástudás eleinte tudományszámba ment (vö. HAJNAL 2008).

Pontos számokat sajnos nem ismerünk. Annyi bizonyos, hogy az ország szellemi elitje a 11–12. században mindössze 150-200 főből állt (TARNAI 1981: 15). Egy jóval későbbi időszakra, az 1470-es évekre már van egy számítás, mely VARJAS BÉLÁTÓL származik. Ő valójában arra keresett választ, hogy Hess András budai nyomdájának a tevékenysége miért szakadt félbe olyan hirtelen. Ehhez egy újabb kérdés felől közelített: mekkora vevőkörre számíthatott akkor egy nyomdász, azaz (újabb kérdés): hányan tudtak írni-olvasni az akkori Magyarországon? A válasz a következő: az ország 3,5 milliós lakosságából mindössze 17-21 ezer fő, tehát mintegy 5-6 ezrelék (VARJAS 1969: 89). Ennek alapján annyi bizonyos, hogy az Árpád-korban ennek tört része tudhatott olvasni, s még kisebb hányada tudhatott írni is.

Milyen volt az átjárás a latin írásbeliség és a magyar szóbeliség között? Hogyan zajlott az egyházi tartalom közvetítése? Kiindulópontként azt a történeti tény emelhetjük ki, hogy Szent István elrendelte a kötelező templomba járást, valamint azt, hogy minden tíz falu építsen templomot, így a hívek már a 11. századtól vasárnapról vasárnapra találkoztak az egyház tanításával – mégpedig szóban

és anyanyelvükön, a prédikáció keretében. E tekintetben fontos információt tartalmaz egy 1100 körüli zsinati határozat, melynek értelmében nagyobb templomokban a szentleckét és az evangéliumot, kisebbekben pedig a Miatyánkot és a Hitvallást kell magyarázni (vö. MADAS 1998: 48). A *magyaráz* szó önmagában is beszédes: eredetileg latinról magyarra való fordítást jelent, elsődleges értelme tehát nem a tanult egyháziak, hanem a köznép, nem a literátusok, hanem az illiterátusok szempontját tükrözi (vö. TARNAI 1984: 270).

Az egyházi élet mellett a világi tevékenység hivatalos színterei is hasonló képet mutattak. A kettő nagyon is összekapcsolódott, mivel az egyházi és a világi feladatokat ugyanaz az egyházi képzettségű réteg látta el. A literátusok egyrészt anyanyelven prédikáltak, másrészt jogi ügyekben anyanyelven tárgyaltak az ügyfelekkel; amikor azonban írásban rögzítettek akár egyházi, akár világi szövegeket, azok nyelve értelemszerűen a latin volt.

Ha a két nyelv közötti közvetítés folyamatát a maga valóságában elgondoljuk, annak kulcsszavát az él ő s z ó b a n v a l ó t o l m á c s o l á s a d j a meg: ennek állandó gyakorlata alakította ki azt a latinon nevelődött, emelkedett és mégis az élőszó természetességével ható nyelvváltozatot, amelyre külön elnevezés született: ez a m á s o d i k s z ó b e l i s é g. Ezt a kifejezést TARNAI ANDOR (1981) vezette be egy minden tekintetben irányjelző tanulmányában, melynek címe: Szóbeliség – latinság – írásbeliség. Ebben hangzik el a következő lapidáris mondat: „A hivatásos írástudó réteg egyházi és világi szóbeliségét a középkori szóbeliség második rétegének nevezhetjük” (20). Új nézőpontot jelent ez a középkori nyelvváltozatok megközelítéséhez is: a második szóbeliségnek nevezett nyelvi rétegről azt lehet mondani, hogy „a literátusréteg csoportnyelve volt” (21).

Hogyan alkothatunk képet a második szóbeliségről? Paradox módon az írásbeliség alapján, közelebből az Árpád-kor első magyar szövegeiből. A paradoxon csak látszólagos, hiszen ezek alkalmi lejegyzése mögött hosszú szóbeli gyakorlat állt. E gondolatkör folytatását lásd az 5. pontban.

4. Az Árpád-kori oklevelek kérdésköre

4.1. Gondolatok a jogi írásbeliség nyelvéről. A magyar nyelvtörténet felől nézve az oklevelek latin nyelvűsége az egész középkor folyamán magától értetődő jelenség. Ugyanakkor ez nem mondható ki általános érvénnyel a Magyar Királyság minden régiójáról. Történész oldalról ezt igen behatóan elemzi SOLYMOSI LÁSZLÓ (2011) írása: *A nyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon*.

Előljáróban néhány gondolatot emelek ki ebből, annál is inkább, mert ezek tágabb kontextusba helyezik s egyszerre új oldalról világítják meg a nyelvtörténetből ismert jelenségeket. Szemléletének meghatározó vonása, hogy kérdéseit a soknyelvű és soknemzetiségű Magyar Királyság keretében gondolkodva teszi fel. Kutatásai arra világítanak rá, hogy a magyar anyanyelvűség közegéhez képest a helyzet sok szempontból más a német és a cseh nyelv viszonylatában, ahol igen korán megjelenik az anyanyelvi jogi írásbeliség is.

A német nyelv tekintetében Nyugat-Magyarország képviseli a kezdeteket. Ilyen nyelvű magánoklevelet e területre nézve már 1315-ben, majd 1318-ban

kiállítanak. A városi oklevéladás terén a német nyelv használata Sopronban 1352-ben, Pozsonyban 1360-ban veszi kezdetét, s a 14. század végére általánossá válik. Az erdélyi szászok körében csaknem száz évvel később jelennek meg hasonló emlékek; a latinról németre váltás a 16. században következik be (vö. SOLYMOSI 2011: 484–489). Különböző helyeken különböző időkben és módokon zajlanak ilyen jelenségek, de közös vonás, hogy mindez jórészt a városi írásbeliséghez köthető (uo. 493; ehhez vö. még JAKÓ–MANOLESCU 1987: 92–95).

A cseh nyelv (illetve szlovakizált cseh nyelv) használata Észak-Nyugat-Magyarországon, elsősorban Zsolna városában kerül előtérbe, ahol 1381-ből való az első cseh nyelvű oklevél. Zsolna középkori városkönyvében a német, majd a latin nyelv használatát a 15. század második harmadára szorítja ki a cseh (vö. SOLYMOSI 2011: 494–495).

Mind a német, mind a cseh nyelvű írásbeliség terjedése szorosan összefügg a szomszédos (osztrák, illetve morva) területek felől érkező hatással, ahol hasonló folyamatok már korábban lezajlottak. Magyar viszonylatban ilyen külső hatás természetesen nem volt.

A fentiekől eltérően a magyar jogi írásbeliségben az anyanyelv évszázadokig nem jelent meg. Ugyanakkor széles körű volt használata a szóbeliség különféle területein: „A magyar nyelvű szóbeliség és az irodalmi írásbeliség viszonylag fejlett volt. A királyi udvar, az országgyűlés, a központi és helyi kormányzati szervek és bíróságok beszélt és tárgyalási nyelve, a különféle alkalmakból és célból leteendő eskük szövege egyes városok és régiók kivételével a magyar volt” (SOLYMOSI 2011: 497).

Mi az oka annak, hogy mindez az írásbeliség szintjén nem jelentkezett? A szerző szerint több összetevővel is számolni lehet (uo. 498–500). Az egyik az egyház meghatározó szerepe a magyar oklevelezési gyakorlatban. A hiteleshelyek nálunk kiemelt szerepet játszottak, ezek az egyház fennhatósága alatt álltak, így az egyház egyetemes nyelvét, a latint használták. Ehhez járult egy olyan joggyakorlat is, mely szerint csak bizonyos pecsétek (köztük az egyháziak) voltak közhitelek. Végül újabb szempont az, hogy egy soknyelvű országban országos érvényű jogi szövegeket olyan nyelven kellett kibocsátani, amely a helyi értelmiség számára mindenhol érthető. Az értelmiség közös nyelve pedig a latin volt. Mindezzel összefüggésben igen későn, csak a 15. század végén jelennek meg a hivatali magyar írásbeliség első emlékei.

4.2. Az oklevelek és a névanyag. A magyar nyelvű szóbeliség és a latin nyelvű írásbeliség viszonya sajátosan jelentkezik a nevek területén. Érdemes először is felidézni két alapvető tény. Az oklevél jogi irat, funkciója a jogbiztosítás. A tulajdonnév elsődleges szerepe az azonosítás. Egy oklevél akkor tudja betölteni funkcióját, ha a benne szereplő tulajdonnevek a helyi lakosság számára is azonosíthatók, ehhez pedig az szükséges, hogy a nevek alakja megfeleljen a helyi névhasználatnak. (Ez az oka annak, hogy bizonyos neveket nem fordítanak le latinra, holott ezt könnyű volna megtenni.) Mindez nagy általánosságban így is van, de a valóság ennél bonyolultabb, s ennek hátterében számos összetevővel kell számolni.

Felmerül ugyanis a következő kérdés: az a mód, ahogyan az oklevélbe egy név bekerül, kinek vagy kiknek a névhasználatát tükrözi? Ezt azért szükséges fölvetni, mert minden oklevél keletkezésének hátterében legalább két (gyakran több)

közreműködő áll, s ezek találkozása során mindig számolni kell a szóbeliség és az írásbeliség, a magyar és a latin nyelvűség sajátos összjátékával.

Az egyik közreműködő az oklevélszerző, akinek a feladata adott esetben egy birtokösszeírás. Ez önmagában is többretű tevékenység; az adatok összegyűjtését, az oklevél egyes részeinek fogalmazását, a tisztázatot készítését nem feltétlenül ugyanaz a személy végzi. (Az ilyen jellegű kérdéseknek igen árnyalt elemzését adja SZENTGYÖRGYI 2014.) – A másik közreműködő a helyi informátor (mai szóval: adatközlő), aki a határjárás során az egyes határpontokat megnevezi. Ebben a funkcióban is előfordulhat több személy (különösen, ha több birtokról van szó).

Az oklevélszerző és az informátor találkozása során a kommunikáció nyelve a helyi nyelv, a szóban forgó nevek is a helyi névhasználatnak megfelelően hangzanak el, viszont ezek egy latin oklevélben fognak megjelenni. Az a személy tehát, aki ezeket beilleszti az oklevélbe, valójában két nyelv között közvetít: egyfajta híd-szerépet játszik. Az oklevélbe foglalás művelete során pedig a szóbeli magyar névhasználathoz képest számottevő eltérések jelentkezhetnek a latin írásbeliségben. Ezzel mind a személynevek, mind a helynevek körében találkozunk, természetesen más-más módon. Ma, amikor a magyar névtani kutatások virágkorukat élik, mindkét területről szép példák egész sorát lehetne idézni. Választásom most a helynevekre esik, a következő megfontolásból.

Az ómagyar helynévanyag feldolgozása a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén és az ott működő Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport keretében rendkívüli intenzitással és rendkívül eredményesen folyik. Ez a szellemi műhely egységes koncepció alapján dolgozik és igen sokoldalú munkát végez; ennek köszönhetően immár több évtizede anyagközlő kötetek, folyamatosan épülő adatbázisok, változatos témájú monográfiák és nagyszabású szintézisek jelzik a megtett út mérföldköveit. Egy ilyen szintézist választottam kalauzul annak a bemutatására, hogy a szóbeliségben élő névanyagnak a latin oklevelekbe való beillesztése során (ami nem mehetett végbe zökkenők nélkül) milyen típusú megoldások alakultak ki.

A forrásul szolgáló szintézis a következő: HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA, Régi magyar helynévadás (2018). E könyvben egy mintegy 60 lapos fejezet (A szórványemlékek nyelvtörténeti hasznosításának módszertani kérdései, 39–97) kitűnő forrást jelent a jelzett kérdéskör megvilágításához. A következőkben ennek szempontrendszeré és példaanyaga alapján közelítem meg az egyes eseteket, a lehetőségig tömör bemutatásra törekedve.

Mielőtt erre rátérnék, e mű számtalan tanulsága közül hadd emeljek ki egyet, amely számomra különösen emlékezetes: „A történeti nyelvészeti kutatásokat és benne a (hely)névtörténeti vizsgálatokat is mi [...] elméletérzékeny, de nem elméletfüggő tudományterületként kezeljük” (i. m. 161). Magam is úgy gondolom, hogy ha a nyelvtörténeti jelenségek funkcionális vizsgálata a cél, a különféle elméletek nézőpontjával való találkozás feltétlenül termékeny lehet. Felidézem HERMAN JÓZSEF idevágó tömör mondatát egy hajdani előadásából: „Mert az adatok soha nincsenek egyedül.”

4.3. A helynevek beillesztésének módjai

4.3.1. Latin nyelvű helynévhasználat. Már létező, az európai névhasználatból ismert formák jelentkeznek a következő helynévfajták esetében: országnevek (*Hungaria*); nagy folyók neve (*Danubius*, *Thycia*, *Morosius*), országos jelentőségű városok neve (*Quinqueecclesiae*, *Sabaria*). E jelenség hátterében meghatározó szerepe van a nyelvi presztizsnek. Mivel a Kárpát-medence legnagyobb presztizsű nyelve a latin, a kiemelkedő jelentőségű helyekre latin nevükön utaltak, mely nevek gyakran már az ókorban is éltek.

Más esetekben maguk az oklevélszerzők konstruálják meg a latin névformát. Ezzel találkozunk egyes régiók megnevezésében (*Transsylvania*; *terra Transdanubialis*), továbbá az egyházi helynevek körében, ahol a patrocíniumokból alakult településnevek rendszerint latinul vannak megadva (*in Sancto Andrea*). Különösen feltűnő, hogy bizonyos helyekre, mint a mai Pannonhalma vagy a Margit-sziget, a középkori oklevelek kizárólag latinul utalnak (*Mons Pannoniae*; *insula Sanctae Mariae* stb.), így az akkori magyar névhasználatra nincs is közvetlen adat.¹ A latin névformák választása ilyenkor is a presztizsből adódik; a latin nyelvnek az egyházban betöltött szerepével függ össze. – Latin nevek megkonstruálásának az is kedvezett, ha bizonyos névformánsok szemantikai áttetszősége mutatnak. Ezzel magyarázható, hogy a *-falu*, *-falva* utótagú településneveket jellemző módon a latin *villa* szóval alakult formák adják vissza (Diákfalva: *villa* Dyak). Ha egy-egy településnévben a *Kis-*, *Nagy-*, *Alsó-*, *Felső-* stb. jelzők szerepelnek (gyakran párosával), ezeket is rendszerint latinul adják meg: *parvus*, *magnus*, *inferior*, *superior*. Ritkábban egy-egy településnév teljes fordításával is találkozhatunk (*Asszonyvására: de Foro Regine*); e példa a vásártartó helyek jelentőségét mutathatja. – Végül latin képzők, illetve latin esztendőződések is járulhatnak magyar nevekhez. Az előbbieket főként egyes megyenevekhez (*Chonadiensis*, *Byhoriensis*) és városnevekhez (*Jauriensis*, *Agriensis*), melléknévképzői szerepben. A helynevek latin deklinálása olyankor jelentkezik, ha a magyar névalak ehhez kedvező alapul szolgál. Annak alapján, hogy a latinban az *a*-ra végződő névszók az első deklinációba tartoznak, egyes *a*-ra végződő magyar helynevek is ebbe illeszkednek bele (*apud Budam*, *ad Almam*). (A latin nyelvű helynévhasználat kérdésköréről: HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 52–76; a szakirodalmi előzményekből vö. különösen: HOFFMANN 2004; SZENTGYÖRGYI 2010.)

A fenti anyagban figyelemreméltó a benne érvényesülő skaláris jelleg: a sor a létező latin nevektől a latinosított szövégekig tart. Másrészt igen érdekes, hogy a gyakoriság, a típusok ismétlődése mennyire kedvez bizonyos sablonok kialakulásának (vö. a szemantikai áttetszőség adatait). Végül felmerülhet a kérdés, hogy a korábban említett azonosító funkció nem szenved-e csorbát a latin névalak használatára miatt. Erre azt mondhatjuk, hogy ilyenkor nem, mivel jórészt mindenki által ismert, jelentős helyekről van szó. Egy országnév is helynév és egy határpont neve is az, de a beszélők névismereite szempontjából ezek más-más fajsúlyú elemek.

¹ HAADER LEA egy magyar nyelvű levélben, melyet az 1520-as évek elején írhattak, a következő helymegjelöléssel találkozott: „Elena priorissa *Nyulak szigetéből*, te kegyelmed nénje” (vö. HAADER 2019: 430). Köszönöm ezt a tanulságos adalékot.

4.3.2. Szöveg és szórvány kapcsolata. A most következő esetek abban térnek el az előzőktől, hogy egy-egy magyar névalak a maga eredeti (nem latinositott) formájában kerül be egy latin oklevélbe. E probléma megoldására különféle eljárások születtek.

Ilyenek mindenekelőtt a megnevezőszós szerkezetek, melyek latinul jelzik előre, hogy a helyi lakosság nyelvének megfelelő névalak következik (*predium quod vulgo vocatur Mogos*). Ezzel a körülírással, idézetszerű jelleggel függ össze a latin mondásigék (*voco, dico*) és adverbiumok (*vulgo, vulgariter*) használata; ezek egy-egy szövegen belül nemegyszer változatos módon variálódnak is. Az ilyen szerkezetek funkciója kettős: egyrészt kiemelik a nevek nyelvi jellegét, másrészt a tartalmi kiemelést is szolgálják, jellemző módon az első említéskor.

Egy újabb típust alkotnak az *apozíciós szerkezetek* (a latin grammatikai terminushoz vö. SZENTGYÖRGYI 2009a). Ezek jellemzője, hogy a helynévfajta egy latin közszó utal, s ezt követi a név (*fluvius Keres*). A helynévfajta jelzése különösen fontos a többjelentésű helynevek esetében, gyakori ugyanis, hogy egy település a mellette folyó vízről kapta a nevét, nem mindegy tehát, hogy mikor melyikről van szó (*villa Cumlous; ad rivum Kumlovs*).

Különleges esetként azzal is találkozunk, hogy egy bizonyos helynévfajta megjelölésére magyar közszó használatos a latin szövegben. Jellegetes példa erre a *patak* (*Ad vnum patak quod vlgo vocatur Er*) és a *bérc* (*ad unum Berc qui vulgo Eregeteuhyg uocatur*). Az oklevélszerzők úgy bánnak ezekkel a magyar földrajzi közszókcal, mintha latin elemek volnának; még a megnevezőszós szerkesztésmód is azonos. De talán kevés is a „mintha”; egy szellemes és merész fogalmazásmód szerint „olykor szinte a latin szöveg magyar jövevényszavaként viselkednek” (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 91). Az előbbi közszók nyelvi helyzetével rokon egyes faneveké is (*tölgy, bükk, nyár*), melyek használata ráadásul Horvátország vagy Szlavónia területére vonatkozó oklevelekben is sűrűn előfordul – ahol a lakosság anyanyelve nem magyar, hanem szláv. Ilyenkor az oklevélszerző nem is két, hanem három nyelv között közvetít; ezen belül a magyar fanevek az általa használt latin szókincsbe tartoznak.

Végül előfordulnak magyar grammatikai elemek is latin szövegekben. Ilyen a *reá* névutó (mely a Tihanyi alapítólevélben *Mortis* birtok határleírásában 8-szor is szerepel), ilyen a *-ra/-re* rag vagy a *-nak/-nek* (vö. Anonymus híres adatát: *Tosunec*). Vajon mikor tekinthetők ezek élőnyelvi (az informatortól származó) formák lenyomatának, és mikor az oklevélszerző által beiktatott elemeknek? Ez mindig külön elemzést kíván. A legnevezetesebb magyar szórvány (TA.: *ad ca(s)telic & feheruuaru rea meneh hodu utu rea*) olyan mértékben elüt – már hosszúságánál fogva is – az Árpád-kori helynévtípusoktól, hogy ilyen formában minden bizonynal az oklevélszerző alkotása. (A szöveg és szórvány kapcsolatának kérdésköréről: HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 76–95; a szakirodalmi előzményekből vö. különösen: HOFFMANN 2004; SZENTGYÖRGYI 2010.)

A fenti megoldások több szempontból is figyelmet érdemelnek. Első helyen azt emelném ki, hogy a nem latinositható magyar nevek beillesztéséhez szükség volt valamilyen kötőanyagra, illetve (más metaforákban gondolkodva) egyfajta foglalatra, keretre. Az oklevélszerzők különféle nyelvi eszközökkel „bekeretették”

e neveket, hogy felmutassák sajátos jellegüket, s egyszersmind lehetővé tegyék beillesztésüket. Újabb lényeges vonás, hogy a szóban forgó „keret” jórészt latin, de néha magyar elemekből is állt. A hazai gyakorlatnak ez érdekes jellemzője. Végül mindez arról is tanúskodik, hogy a szóbeliségben élő nevek írásos rögzítésére jellegzetes oklevélírói szabályok, sőt sablonok alakultak ki, melyek valójában a két-nyelvűség, esetenként a többnyelvűség közegében érvényesültek. Ez azt is jelenti, hogy a kérdéskör egésze a történeti szociolingvisztika hatókörébe is beletartozik.

5. Az első magyar nyelvű szövegek világa

5.1. A szóbeliség és az írásbeliség határán. Ez a szempont kulcsfontosságú elemként van jelen az Árpád-kori magyar szövegekkel foglalkozó irodalomtörténeti munkákban (vö. HORVÁTH J. 1931/2005: 535; TARNAI 1984: 229–231; MADAS 2002: 83–125, 2007 stb.). Külön hangsúlyt kap a Halotti beszéd esetében, melynek hátterében egy latin prédikáció áll – a magyar szöveg azonban ennek nem fordítása, hanem szabad tolmácsolása, adaptációja. A kettő más-más hallgatóságnak szól: a tudós jellegű, hosszabb latin temetési beszéd a művelt egyháziaknak, a magyar nyelvű pedig a köznépek (vö. TARNAI 1989). Az, hogy a Halotti beszéd nyelvezete olyan választékos és emelkedett, a latin egyházi irodalom alakító hatásának köszönhető, az pedig, hogy egyszersmind eleven és természetes is, az élőszóban való tolmácsolás állandó gyakorlatával függ össze. Írásba foglalására nézve több árnyalt vélemény hangzott el: sokszor elmondták, amíg valaki írásban rögzítette (HORVÁTH J. 1931/2005: 532–533); elsődleges a szóbeli használat, de a szöveg ilyen formában mégis inkább írásműként születhetett, persze élőszóbeli felhasználásra szánva (BENKŐ 1980: 28, 30); hosszú szóbeli használat után azért volt érdemes beírni egy papi szerkönyvbe, majd bemásolni annak egy újabb példányába is, mert gyakran szükség volt rá (MADAS 2007: 62). Az Ómagyar Mária-siralom kapcsán szintén feltehető, hogy voltak előzményei. „Ily könnyűség azonban gyakorlatra vall” – írja HORVÁTH JÁNOS (1931/2005: 536), ki is fejtve, hogy annak, ami itt kifejeződik, „forognia kellett már magyar ajkakon”, mielőtt egy igazi költő a verset megalkotta.

Az egész emlékcsoportra mind a nyelvtörténet, mind az irodalomtörténet oldaláról évtizedek óta élénk figyelem irányul. A mi tudományterületünkön átfogó elemzést szentelt a Halotti beszédnek BÁRCZI GÉZA (1982), akinek posztumusz könyve a nyelvi rendszer történetéhez ma is alapvető forrás. Szemléleti megújulást hozott BENKŐ LORÁND monográfiája, Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei (1980), melynek fontos elve az eredeti példányok és a másolatok korának következetes megkülönböztetése, ezzel összefüggésben a négy emléknek mint emlékcsoportnak a tágabb értelemben vett szinkroniában való elhelyezése (25–26), továbbá – témánk szempontjából kiemelt módon – a szóbeliséggel való kapcsolat erőteljes hangsúlyozása (28–32). A fenti anyagnak újabb feldolgozását adja A. MOLNÁR FERENC kötete, A legkorábbi magyar szövegeimlékek (2005) melyben az egyházi szó- és kifejezéskincs elemeire különösen nagy figyelem irányul. Mindezeknek a műveknek köszönhetően az Árpád-kori szövegekről alkotott kép néhány évtized alatt jelentősen átalakult.

Az irodalomtörténetre térve: több munka is kiemelten foglalkozik a prédikáció-műfajjal, mely a középkori magyar irodalomban különlegesen fontos szálként

jelenik meg. TARNAI ANDOR (1981: 17) így ír a prédikációs gyakorlatról: „ha tízezerszámra írtak okleveleket, százezrekre mehet a falusi és városi templomokban, a rendházakban és a püspöki katedrálisokban elhangzott beszédek száma”. Ebben a gondolatban az az új és rendhagyó, hogy ezúttal nem a kódexirodalom, hanem a szóbeliség felől közelít. Amit mond, annak igazsága könnyen belátható, ám (saussure-i fordulattal élve) következményei megszámlálhatatlanok. Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy a ránk maradt írott emlékek hátterében nemcsak a korai ómagyar korban, hanem az egész ómagyar kor folyamán számolni kell a szóbeli hagyományozódás meghatározó szerepével.

A fenti témakör irodalma azóta több monográfiával is gazdagodott, vö. MADAS EDIT, Középkori prédikációirodalmunk történetéből (2002); BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES, Egyházi férfiak magyar nyelvű szövegei. A Pray-kódextől az Érdy-kódexig (2021). A Halotti beszéd mellett a külön szövegegységnek tekinthető Halotti könyörgésre is egyre nagyobb figyelem irányul (vö. BARTÓK 2019; SZENTGYÖRGYI 2019). Maga a Pray-kódex már évek óta több tudományterületet mozgósító intenzív munkálatok középpontjában áll. – Az Árpád-kori magyar szövegekkel kapcsolatban radikális felfogást vall HORVÁTH IVÁN (2015), aki szerint a fennmaradt emlékek mind autográf kéziratok; magyar szövegek írásban való áramlásával, azaz másolásával az 1410-es évekre tehető „abszolút olvashatár” előtt nem lehet számolni. E nézettel szemben többféle érv is elhangzott, a viták azonban főként szóbeli előadás, hozzászólás vagy személyes levelezés formájában zajlottak. Egy korábbi írásomban (KOROMPAY 2006) magam így tettem fel a kérdést: mit képvisel az, ami ránk maradt? Rövid és határozott válasz erre nem adható; a jelen tanulmánynak sem célja ezt a szálát továbbvinni.

A következőkben az egyes emlékek közül az Ómagyar Mária-siralomról szólok majd kissé bővebben. Előtte azonban jelzem, hogy bizonyos szövegek kapcsán válaszra váró kérdések, lezáratlan viták is vannak. Ez áll a *Königsbergi töredék és szalagjai* keletkezésének korára, melyről lassan 15 éve két párhuzamos nézet él: az egyik szerint az emlék eredetije (nyelvállapota alapján) a 12. század végén vagy a 13. század elején keletkezett (BENKŐ 1980: 26); ugyanígy vélekedik a szöveg legkorábbi rétegéről SZENTGYÖRGYI is (2009b: 412–415); a másik vélemény szerint nemcsak a kódex, hanem az ahhoz tartalmilag kapcsolódó magyar szöveg is a 14. század közepe és 1392 közötti időszakban jött létre (TÓTH PÉTER 2009: 117). A két utóbbi publikáció pontosan egy időben, 2009 őszén látott napvilágot. Közülük az egyikben elhangzik az a nézet is, hogy a Töredék valójában vers, mégpedig az előbbi datálás alapján az első magyar vers(töredék) (vö. SZENTGYÖRGYI 2009b: 415–426). E két írás megjelenése után feltett szándékom volt egy kerekasztal megszervezése különféle szakemberek bevonásával a fentiek megvitatására, a terv azonban másképp alakult, s a vita elmaradt. Jó lenne ezeket a fontos kérdéseket újra napirendre tűzni. Ugyancsak helyes lenne nagyobb figyelmet szentelni a Gyulafehérvári soroknak, hiszen ez esetben három magyar prédikáció vázlatával találkozunk (a kódex sermóiról vö. MADAS 2002: 197–218), s ez a szóbeliség szempontjából különleges eset. Megosztanám ezzel kapcsolatban a Pais tanár úr által használt familiáris megnevezést: „Gyulafehérvári slágvortok”.

5.2. Az Ómagyar Mária-siralom néhány kérdése. Választásom azért is esett erre a szövegre, mert felfedezése 1922-ben történt, így a mostani időszakban ennek 100. évfordulójára emlékezünk. Főként arra a kérdésre próbálok választ keresni, hogy miként élhetett ez a vers a maga korában, milyen lehetett a kapcsolata a szóbeliséggel. VIZKELETY ANDRÁS (2007: 72, 2009b) azt emeli ki kiindulópontként, hogy a 11. századtól kezdve Európában virágzásnak indult egy új Mária-kultusz, melyben az individuális érzelmek kifejezésformái egyre nagyobb szerepet kaptak. Egy-egy ilyen vers a mise liturgiájába is bekerülhetett: elhangozhatott a szentlelkét követően énekelt lírai betétként szekvenciák formájában, másfelől része lehetett passiójátékoknak is. Fontos mozzanat, hogy nem „zárt”, hanem „nyílt” szövegekről van szó, amelyek szabadon variálódhattak, tovább is terjedtek, s még a lovagi-udvari költészet világába is beszüremkedtek.

A magyar vers történetével kapcsolatban a kép a következő elemekből áll össze. Maga a Planctus a 12. század vége felé keletkezett; szerzője egy párizsi Ágoston-rendi szerzetes, Godefridus de Sancto Victore (†1194 k.). A latin vers Európa-szerte elterjedt, több ezer írott variánsa ismeretes. Hamarosan megjelentek az anyanyelvi változatok is, először német földön. Európai viszonylatban igen korainak számít az Ómagyar Mária-siralom is, melynek szövege a 13. század első felében vagy közepén keletkezhetett. A latin kódex a 13. század harmadik negyedében jött létre; törzsanyaga Domonkos-rendi szöveghagyományt őriz, mely az észak-itáliai Orvietóban alakult ki. Nem sokkal később Magyarországra került, s az itteni használat során (melyre biztos jelek vallanak) a 13. század utolsó negyedében írhatták bele a magyar verset. A kódex már a középkorban elkerült Magyarországról; 15. századi újrakötése Pettaura utal (ma Pruj, Szlovénia), mely az Itáliába vezető út fontos állomása. Innen kezdve semmit nem tudunk róla egészen 1910-ig, amikor Toscanában felbukkant. (Mindezekhez vö. BENKŐ 1980: 25, 26, 30; VIZKELETY 1986, 2007, 2009a, 2009b; MARTINKÓ 1988.)

A fentiek nyomán a következő kérdést tenném fel: ha a kódexnek volt magyarországi használata (márpedig volt, az előbbieik alapján esetleg 150 évig is), akkor a magyar vers milyen funkcióban élhetett? VIZKELETY ANDRÁS (2007: 77) azt hangsúlyozza, hogy „nyelvében, szerkezetében, a kódexben betöltött »helyértéke« szerint elszakadt a liturgiától”. Közvetlenül e mondat után idézi a német nyelvű párhuzamokat (a középkor végéig 90 verses Mária-siralom ismeretes), melyek egy részéről kiderül, hogy passiójátékok betéjténeke szánták, más részüket pedig magánáhitatosság céljaira állították össze. Ez utóbbi irány, az olvasmány-rendeltetésű szöveg gondolata HORVÁTH JÁNOS (1931/2005: 535) elemzésében is megjelenik. De van-e alap annak a feltevéséhez, hogy a szöveg szélesebb körben is terjedésnek indult?

Ezen a téren egészen új kutatási terület nyílt az archaikus népi imádások felfedezésével, melyeket egy kivételesen bátor kutatónak, ERDÉLYI ZSUSANNÁNAK köszönhetünk.² Ő 1968-ban, egy népzenei gyűjtés során találkozott

² Gyűjtésének négy, egyre bővülő kiadása: *Hegvet hágék, lőtől lépék. Archaikus népi imádások*. Somogy Megyei Könyvtár, Kaposvár, 1974; Magvető Kiadó, Budapest, 1976; Kalligram, Pozsony, 1999; uo. 2013. Az imák számozása ezekben megegyezik, így az alábbiakban a sorszámra utalok. A szövegrészletek közlésmódjában a mai helyesírást követem.

egy olyan szöveggel, amelyet még sohasem hallott. Ez nem hagyta nyugodni (gondoljunk PAIS DEZSŐRE!); elszánt kutatásba kezdett, melynek során kiderült, hogy egy új műfajjal találkozott, amely valójában igen régi: kezdetei a középkori ferences lelkiség világába vezetnek vissza, emellett mágikus elemek is találhatók benne, így a ráolvasásokkal is rokon. (Mágia és misztika nem zárja ki egymást – vallotta ERDÉLYI ZSUZSANNA.) A műfaj alapvető vonása, hogy a szóbeliségben maradt fenn évszázadokon át, és – ami szintén figyelemreméltó – nők adták tovább egymásnak nagyanyáról unokára napi imádság formájában, az egyház tudtán kívül.

PAIS DEZSŐ volt az, aki azonnal felfigyelt az imák és az ÓMS. közötti szövegszerű párhuzamokra, amint erről már az 1970-ben tartott első tudományos ülészekon szólt. Közülük a legizgalmasabb az „*iha megaliván*” fordulat, melyet egy 18. század elején lejegyzett kézirat őrzött meg: „*abban üldögét boldogságos Szűz Mária, / áldott Jézus Krisztusnak dicsőséges szent anyja, / iha meg aliván, / szíve szomorodván*” (Memorialis, 112.). A kiemelt, szövegromlást mutató szavak PAIS szerint (1971/2011: 108) az ÓMS. következő részletével hozhatók összefüggésbe: „*te véröd hullatja én junhom alélatja*”. Az *ih* és a *jonh* egymás alakváltozatai, a fenti szerkezet jelentése tehát: ’*elke elalélván*’.

Egy második példakört magam állítottam össze különféle imák középső szakaszából, ahol a Passió egyes elemei jelennek meg párbeszédese, gyakran verses formában: „*Vasszegekkel át van verve*” (202.); „*Kőoszlophoz kötözik, / Vasdárdával szurkálják*” (128.); „*Vasláncokkal kötöztek, / Vasdárdákkal liggattak, / Vaskesztyűkkel csabottak*” (162.) Feltűnő az ÓMS. alliteráló szavaival való egyezés, vö. „*készerűen kízzatul / vas szegekkel veretül*”; különösen feltűnő az az egybecsenzés, mely a szerkesztésmód és a versritmus tekintetében jelentkezik – több mint 700 évvel az ómagyar vers keletkezése után.

A harmadik példát ismét PAIS DEZSŐ (1971/2011: 110) nyomán idézem. Az imák „*Szent Világ Úrjézus Krisztus*” típusú fordulataiban „*nagyon korai vallásos stílusmozzanatokra való visszahajlás*”-t lát. Ennek kapcsán az ÓMS. nevezetes figura etymologicájára utal: „*Világ világa, virágnak virága*”, majd azt jelzi, hogy az evangéliumból ismert „*Ego sum lux mundi*” mondatot a 15. századi Müncheneri kódex így adja vissza: „*Én vagyok e világnak világa*” (Jn 8,12). Ez a szerkezet ugyanilyen formába többször is előfordul e kódexben, vö. „*menyé ideiglen e világban vagyok, e világnak vagyok világa*” (Jn 9,5); továbbá: „*Tü vattok e világnak világi*” (Mt 5,1). – Az egyezés azért is figyelemreméltó, mert itt az ún. Huszita biblia szövegével találkozunk, ennek fordítói pedig, Tamás és Bálint, éppen egyéni újításaikról nevezetese; őket korai nyelvújítóknak is szokták nevezni. Ha pedig a *világ világa* kifejezés megvan mind a 13. századi Mária-siralomban, mind a 15. századi bibliafordításban, akkor ez a magyar egyházi nyelvnek bizonyára régóta kialakult kifejezése volt, mely már a Mária-siralom előtt is élhetett. A vers fenti részletének megszületéséhez persze a magyar nyelv lehetőségei is hozzájárultak, mivel ugyanabból az alapszólásból mind a ’világosság’, mind a ’világmindenség’ jelentés, mind a *világ* levezethető (vö. ÚESz.). Kosztolányi (1931/1971: 123) nézete juthat eszünkbe: „*Nemcsak mi gondolkozunk: a nyelv is gondolkozik. Munkatársunk a nyelv, egyenrangú társszerzőnk*”.

A szóbeli hagyomány szerepét ERDÉLYI ZSUZSANNA Európa más tájain, így Dél-Olaszországban is földérintette. Calabriában egy írástudatlan idős asszony, Signora Matilda imák egész sorát mondta el neki, s utána érezhető volt megkönnyebbülése, hogy teljesítette feladatát: továbbadta azt a kincset, amelyet elődeitől kapott. ERDÉLYI ZSUZSANNA a következő fordulattal jellemezte ezt a magatartást: „Az írástudatlanok felelőssége”. Ehhez kapcsolódik az is, hogy egy 1283-as bolognai kódexben olyan imák szövegére akadt, amelyeket mind a magyar, mind az európai szóbeli hagyomány ismer (ERDÉLYI–VÁRHELYI 2011: 786). E kettős forrásanyag alapján fogalmazta meg nevezetes summázatát: „Magyarországon a szóbeliség őrizte meg a késő középkor nemzeti nyelvű vallási költészetéből azt, amit szerencsésebb országokban az írásbeliség is” (ERDÉLYI 1999: 776).

6. Befejezés. Arról, hogy mi a szó, és mi az írás, legtöbbet a költők tudnak. Ezért kitekintésként hadd idézzek tőlük néhány gondolatot. – „sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam” (Tinódi, 1554). – „Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!” (Arany János). – „s az égre írtj, ha minden összetört!” (Radnóti). – „S ha a Lehetetlent nem tudtuk lebírni, / Volt egy szent szándékunk: gyönyörüket írni” (Ady). – „Író az, akinek az írás nehezebben megy, mint másoknak” (Thomas Mann, de talán már Goethe is). – „Ki a költő? Az az ember, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet” (Kosztolányi).

Kulcsszók: szóbeliség, írásbeliség, székely írás, középkori oklevelek, első magyar szövegek.

Hivatkozott irodalom

- ADAMSKA, ANNA 1999. The Introduction of Writing in Central Europe (Poland, Hungary and Bohemia). In: MARCO MOSTERT ed., *New Approaches to Medieval Communication*. Utrecht Studies in Medieval Literacy 1. Brepols, Turnhout. 165–190.
- ADAMSKA, ANNA – MOSTERT, MARCO eds. 2004. *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*. Utrecht Studies in Medieval Literacy 9. Brepols, Turnhout, 2004.
- BÁRCZI GÉZA 1982. *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Sajtó alá rendezte és szerkesztette E. ABAFFY ERZSÉBET és N. ABAFFY CSILLA. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES 2019. Anyanyelvűség a középkori liturgiában. A Halotti beszéd és könyörgés műfaji kérdéseire. In: BARTÓK–HORVÁTH B. szerk. 9–17.
- BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES 2021. *Egyházi férfiak magyar nyelvű szövegei. A Pray-kódextől az Érdy-kódexig*. Argumentum Kiadó – ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport, Budapest.
- BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES – HORVÁTH BALÁZS szerk. 2019. *Írások a Pray-kódexről*. Argumentum Kiadó – ELTE BTK Vallástudományi Központ, Liturgiátörténeti Kutatócsoport, Budapest.
- BENKŐ ELEK – SÁNDOR KLÁRA – VÁSÁRY ISTVÁN 2021. *A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum (CMASE)*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelemélei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CHINCA, MARK – YOUNG, CHRISTOPHER eds. 2005. *Orality and Literacy in the Middle Ages. Essays on a Conjunction and its Consequences in Honour of D. H. Green*. Utrecht Studies in Medieval Literacy 12. Brepols, Turnhout.
- ERDÉLYI ZSUSZANNA 1999. Visszatekintés. In: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Harmadik, bővített kiadás. Kalligram, Pozsony. 763–837.
- ERDÉLYI ZSUSZANNA – VÁRHELYI ILONA 2011. „...századokon át paptalanul”. *Az archaikus népi imádságműfaj fogadtatástörténete*. Szent István Társulat, Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY – HARMATTA JÁNOS 1997. Rovásírásunk az eurázsiai írásfejlődés tükrében. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi Kiadó, Budapest. 145–162.
- HAADER LEA 2019. A meglepetések misszilise – avagy újra Elena priorissza leveléről. In: HAADER LEA – JUHÁSZ DEZSŐ – KOROMPAY KLÁRA – SZENTGYÖRGYI RUDOLF – TERBE ERIKA – VLADÁR ZSUSZA szerk., *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 419–430.
- HAJNAL ISTVÁN 2008. *Írásoktatás a középkori egyetemeken*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi háttéréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1*: 9–62.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA, *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018.
- HORVÁTH IVÁN 2015. *Ómagyar szövegelemékek mint textológiai tárgyak*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- HORVÁTH JÁNOS 1931/2005. A magyar irodalmi műveltség kezdetei. In: *Horváth János irodalomtörténeti munkái 1*. Szerkesztette KOROMPAY H. JÁNOS és KOROMPAY KLÁRA. Osiris Kiadó, Budapest. 477–705.
- JAKÓ ZSIGMOND – MANOLESCU, RADU 1987. *A latin írás története*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Az ősmagyar kor. Helyesírás-történet. In: KISS–PUSZTAI szerk. 101–105.
- KOROMPAY KLÁRA 2006. Árpád-kori szövegek: mit képvisel az, ami ránk maradt? In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum, Budapest. 116–122.
- KOROMPAY KLÁRA 2022. Benkő Elek – Sándor Klára – Vásáry István: A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alfabeto Siculico Exaratorum. (Ismertetés.) *Magyar Tudomány* 183/7: 949–951.
- Kosztolányi Dezső 1931/1971. Túlvilági séták 3. In: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 120–124.
- Kosztolányi Dezső 1994. Esti Kornél. Hetedik fejezet. In: *Kosztolányi Dezső összes novellája*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta RÉZ PÁL. Helikon, Budapest. 852–855.

- MADAS EDIT 1998. Középkori bibliafordításainkról. *Iskolakultúra* 98/1: 48–54.
- MADAS EDIT 2002. *Középkori prédikációirodalmunk történetéből*. Csokonai Könyvtár 25. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, Debrecen.
- MADAS EDIT 2007. A szóbeliség és az írásbeliség határán. In: SZEGEDY-MASZÁK főszerk. 59–70.
- MADAS EDIT szerk. 2009. „*Látjátok feleim...*”. *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1988. *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükörben. (Bevezetés és vázlat)*. Irodalomtörténeti füzetek 117. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A. MOLNÁR FERENC 2005. *A legkorábbi magyar szövegemlékek. Olvasat, értelmezés, magyarázatok, frazeológia*. ΑΓΑΘΑ XVII. – Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok 8. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Klasszika-filológiai Tanszék. Debrecen.
- ONG, WALTER J. 2010. *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- PAIS DEZSŐ 1971. Életem, emlékeim. *Valóság* 1971/6: 32–46.
- PAIS DEZSŐ 1971/2011. Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához. In: ERDÉLYI-VÁRHELYI 107–111. (Folyóiratban: *Ethnographia* 1971: 364–367.)
- RANKOVIĆ, SLAVIKA – MELVE, LEIDULF – MUNDAL, ELSE eds. 2010. *Along the Oral-Written Continuum. Types of Texts, Relations and their Implications*. Utrecht Studies in Medieval Literacy 20. Brepols, Turnhout.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2011. Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon. *Történelmi Szemle* 53: 479–501.
- SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY főszerk., JANKOVITS LÁSZLÓ – ORLOVSZKY GÉZA szerk. 2007. *A magyar irodalom története* 1. Gondolat Kiadó, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2009a. Terminológiai szelvényzet a Tihanyi alapítólevél két nyelvű helymeghatározásaihoz. *Magyar Nyelv* 105: 62–68.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2009b. Hogyan szólának? Az első magyar vers(töredék). *Magyar Nyelv* 105: 411–431.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. Helynevek beillesztése korai latin nyelvű okleveleink szövegébe. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 33–45.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2012. A veszprémvölgyi apácamonostor görög nyelvű adománylevele – legelső hazai nyelvemlékünk? *Magyar Nyelv* 108: 303–322, 385–399.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A Tihanyi apátság alapítólevele* 1. *Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. ELTE Eötvös Kiadó.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2019. A Halotti beszéd és a Halotti könyörgés. In: BARTÓK–HORVÁTH B. szerk. 97–110.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA etc. Kriterion Könyvkiadó etc., Bukarest etc., 1975–2014.
- TARNAI ANDOR 1981. Szóbeliség – latinság – írásbeliség. In: TARNAI ANDOR – CSETRI LAJOS, *A magyar kritika évszázadai. Rendszerek a kezdetektől a romantikáig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 11–26.
- TARNAI ANDOR 1984. „*A magyar nyelvet írni kezdik*”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- TARNAI ANDOR 1989. A Halotti Beszéd retorikája. In: SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ szerk., *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. 39–49.
- TÓTH PÉTER 2009. A Königsbergi Töredék és Szalagjai újabb vizsgálata. In: MADAS szerk. 97–121.
- ÚESZ. = *Új magyar etimológiai szótár*. Szerk. GERSTNER KÁROLY. <https://uesz.nytud.hu/index.html> (2023.04.10.)
- VARJAS BÉLA 1969. A magyar könyvkiadás kezdetei és a krakkói magyar nyelvű kiadványok. In: CSAPLÁROS ISTVÁN – HOPP LAJOS – JAN REYCHMAN – SZIKLAY LÁSZLÓ szerk., *Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 79–128.
- VIZKELETY ANDRÁS 1986. „*Világ világa, virágnak virága...*” [*Ómagyar Mária-siralom*]. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- VIZKELETY ANDRÁS 2007. A magyar líra első fennmaradt terméke. In: SZEGEDY-MASZÁK főszerk. 71–77.
- VIZKELETY ANDRÁS 2009a. Leuveni Kódex. In: MADAS szerk. 225.
- VIZKELETY ANDRÁS 2009b. Ómagyar Mária-siralom. In: MADAS szerk. 226–227.
- WOT. = *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I–II*. Szerk. RÓNA-TAS ANDRÁS – †BERTA ÁRPÁD. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2011.
- ZOLTÁN ANDRÁS 2016. A Kárpát-medencei szlávok nyelvéről a honfoglalás korában. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA – PINTÉR LILLA szerk., *Nyelvelmélet és kontaktológia 3*. Szent István Társulat, Budapest – Piliscsaba. 33–45.

Relationships between orality and literacy in Old Hungarian

The purpose of the present paper is to discuss a topic for which extant Hungarian manuscripts from the 11th–13th centuries cannot give much guidance at first glance, but comprehensive works and specialized papers from a variety of scientific disciplines could provide a good starting point. The first question that arises is related to the beginnings of Hungarian literacy. It is important to note that a Hungarian writing system of steppe-based origin – the so-called Old Hungarian script – existed before the adaptation of the Latin alphabet, since the 10th century. This system is preserved in the form of runic inscriptions in Transylvanian churches. An essential question on the language use of the Middle Ages is the inseparable relation between Hungarian orality and Latin literacy. This duplicity was especially present in charter writing, where the isolated use of Hungarian toponyms in charters written in Latin required some unique solutions. Regarding the oldest texts written in Hungarian (Funeral Sermon, Lamentations of Mary), a key element is the fact that these texts were not translations but adaptations of their Latin originals, pointing to a long practice of oral interpreting. The impact of the Lamentations of Mary persisted on the level of orality for centuries, in the form of archaic folk prayers.

Keywords: orality, literacy, Old Hungarian script, charters, first Hungarian texts.

KOROMPAY KLÁRA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szent István király hamis okleveleinek nyelvtörténeti vizsgálatáról

2. rész*

5.5. A szórványok hang- és helyesírás-történeti vizsgálata. A bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek névtörténeti szempontok szerinti értékelését követően a nyelvtörténeti rétegek feltárása akkor sem lehet automatikus, ha ismerni véljük az oklevelek hiteles (a hamis oklevelek esetében az eredeti 11. századi oklevélből származó) és hamis részeit. Nyelvtörténeti szempontból tévútra vezetne ugyanis – a névtörténeti kronológiai rétegzettséget követve – az oklevelek hitelesnek tartott részeit a 11. századhoz, a hamis részeket pedig a hamisítás korához kötni. Az oklevelek fennmaradásából következően a 11. századból származó részek helyneveit is írhatták a későbbi korok kiejtéséhez, illetve írásszokásához igazítva. Más oldalról a hamisításkor keletkezett részek egy-egy eleme is mutathat 11. századi jellegzetességeket például akkor, ha a forrásként használt hiteles 11. századi oklevelek mintáját a bizonytalan státuszú okleveleknek ezekre a részeire is kiterjesztették (SZŐKE 2015: 56–57, 81–82).

Nincs könnyű dolgunk tehát akkor, amikor az oklevelek nyelvtörténeti feltárásának részeként a szórványok hang- és helyesírás-történeti jellemzőinek próbálunk utánajárni. Ezek a szórványemlékek ugyanis részben amiatt szorultak sokáig a nyelvészeti kutatások háttérébe, mert elterjedt az a nézet, hogy efféle kérdések megválaszolására csak kevésbé alkalmasak (vö. HOFFMANN 2020: 386). Kétségtelen, hogy a 11. századra hamisított oklevelek ilyen szempontú vizsgálata sokkal nagyobb körültekintést igényel, mint a hiteles társaiké, de ezzel együtt is azt gondolom, hogy kronológiai sajátosságaik meghatározásakor nem szabad teljesen elzárkózni a helyesírás-történeti és hangtörténeti jellemzőik feltárásától és az eredmények mérlegelésétől. Azáltal ugyanis, hogy egyre több (és különféle) bizonytalan státuszú forrás nyelvi vizsgálatát végezzük el, mind jobban formálódik az a módszertani keret is, amelyben lehetőség nyílik az egyes magyar nyelvi elemek ilyen természetű értékelésére is. Az is valószínű azonban, hogy arra még évek, évtizedek múlva sem lesz reális esély, hogy az oklevelek valamennyi szórványát meghatározzuk e tekintetben, de már az is nagy előrelépést jelenthet, ha a hiteles forrásokban meglehetősen szegény 11. századhoz ezekből az oklevelekből is hozzá tudunk kötni néhány szórványt névtörténeti és nyelvtörténeti szempontból egyaránt. Bizonyos tekintetben tehát vissza kell térnünk KNEZSA ISTVÁN korai helyesírás-történeti munkájához, amelyben nem rekesztette ki teljes mértékben a bizonytalan kronológiai státuszú okleveleket sem az elemzésből (1928–1929). BÁRCZI GÉZA már a 20. század közepén megfogalmazta, hogy a magyarországi

* Az első részt l.: MNy. 2023: 56–67. DOI: <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.1.56>

írásbeliség első évszázadaiban keletkezett oklevelek feldolgozása alapjaiban alakíthatja át a hangtörténeti és helyesírás-történeti ismereteinket (1958a: 144). E körbe pedig a hiteles és eredeti források mellett a bizonytalan kronológiai státuszúak is beletartoznak. A továbbiakban arra mutatok ismert hangtörténeti jelenségek kapcsán példát, hogy milyen módon lehet e forráscsoportot vallatóra fogni.

5.5.1. Tővégi magánhangzós helynevek. Egy-egy bizonytalan státuszú oklevél nyelvtörténeti rétegzettségének a megismeréséhez fontos szempontként vehető figyelembe a tővégi magánhangzós helynevek jelenléte, illetve hiánya az oklevelekben.

A Pécsváradi alapítólevélben szereplő nevek helynévtörténeti szempontból 11. századiak lehetnek (vö. GYÖRFFY 1977: 235–237; DHA. 1: 77–80), a 13. század 20-as éveiben történt hamisításkor tehát tulajdonképpen a már korábban lejegyzett nevek átírása történt meg. Ebből kiindulva a tővégi magánhangzós nevek még abban az esetben is a ma ismert hamis oklevél első (11. századi) kronológiai rétegébe tartozhatnak, ha a véghangzó eltűnésének felső határa túlnyúlik a hamisítás időpontján (vö. BÁRCZI 1958b: 18–24; E. ABAFFY 2003: 321–323; KATONA Cs. 2020: 84–85). Három helymegjelölés szerepel biztosan tővégi magánhangzóval az oklevélben: *Árok (ó)út: Aruc owtu, Nagy-(út-)halom: Noghutholmu és Szér: Zeru* (DHA. 1: 73, 74). A neveknek a 11. századi réteghez csatolása mellett szól továbbá az is, hogy ezek a hamisítvány más átírataiban szintén véghangzóval fordulnak elő: +1015/+1158/1228/XVII.: *Aruc owtu*, +1015/+1158/1228/XV.: *Nogu cholmu* és esetleg +1015/+1158/1228/XV.: *Zerew, Zereu* (DHA. 1: 73, 74).

Az is egyre nyilvánvalóbb jellegzetesség, hogy ha egy hamis oklevélben egy név meg is őrizte az eredeti hangalakját, a hangok jelölése ettől függetlenül lehet modernizált. Elkerülhetetlen tehát, hogy a 11. századra vonatkoztatható okmányok szélesebb körű feltárása után ezeket, a két kor hangállapotát és hangjelölését mutató szörványokat ebből a szempontból is megvizsgáljuk. Addig ugyanis nem láthatunk tisztán abban a kérdésben, hogy bizonyos hangjelölések tényleg csak a későbbi korokat jellemezték, vagy csak azért nem tartottuk számon eddig a 11. század megoldásai között, mert a helyesírás-történeti vizsgálatokba ebből az évszázadból csak igen kevés oklevelet vontunk be (vö. SZŐKE 2019b: 114). A [szērű] hangzású *Szér* településnév esetében jól látszik az említett jelenség: ugyanis a hamisítvány más átírataiból idézett névalakokban az *ü* hang jelölőjeként lejegyezett *ew* és *eu* jelek a 11. században ugyanis még nemigen voltak elterjedve (SZŐKE 2020a: 90).¹¹

Abból a megállapításból, hogy a Pécsváradi oklevél véghangzós neveinek a hangalakja 11. századi lehet, ugyanakkor nem következik az, hogy minden e hang nélkül álló név pedig az oklevél későbbi rétegeihez sorolandó. A magyar nyelvű elemeknek a jelentős része már a 11. században tővégi magánhangzó nélkül található meg a szörványemlékeinkben (BÁRCZI 1958b: 21–23). A Pécsváradi alapítólevélben van azonban 11 olyan helymegjelölés, amelyek az alapítólevél ma

¹¹ Az *ew* és *eu* jelek *ő*, *ü* hangok jeleként való azonosítása kétségtelenül kézenfekvőbb megoldásnak tűnhet, de a település más adatai (+1093/1404: *Scer*; [+1235]/1350/1404: *Sceer*; Gy. 1: 392) inkább egy véghangzós alakot valószínűsítene (vö. KATONA 2020: 96; SZŐKE 2020a: 90).

ismert változatában tövégi magánhangzó nélkül jelennek meg, a hamisítvány egyéb átiratai¹² alapján mégis feltételezhető, hogy eredetileg véghangzóval szerepeltek a 11. századi hiteles oklevélben. Az átiratok együttes elemzése megmutathatja, hogy a 13. századi hamisításkor még véghangzóval írtak le bizonyos neveket, hiszen a különböző átiratoknak a hamisítvány a közös forrása, és ahogyan azt korábban is jeleztük, a 13. századi lejegyzés vélhetően a 11. századira támaszkodott. A Tolna megyei *Nagy-árok* név *nagy* előtagja véghangzó nélküli *Nogarut* formában szerepel az alapítólevél általunk elemzett változatában, másik három átiratban azonban a név véghangzós változatát találjuk: +1015/+1158/1228/XV.: *Nogu aruc*, +1015/+1158/1228//XVII.: *Negu Aruk*, +1015/+1158/1228//XVIII.: *Nagu Aruk* (DHA. 1: 73).

E név, illetve a további 10 név kapcsán felvethető, hogy a 13. századi hamis oklevélben még a nevek 11. századi hangalakját mutató, véghangzós formában voltak jelen. Ebben az esetben az alapítólevélben feltűnő véghangzó nélküli modernizáló lejegyzésük a 14. vagy 15. századra vezethető vissza. Ezek a feltételezések természetesen nem a változás lefolyásán alapulnak – hiszen egy véghangzó nélküli név is előfordulhat már egy 11. századi szövegben is –, hanem a 13. századi hamis Pécsváradi oklevél különböző átiratainak a névformáiból juthatunk erre a következtetésre (mindehhez vö. SZŐKE 2020a).

5.5.2. Mássalhangzó-torlódást tartalmazó helynevek. Egy másik példa, a Zala megyei Esztergál település Zalavári oklevélbeli említése révén (*Strygar*) pedig azt kívánom bemutatni, hogy időben el lehet-e (és ha igen, hogyan) határolni egymástól a mássalhangzó-torlódást tartalmazó formákat a magánhangzós kezdetűektől. A településnév az *esztergár* 'esztergályos' foglalkozásnévből alakult (FNESz. *Nagy-esztergár*; HECKENAST 1970: 100). A R. *esztergár* szláv eredetű, vö. szb.-hv. *strūgār*; szln. *strugár*. A magyarba egy közelebről meg nem határozható szláv nyelv R. *strugarь 'esztergályos' szava került át, amiből a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldása után *esztergár* ~ *isztergár* alakult (TESz. *esztergár*).

A településnév említései: +1019/+1328/1347/1370: *Strygar* (DHA. 1: 91), +1019/+1328/1347/1514/XVI.: *Strigar* (DHA. 1: 91), +1019/+1328/1347/1427/XVII.: *Striger* (DHA. 1: 91), +1024/+1339/1350: *Strigar* (DHA. 1: 102), 1273: *Vzturgar* (ERDÉLYI 1902b: 498), 1335: *Strygar* ~ *Estergar* ~ *Stregar* ~ *Estergarth* (ZalaOkl. 1: 295–307), 1482: *Ezthergar* (ZalaOkl. 2: 619–620; Cs. 3: 51: *Esthergar*).

Az első hiteles adat 1273-ból való, ekkor (már) magánhangzóval kezdődik (*Vzturgar*) a név. Az 1335. évi oklevél a király egy hónappal korábbi levelére válaszul írja le az apátság néhány birtokának határát. Ebben az oklevélben a település neve kétféle hangszerkezettel szerepel, amiből kézenfekvő lenne azt a következtetést levonni, hogy a 14. században párhuzamosan élt egymás mellett a kétféle forma. Ha közelebről megnézzük az előfordulásokat, azaz a magyar nyelvi elemek latin szövegkörnyezetére is figyelünk – ahogyan ennek a módszertani elvnek a fontosságát korábban már hangsúlyoztam –, akkor tapasztalhatunk egyfajta

¹² A Szent István korára visszahamisított oklevelet többen átirták: II. András 1228-ban, IV. László 1274-ben, I. Károly 1323-ban és I. Lajos 1379-ben. Ezek az átiratok 15–18. századi átiratok formájában őrződtek meg (DHA. 1: 65).

szabályszerűséget, ami magyarázatot adhat a kétféle alak használatára. Az oklevél határleírása alapján úgy tűnik, hogy a 14. század elején (már) a magánhangzós kezdetű névforma volt használatban, az oklevél ugyanis a határleírás előtt, illetve a határleírásban *Estergar* és *Estergarth* névvel utal a településre. Abban a részben ugyanakkor, amely a király levelét írja át, a *Strygar* névalak szerepel. Az oklevél-írási gyakorlat jellemzői alapján feltehetjük, hogy a határleíró rész a helyszínen jegyzeteket készítő írnok vázlata alapján került bele az oklevélbe, szemben a király levelét átíró egységgel, amelyet vélhetően az eredeti apátsági okmány(ok) alapján fogalmaztak meg. A *Strygar* forma korai (11. századi) nyelvtörténeti forrásértékét támogathatja továbbá az is, hogy a hamis oklevél 16. és 17. századi átírataiban, illetve az 1024. évi Zalavári oklevélben is *Strigar* ~ *Striger* alakokat találunk, miközben hiteles adatunk van rá, hogy a 13. század végétől (1273) a magánhangzós kezdetű névforma (is) létezett a település megjelölésére.

Ezzel a felvetéssel természetesen nem zárhatjuk ki teljes mértékben azt a lehetőséget sem, hogy a név két változata egymás mellett élt a 14. században – és ekképpen az 1019. évi oklevél *Strygar* nevének a nyelvtörténeti forrásértékét továbbra is bizonytalanság övezi –, a mássalhangzó-torlódással kezdődő nevek kapcsán ez ugyanis gyakori jelenség volt (vö. KENYHERCZ 2013: 28, 80). A bizonytalan státuszú források elemzéséhez használt, itt ismertetett módszerek együttes alkalmazása alapján elvégzett elemzés ugyanakkor megengedi, hogy az általam ismertetett elképzelést is komolyan számításba vegyük a továbbiakban.

6. Összegzés. A bemutatott szempontok alapján végzett nyelvi elemzések (lásd például SZŐKE 2015: 37–148, 2020a, 2021b; KOVÁCS É. 2018: 29–96) igazolni látszanak azt az előzetes felvetést, hogy nem megalapozott a bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek teljes mellőzése a nyelvtörténeti kutatásokban, nagy körültekintéssel és új módszertani alapvetések mentén ugyanis ezek az oklevelek is eredményesen vizsgálhatók. A bizonytalan státuszú oklevelek feltárásával tovább nőhet a magyar nyelvtörténet 11. századra datálható nyelvi forrásanyaga (vö. HOFFMANN 2020: 387). A bizonytalan státuszú oklevelek egyikéről-másikáról az analízis során természetesen kiderülhet, hogy mégsem alkalmas nyelvtörténeti elemzésekhez, de az is előfordulhat, hogy nem sikerül ugyan tisztázni az irat forrásértékét a teljes szövegére vonatkozóan, de a magyar nyelvi elemei között lehetnek olyanok, amelyeknek feltárhatók a kronológiai jellemzőik.

Kulcsszók: bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek, 11. század elejére hamisított oklevelek, szörványemlékek, helynevek, speciális módszertani elvek.

Hivatkozott Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 301–351.
 BÁRCZI GÉZA 1944. A tihanyi alapítólevél hangjelölése. *Magyar Nyelv* 40: 313–330.
 BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- BÁRCZI GÉZA 1958a. *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1958b. *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BILKEI IRÉN 1996. A zalavári apátság javadalmai. Részlet a Szent István nevében hamisított XIV. századi oklevélből. In: MOLNÁR ANDRÁS szerk., *Zala megye történelmi olvasókönyve. Helytörténeti szöveggyűjtemény*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg. 16–17.
- BORONKAI IVÁNNÉ BELLUS IBOLYA 2000. Szent István pécsváradi alapítólevelének szövege. In: ÉRSZEGI GÉZA, *Szent István király pécsváradi alapítólevele*. Galenus Lapkiadó Kft., Budapest. 32–43.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–3., 5. MTA, Budapest, 1890–1913.
- DÉNESI TAMÁS 2002. A Szent Maurícusz Monostor Alapítólevele. In: *A Béli Szent Maurícusz Monostor története: 1018–1998*. KISS DOMONKOS felelős kiadó. Szent Maurícusz Monostor, Bakonybél. 166–171.
- DÉNESI TAMÁS 2013. A Szent Maurícusz Monostor Alapítólevele. In: VÁSÁRHELYI ANZELM szerk., *Isten házában, közösségében: bencés monostor ezer éve Bakonybélben*. Szent Maurícusz Monostor, Bakonybél. 125–129.
- DHA. = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia. 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1196*. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1902a. A pannonhalmi főapátság története 1. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története: a magyar kereszténység, királyság és benczés-rend főnállásának kilencszázados emlékére 1*. Stephaneum, Budapest.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1902b. Oklevéltár. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története: a magyar kereszténység, királyság és benczés-rend főnállásának kilencszázados emlékére*. Stephaneum, Budapest. 7: 450–692.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1903. A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története: a magyar kereszténység, királyság és benczés-rend főnállásának kilencszázados emlékére. A bakonybéli apátság története 1. Az önállóság kora (1023–1548)*. Stephaneum, Budapest. 8: 219–266.
- ÉRSZEGI GÉZA 1986. Oklevéltan. In: KÁLLAY ISTVÁN szerk., *A történelem segédtudományai*. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest. 12–28.
- ÉRSZEGI GÉZA 2000. *Szent István király pécsváradi alapítólevele*. Galenus Lapkiadó Kft., Budapest.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1878. *A pannonhalmi apátság alapító oklevele*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1885. *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892. *Kálmán király oklevelei*. Értekezések a történeti tudományok köréből 15/5. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1895. *Oklevelek II. István király korából*. Értekezések a történeti tudományok köréből 16/4. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- FÜSSY TAMÁS 1902. *A Zalavári apátság története. A legrégebb időktől fogva napjainkig.* In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története: a magyar kereszténység, királyság és benzés-rend fönnállásának kilencszázados emlékére.* Stephaneum, Budapest. 7: 5–447.
- GÁLLOS FERENC – GÁLLOS ORSOLYA – KÁRPÁTI GÁBOR 2014. A pécsváradi apátság alapítólevele. *Múltmentő. A Hosszúhetényi Hagyományörző Egyesület kiadványa.* 10–12.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1960. *Diplomata Hungarica Antiquissima (1000–1196). Történelmi Szemle* 3: 525–535.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1969. A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei* 18: 199–225.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve.* Gondolat, Budapest.
- HECKENAST GUSZTÁV 1970. *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HERVAY F. LEVENTE 2001. A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. *Történeti katalógus.* In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon.* Bencés Főapátság, Pannonhalma. 461–547.
- HOFFMANN ISTVÁN 2004. Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névvarchívum Kiadványai 16. Debrecen Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2020. Adat és elmélet a Kárpát-medence korai ómagyar kori nyelvi viszonyainak vizsgálatában. *Magyar Nyelv* 116: 385–401.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- HOLLER LÁSZLÓ 2011. Géza vagy István idejében alapították-e a veszprémvölgyi monostort? *Magyar Nyelv* 107: 276–298.
- HORVÁTH MIHÁLY 1878. *A kereszténység első százada Magyarországon.* Ráth Mór, Budapest.
- JÁSZAY PÁL 1855. *A magyar nemzet nagyjai a legrégebb időtől az Arany bulláig.* Emich Gusztáv, Pest.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1887. *Szent-Gellért, csanádi püspök élete és művei.* Franklin, Budapest.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1891. *Szent István király oklevelei és a Szilveszter bulla. Diplomati-
kai tanulmány.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1892. Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. *Akadémiai
Értesítő* 3: 76–86.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1902. *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

- KATONA CSILLA 2020. *Fonotaktikai szerkezetet módosító hangváltozások az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 51. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KENYHERCZ RÓBERT 2013. *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 28. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KENYHERCZ, RÓBERT 2016. A középkori oklevelek átírási gyakorlatának nyelvtörténeti vonatkozásai. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 7–44.
- KISS GERGELY 1999. A pécsváradai bencés kolostor birtokainak és egyházi jogi kiváltságainak biztosítása a 12–13. században. In: HOMONNAI SAROLTA – PITI FERENC – TÓTH ILDIKÓ szerk., *Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az 1. Medievisztikai PhD konferencia előadásai*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 1: 49–64.
- KISS GERGELY 2001. Jobbiztosítás a pécsváradai bencés monostorban a 12–13. században. Adalékok a magyarországi exemptio történetéhez. In: FONT MÁRTA – VARGHA DEZSŐ szerk., *Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére. Tanulmányok Pécs történetéből*. Pécs Története Alapítvány, Pécs. 8: 87–99.
- KISS LAJOS 1997. Hegynevek a történelmi Magyarországon. *Magyar Nyelv* 93: 154–168.
- KNAUZ NÁNDOR 1905. A pécsváradai bencés apátság. *Katolikus Szemle* 19: 862–881, 951–967.
- KNIEZSA ISTVÁN 1928–1929. A magyar helyesírás a tatárjárásig. *Magyar Nyelv* 24: 188–197, 257–265, 318–327, 25: 27–34.
- KNIEZSA ISTVÁN 1947–1949. A zabori apátság 1111 és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *Magyar Népnyelv* 6: 3–50.
- KOVÁCS ÉVA 2015. *A Tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 34. Debrecen Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debrecen Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KOVÁCS ZSUZSA 2001. A bakonybéli apátság alapítólevele. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Bencés Főapátság, Pannonhalma. 69.
- KRISTÓ GYULA 1999. *A tizenegyedik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- KRISTÓ GYULA 2000. Szent István pécsváradai okleveléről. In: PITI FERENC – SZABADOS GYÖRGY szerk., „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 307–321.
- MARCZALI HENRIK 1889. Zah Felicián pöre. *Budapesti Szemle* 100: 379–390.
- PAIS DEZSŐ 1939. *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- PELCZÉDER KATALIN 2022. *A Bakonybéli összeírás mint nyelvtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 56. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- PÜSPÖKI NAGY PÉTER 1989. *Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon, 1000–1301*. Madách, Bratislava.
- RÓMER FLÓRIS 1862. Árpás, és a möriczhidai Sz. Jakabról címzett prépostság. *Győri történelmi és régészeti füzetek* 2: 358–372.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 1993. Szent István király társadalma. In: V. FODOR ZSUZSA szerk., *Gizella és kora. Felolvasóülések az Árpád-korból I. Veszprém megyei jogú város önkormányzata és a Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém*. 7–17.

- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2001. Oklevéltan. In: BERTÉNYI IVÁN szerk., *A történelem segédanyagjai*. Osiris Kiadó, Budapest. 153–168.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 2006. *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- SÖRÖS PONGRÁCZ 1900. „Nullius terület volt-e a Bakonybéli apátság? *Magyar Sion* 14: 81–96.
- SÖRÖS PONGRÁCZ 1903. A bakonybéli apátság története. Az önállóság kora (1023–1548). In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk., *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története: a magyar kereszténység, királyság és bencés-rend fönnállásának kilencszázados emlékére. A bakonybéli apátság története 1. Az önállóság kora (1023–1548)*. Stephaneum, Budapest. 8: 9–215.
- SZABÓ DÉNES 1937. A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása. *Magyar Nyelv* 33: 99–109.
- SZABÓ DÉNES 1954. *A dömösi prépostság adománylevelének hely- és vízrajza*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 85. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- SENTGYÖRGYI RUDOLF 2009. Terminológiai széljegyzet a Tihanyi alapítólevél kétnyelvű helymeghatározásaihoz. *Magyar Nyelv* 105: 62–68.
- SENTGYÖRGYI RUDOLF 2012. A veszprémvölgyi monostor görög nyelvű adománylevele – legelső hazai nyelvmemlékünk? *Magyar Nyelv* 108: 303–322, 385–399.
- SENTPÉTERY IMRE 1918. *Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele*. Értekezések a történeti tudományok köréből 24/10. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- SENTPÉTERY IMRE 1923. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 1*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- SENTPÉTERY IMRE 1938. Szent István király oklevelei. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 2: 133–202.
- SENTPÉTERY IMRE 1942. A középkori oklevélátiratok hibáinak elemzése In: *Emlékkönyv Melich János 70. születésnapjára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 401–423.
- SZOVÁK KORNÉL 2001. Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon. In: TAKÁCS IMRE szerk., *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Bencés Főapátság, Pannonhalma. 35–47.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 33. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZŐKE MELINDA 2016. A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 12: 45–58.
- SZŐKE MELINDA 2017. A Bakonybéli alapítólevél birtokneveiről. *Magyar Nyelvjárások* 55: 137–151.
- SZŐKE MELINDA 2018. A hamis oklevelek a magyar nyelvtörténeti vizsgálatok szemszögéből. *Századok* 152: 419–434.

- SZŐKE MELINDA 2019a. Adalékok a Bakonybéli alapítólevél nyelvtörténeti forrásértékéhez. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei*. Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 10: 311–322.
- SZŐKE MELINDA 2019b. A Pécsváradi oklevél *Scedluc* helynevéről. *Helynévtörténeti tanulmányok* 15: 107–120.
- SZŐKE MELINDA 2020a. Tövégi magánhangzós helynevek a Pécsváradi alapítólevélben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 16: 85–96.
- SZŐKE MELINDA 2020b. A Pécsváradi oklevél helyneveinek szövegkörnyezete. *Magyar Nyelvjárások* 58: 109–120.
- SZŐKE MELINDA 2020c. A latinizálás és hiánya a pécsváradi apátság alapítólevelében. *Névtani Értesítő* 42: 29–46.
- SZŐKE MELINDA 2021a. Szent István Zalavári okleveleiről. *Magyar Nyelvjárások* 59: 27–38.
- SZŐKE MELINDA 2021b. 11. századi nyomok az 1019. évi hamis Zalavári oklevélben. *Névtani Értesítő* 43: 135–143.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- THOROCZKAY GÁBOR 2009. Szent István okleveleiről. *Századok* 143: 1385–1412.
- THOROCZKAY GÁBOR 2016: Szent István okleveleiről. In: THOROCZKAY GÁBOR, *Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 45–78.
- THOROCZKAY GÁBOR 2020. Oklevelek Szent István korában. In: DÉNESI TAMÁS szerk., *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője*. Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményei, Pannonhalma. 8: 11–23.
- ZalaOkl. = *Zala vármegye története. 1. Oklevéltár (1024–1363). 2. Oklevéltár (1364–1498)*. Szerk. NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ – NAGY GYULA. Zala vármegye közönsége, Budapest, 1886–1890.

On the historical linguistic analysis of the forged charters of St. Stephen

Only four authentic charters have survived in their original form from the 11th century, an era marking the beginning of Hungarian literacy. Due to the low number of authentic sources from this early period, the language material of those of uncertain authenticity (that have not survived in their original form and that are not authentic) should also be studied. Charters with an uncertain status cannot be analysed with the same methodological principles as the authentic and original charters. This paper discusses those special methodological principles that may facilitate the examination of the charters with an uncertain status and, based on these, draws conclusions in connection with the historical linguistic source value of the four forged charters (the charters of Bakonybél, Pécsváradi and two of Zalavár) of St. Stephen.

Keywords: charters with an uncertain chronological status, charters forged back to the beginning of the 11th century, remnants, toponyms, special methodological principles.

SZŐKE MELINDA
Debreceni Egyetem

Nem mind arany, ami fénylik

Vélt és valós belső tárgyas szerkezetek a magyarban

2. rész*

4. Valós belső tárgyas szerkezetek a magyarban. Ebben a részben azon valós belső tárgyas szerkezeteket fogom közelebbről megvizsgálni, ahol az ige és a belső tárgy alkotta struktúrában az utóbbi alaktanilag és szemantikailag kapcsolódik az igehez. A 2. részben bemutatott osztályozás alapján külön tárgyalom a tranzitív (4.1.), a tranzitivizáló (4.2.) és az aspektuális belső tárgyas szerkezeteket (4.3.). Ugyanakkor külön figyelmet szentelek az *él* és a *hal* igeekre épült belső tárgyas szerkezetekre (4.4.).

4.1. Tranzitív belső tárgyas szerkezetek. A következő, tranzitív konfigurációban használt és igekötős ige tranzitív belső tárgyas szerkezetekben jelennek meg:

(19a) **Megpályáztunk** decemberben egy nagy **pályázatot** (SzGy.)

(19b) **Újrandevúzta a randevúikat** fejében (NL. 50.)

(19c) miután végleg **kiszagoltam a szagát**, izgatottá váltam (MKF. 236.)

(19d) Sikerült kék ingének **gombjait** alsóruhájának gomblyukaiba **begombolnia** (ÉGy. 80–81.)

Bár a mindennapi nyelvben nem nagyon gyakoriak az ilyen és ehhez hasonló példák, mivel vagy egy könnyű igtét választunk, vagy a belső tárgyat inkább egy szinonimával vagy hiponimával helyettesítjük, a fenti mondatok elfogadhatósága azt jelzi, hogy nincs redundancia az ige és a tárgy között. Annak ellenére, hogy a fenti igeiket gyakran használjuk igekötős igékként egy tranzitív konfigurációban, az alapvetően intranszitiv *randevúzik* ige használata a (19b)-ben arra is rávilágít, hogy az *újra* igekötő beillesztésével szinte bármilyen intranszitiv ige tárgyasként használható, és egy határozott/specifikus (belső) tárgy mellett tárgyas ragozást vesz fel. Ez azzal a megkötéssel függ össze, mely szerint neutrális mondatban a magyar igekötők csak specifikus tárggyal egyeztethetők össze, ezért kumulatív referenciájú tárgyak, mint például pusztán többes számú főnevek, nem használhatók igekötős ige mellett ilyen mondatok esetében (I. CSIRMAZ 2008).

4.2. Tranzitivizáló belső tárgyas szerkezetek. Amint azt a 2. részben láttuk, a tranzitivizáló szerkezetben a fakultatív tárgy lehet belső tárgy vagy bármilyen más, nem a létrehozást vagy elfogyasztást kifejező ige tövéből képzett referenciális tárgy, ezért ezen belső tárgyas szerkezet esetében bármilyen alaktani és szemantikai kapcsolat az ige és a tárgy között csak a véletlennek köszönhető (I. MITTWOCH

---

* Az első részt l.: MNy. 2023: 68–75. DOI: <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.1.68>

1998; PERELTSVAIG 2002; DE SWART 2007; HORROCKS–STAVROU 2010; LAVIDAS 2013a). A mindennapi beszédben nagyon gyakoriak az olyan példák, mint:

- (20a) **Álmodtam** én egy **álmot** rég (*a Les Misérables magyar fordításából*⁴)
 (20b) Amália néni unokája nem akar **szövötttest szöni** (VMT. 205.)
 (20c) Karácsonyra mindig sós **süteményeket** szoktam **sütni**.
 (20d) **Játszd** a saját **játékosodat** és törődj a magad dolgával.
 (20e) Ez a világhírű festő minden alkalommal egészen új **festményt fest**.
 (20f) Ki adott engedélyt arra, hogy ezt az **építményt** ide **építsék**?
 (20g) Milyen életkortól javasolt **mesét mesélni** a gyerekeknek?
 (20h) Az életről **írtam** egy hosszú **írományt**, amit most sehol nem találók.

A fenti (20c)–(20h) példákat internetes keresés során választottam ki. Bár lehet, hogy helyenként sokkal természetesebbnek hangzik úgy a mondat, hogy a belső tárgyat egy avval egyenértékű szinonima/hiponima helyettesíti, vagy az ige helyén egy könnyű ige – vagy legalábbis egy más, nem a tárgy képzési alapjául szolgáló ige – áll, a fenti mondatok nem tekinthetők redundánsnak. Gyakran, de nem kötelező módon, megjelenik a módosító is, amely új információval járul hozzá a szerkezethez, és ezzel csökkent(het)ti a látszólagos ige-tárgy közti tautológiát. Összességében elmondhatjuk, hogy ezek a létrehozást vagy elfogyasztást kifejező tranzitívizáló belső tárgyas szerkezetek, az angol és újlatin megfelelőikhez hasonlóan, a leggyakoribbak és a legproduktívabbak a magyar nyelvben (l. még (2) és (3)).

A szakirodalomban számtalan tanulmány született az *-ás/-és* szuffixumról, amely esemény interpretációt kölcsönöz a teljes főnévi csoportnak (l. SZABOLCSI–LACZKÓ 1992; LACZKÓ 2009). Ilyen értelemben különbség van a morfológiai szempontból ún. egyszerű vagy pusztá főnév (21a), és a morfológiai szempontból összetett vagy képzett, eseményt jelölő főnév (21b) között, amelyet az előbbi főnévből képzünk az *-ás/-és* szuffixum segítségével:

- (21a) álom, ének, tánc, játék, mosoly, rajz, séta
 (21b) álmodás, éneklés, táncolás, játszás, mosolygás, rajzolás, sétálás

Amint azt már a (20)-ban láttuk, a hétköznapi nyelvben is gyakran használt tranzitívizáló belső tárgyas szerkezetek esetében pontosan egy alaktani szempontból egyszerű, melléknévvel vagy valamilyen módosítóval ellátott főnév áll a belső tárgy helyén (l. 22a), és az eseményt jelölő *-ás/-és* főnevek teljesen agrammatikus szerkezetet generálnak (l. 22b):

- (22a) álmot álmodik, éneket énekel, táncot táncol, játékot játszik
 (22b) *álmodást álmodik, *éneklést énekel, *táncolást táncol, *játszást játszik

Az előbbi esetben a főnév egy létrehozott (vagy elfogyasztott), előzőleg nem létező thematikus, referenciális és jól meghatározható fizikai tulajdonságokkal

⁴ https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/10472/nyomorultak/almotam-en-egy-almot-zeneszoveg.html

rendelkező tárgyra utal, amelyet az eredmény tárgyának vagy eredménytárgynak is szoktak nevezni (l. MARANTZ 2005). Más szóval a belső tárgy által jelölt entitás, amelyet az ágens az ige cselekvése során hoz létre, az esemény eredményét jelöli. Az utóbbi esetben további tesztek és kritériumok (például megengedett a *való*-s kifejezés vagy nem) döntenek el, hogy egy összetett vagy egyszerű eseményt, vagy csupán egy fizikai tárgyat jelölő főnévről van szó. Lényeges, hogy *-ás/-és* főnevek megjelenhetnek belső tárgyas szerkezetekben is, de akkor főként eredményt és nem eseményt jelölnek (l. lentebb).⁵

A létrehozást és elfogyasztást kifejező igék közé gyakran soroljuk a képzett unergatív *olvas* igét is, amely megjelenhet intranzitív (23a) vagy tranzitív konfigurációban (23b), ez utóbbi esetben egy belső tárggyal, egy avval egyenértékű hiponimával vagy egy vélt belső tárggyal is (l. fentebb is).

(23a) Mari olvasott.

(23b) Mari egy kötelező házi **olvasmányt**/egy klasszikus regényt/egy érdekes **olvasnivalót olvasott**.

A fentiek tükrében az *-ás/-és* szuffixummal képzett *olvasás* tárgy ugyanazzal az igével elfogadhatatlan belső tárgyas szerkezetet eredményez a mindennapi nyelvben, ezért csak kivételesen, például tájszólásban vagy beszélt nyelvben (24a) fordulhat elő; l. még az *-ás/-és* szuffixummal képzett tárgyat az irodalmi szövegből kiválasztott példában is (24b).

(24a) **Olvasást olvasék** a zujságokba' a rádijóról (KNy. 166.)

(24b) **Elégeld már meg a megelégedést** (BM. 8.)

Ezenkívül nagyon gyakoriak a nyelvben a *szót szól* (25a) és a *lépést lép* (25b) igei szerkezetek is; l. még CSIRMAZ (2008):

(25a) Tömérdek energiába kerül ... negatív **szavakat szól**ni (HG. 79.)

(25b) János két **lépést lépett** előre, mielőtt megállt.

Az előbbi esetben a tárgy gyakran felvesz egy számnevet (*egy-két szót szól valakihez*), az ige gyakran tagadással fordul elő (*egy [árva] szót sem szól*), és megjelenhet egy akkuzatívuszi áltárggyal is (*kettőt sem szól egy nap alatt*). Viszont ezt a belső tárgy ellipszise által generált szó szerinti értelmezésen túl (*két szót sem szól egy nap alatt*) átvitt(ebb) értelemben (is) értelmezhetjük, amikor

⁵ Más nyelvek is tesznek alaktani különbséget eredményt, illetve eseményt kifejező főnevek/tárgyak között. Az újlatin nyelvekben például az *-ata* (olasz) vagy a *-re* (román) szuffixumok jelzik, hogy eseményt kifejező főnévvel van dolgunk. MELLONI–MASINI (2017) szerint *-ata* főnevek soha nem jelenhetnek meg belső tárgyas szerkezetekben, mivel kizárólag eseményt fejeznek ki és soha nem utalhatnak az esemény eredményére. Ezenkívül elfogadhatók például a (rég) románban azon *-re* szuffixummal képzett főnévi igeneves tárgyak is, amelyeknek kétértelmű – azaz esemény és eredmény – interpretációjuk van, viszont ebben a konstrukcióban az eredmény olvasat válik prominenssé (FARKAS 2022).

a negáció hatókörébe tartozó tárgy egy ún. minimizáló elemként van jelen a mondatban és a teljes tagadás megerősítésére vagy kihangsúlyozására (l. *egyáltalán nem beszél*) szolgál (SURÁNYI 2006, 2008). Hasonló a helyzet az utóbbi esetben is: a tárgy gyakran felvesz egy számnevet (*két lépést lépett*), az ige megjelenhet egy akkuzatívuszi áltárggyal is (*egyet/hármat/hosszút/rövidet lépett előre*), de ez a belső tárgy ellipszisére vezethető vissza (*egy/három/hosszú/rövid lépést lépett előre*), l. még CSIRMAZ (2008: 192).⁶

Nem túl gyakori, de elfogadható a *beszédet beszél* is, amely – azon túl, hogy elsősorban a '(hivatalos) beszédet mond' értelmezéssel rendelkezik – azt is jelentheti, hogy 'nyelvet beszél', és ahol a *beszéd* valamely közösség tudatában élő nyelvi jelrendszernek a közlésben, kifejezésben történő egyéni felhasználására, illetve annak eredményére utal.

- (26) önmagában nem szolgál bizonyítékul arra, hogy a neandervölgyi komplex **beszédet beszélt** volna (<https://hir.ma/tudomany/az-osember-beszedje/179630>)

A következő tranzitivizáló szerkezet kiemelt részében nem egy *-ó/-ő* képzős (elliptikus) igenévről, hanem egy referenciális tárgyról van szó:

- (27) Bútorokat cipelnek, takarítanak, még **a fertőtlenítőt is fertőtlenítik** (HSz.² 1.)

Ha a mondat két utolsó állítmányát nézzük és hasonlítjuk össze, akkor könnyen észrevevesszük, hogy ezzel a mellékhangsúlyos helyzettel – amelyet a *még* határozószó az *is* kötőszóval fejez ki – azt emeljük ki, hogy az utóbbi igei csoport által kifejezett cselekvést az előbbiben foglalt, hasonló típusú esemény magasabb fokának véljük, ahhoz képest egy szokatlan, meglepő vagy valamiképpen túlzásba vitt cselekvésnek tartjuk. Viszont itt pontosan ez a nyomatékosító szerepe van a belső tárgynak, amely funkció elhalványodik egy nem belső tárgy beillesztése esetén (pl. *még a kilincseket is fertőtlenítik*).

Hasonló a helyzet a következő példában is, ahol az *is* kötőszó a fokozás céljából kiemelt belső tárgy után áll, ezért ez emfatikus szerepet kap.

- (28) Meghosszabbított tanév: **a módosítást is módosítanak** (<https://szekelyhon.ro/vilag/meghosszabbított-tanev-a-modositast-is-modositanak>)

A szokatlan, meglepő, váratlan hatást kelti az alábbi példában is a belső tárgyas szerkezet, ahol az írásban a belső tárgy és az alapige közti három pont – és a beszédben a kettő közti szünet – nem a gondolat megszakítását vagy befejezetlenségét,

⁶ Ezzel éles ellentét vonható a *lép* és a létrehozást/elfogyasztást kifejező képzett unergatív igeik (például *énekel*) osztálya között: míg a *lép egyet*-ben az *egy* a belső tárgy ellipszisére vezethető vissza (*lép egy lépést*), addig az *énekel egyet*-ben, amennyiben a kontextus megengedi, szó lehet egy tematikus belső tárgy ellipsziséről (*énekel egy éneket*), de szó lehet egy éneklési eseményről is. Ez utóbbi esetben az *egy* áltárggyal van dolgunk, l. FARKAS 2019, 2020a, 2021.

nem habozást vagy utólagos hozzáfűzések, kiegészítések, esetleg pontosítások elválasztását szolgálja.

(29) Most a kártyákat fogjuk felcserélni, ugyanis a Paprika rádióban a **reklá-**
mot fogjuk ... **reklámozni** (Paprika rádió)

Továbbá, irodalmi szövegekben és versekben is találni olyan képzett unergatív ige–belső tárgy párost, ahol a belső tárgy elsődleges szerepe nem egy váratlan hatás keltése, viszont a módosító jelenléte kötelező, illetve annak hiánya kevésbé grammatikus mondatot eredményez:

(30) **Virágot** tudott volna **virágozni**, dús **virágot** (MZs. 210.)

Mivel a tárgy alaktanilag és szemantikailag kapcsolódik az igéhez, egy módosító hiányában a teljes szerkezet tautologikus lehet, ezért nehéz megindokolni a tárgy jelenlétét, illetve megfogalmazni, milyen célt szolgál. Más szóval, az ilyen esetekben pontosan a módosító jelenléte az, ami igazolja a tárgy jelenlétét, és mivel új információval járul hozzá a teljes szerkezethez, informatívabbá teszi azt (HORITA 1996).⁷ A (30)-as példában a belső tárgy ismétlésével pontosan a módosítóra (*dús*) kerül a hangsúly.

4.3. Aspektuális belső tárgy szerkezetek. Amint azt már láttuk, néhány irodalmi szövegből vett példát leszámítva (l. 4a), az angol és a nemzetközi szakirodalomból ismert aspektuális belső tárgy szerkezetek – ahol egy prototipikus unergatív igét egy olyan (melléknévvvel ellátott) áltárgy követ, amely szemantikai, és főként alaktani másolata az igének – nem megengedettek a magyar nyelvben (l. 5. példák). Ilyen értelemben, a (31a) típusú mondat a magyar anyanyelvűek számára elfogadhatatlan. Ehelyett a mindennapi nyelvben gyakori az olyan szerkezet, ahol az aspektuális belső tárgy szerepét egy akkuzatívuszi áltárgy tölti be (31b), l. még FARKAS (2019, 2020a, 2021). Viszont az alábbi (31c) példa arra is fényt derít, hogy kivételes esetben a prototipikus unergatív ige összekapcsolható egy aspektuális belső tárggyal.

(31a) *Mari **sétált** egy nagy/hosszú **sétát**.

(31b) Mari **sétált** egy nagyot/egy hosszút.

(31c) Kötelező lesz ezentúl **a sétát** az új sétálóutcában **lesétálni** (VMT. 211.)

A fenti (31c)-ben a tárgy szerepét betöltő határozott/specifikus főnevet egy igekötős ige követi. Az ilyen igekötős, eredetileg prototipikus unergatív, mozgás módot kifejező ige kötelezően felvesz vagy egy adpozíciós, végpontot jelölő frázist (például *lesétál a völgybe/a malomhoz*), vagy egy (ál- vagy belső) tárgyat (például *lesétálja a maga félóráját/a szokásos távot/a bőséges vacsorát*). Bár mindkét esetben egy behatárolt, telikus szerkezetről van szó, az előbbi példában egy célra irányuló mozgási eseményről beszélünk, ahol létezik egy jól meghatározott, azaz

⁷ Ezen általánosítás alól a magyarban főként a nyomatékosító funkcióval rendelkező, a fokozás céljából kiemelt belső tárgyak képeznek kivételt (l. (27), (28) és (29)).

prominens vagy természetes (pontosabban predikátumba kódolt) végpont, amelyet az igekötő fejez ki és az adpozíciós frázis lexikalizál vagy pontosít. Lényeges, hogy a végpont elérése után a cselekvés megszűnik (FARKAS–KARDOS 2019). Az utóbbi példában viszont a szakirodalom szerint (l. É. KISS 2008; SURÁNYI 2009) hagyományosan a (belső vagy ál-) tárgy és az igekötő egy állapotváltozást kifejező rezultatív szerkezetben egy ún. kismondatot alkot, ahol az előbbi annak alanya, és az utóbbi annak predikátuma. Itt is érvényes az a megkötés, mely szerint a magyar igekötők csak specifikus és határozott tárggyal egyeztethetők össze (CSIRMAZ 2008), ezért a belső tárgy helyét egy ilyen főnév foglalja el. Viszont lényeges, hogy a (31c)-ben pontosan az igekötő jelenléte az, ami kötelezővé teszi a (belső vagy ál-) tárgy jelenlétét, ennek hiányában a teljes szerkezet agrammatikus.

Bár a fenti mondat esetében is kötelező a módosító, mivel a helyhatározós adjunktum nélkül vagy más módosító hiányában ez a mondat megítélésem szerint nem teljesen grammatikus, a fenti megjegyzések figyelembevételével nem nehéz észrevenni, hogy az ilyen példák nem belső tárgyas, hanem igazából igekötős és rezultatív szerkezetek, ahol a kismondat alanya kivételesen az ige alak-tani és szemantikai másolata.

4.4. Az *él* és *hal* igék. Nem összegezhetem a tanulmányban leírtakat anélkül, hogy közelebről ne vizsgálnám meg az *él* és *hal* igékre épülő belső tárgyas szerkezeteket, amelyeket nagyon gyakran használunk a hétköznapi nyelvben is (l. még FARKAS 2020b).

(32a) A nagyszüleim szép/boldog/titkos **életet éltek**.

(32b) A katona erőszakos/hősi **halált halt**.

Lényeges aspektuális különbség a két ige között, hogy az előbbi, cselekvést kifejező ige megjelenhet tárgy nélkül (33a), vagy felvehet egy egyes vagy többes számú nem belső tárgyat is, amely akár egy mérték frázis is lehet (33b):

(33a) Élt egyszer egy ember, aki ...

(33b) Történelmi időket/közel hetven évet élt/gyermekkorát külföldön élte.

Ezzel szemben az utóbbi, inherens végponttal rendelkező eredményige telikusságát egy igekötő (*meg*, *el* vagy *ki*) vagy egy (módosítóval ellátott) belső tárgy biztosítja, és ezek hiányában agrammatikus mondatot kapunk (34). Ez azzal magyarázható, hogy a magyarban az inherens végponttal rendelkező események végpontját nyíltan kell jelezni (É. KISS 2008; KARDOS 2016).⁸

(34) *A katona a harcmezőn halt.

Ebben az esetben az eredményige – amely már magába foglalja az esemény végállapotát – nem fordulhat elő sem rezultatív predikátummal (vagy, pontosabban,

⁸ Ez alól mindezidáig csak néhány kivételt találtam, mint például a *se él*, *se hal* kifejezés, illetve a következő rész a *Szózat* című versből: *itt élned, halnod kell* (VMSz. 123).

csak olyan rezultatív predikátummal, amely lexikalizálja vagy pontosítja a végállapotot), sem olyan belső tárggyal, amely eredményt fejez ki. Ezzel magyarázható, hogy a (32b) példában a melléknévvel ellátott belső tárgy értelmezése a melléknévnek megfelelő határozósztól kölcsönözhető, így a fenti példában az ige előtti rész adjunktumként vagy módhatározóként értelmezhető (l. 'erőszakos körülmények között/hősiesen'). Mint számos hasonló példában is, a melléknév hiányában a teljes szerkezet tautologikus és nem informatív, ezért nehéz megindokolni a tárgy jelenlétét, és megfogalmazni, hogy pontosan milyen célt szolgál. Ugyanakkor a *hal* ige egyes számban feltüntetett belső tárgya általában egy pusztá főnévi kifejezésként jelenik meg.

A két igével kapcsolatban érdemes kiemelni azt, hogy az angol nyelvben a megfelelő szerkezeteket kivételesnek tekinti a szakirodalom, mivel diakrón szempontból például a *die a sudden death* 'hirtelen halált hal' derivációja különbözik a hagyományos értelemben vett aspektuális belső tárgyas szerkezetek derivációjától (például *smile a broad smile* 'széleset mosolyog'), ugyanis az előbbi az ige és egy részes- vagy eszközhatározó esetben lévő komplementumból alakult ki (VISSER 1963), és a *death* 'halál' főnév olyan prepozíciókat vett fel, mint *with* '-val/-vel', *by* 'által' vagy *of* '-tól/-től' (KUNO–TAKAMI 2004).

Továbbá az újlatin nyelvekben – amelyek köztudottan nem engednek meg (aspektuális) belső tárgyas szerkezeteket (l. REAL PUIGDOLLERS 2008; DRAGOMIRESCU–NICOLAE 2013; MELLONI–MASINI 2017) – az *él* és *hal* igék nagyon gyakran előfordulnak nemcsak prepozíciós adjunktummal, hanem akkuzatívuszi belső tárggyal is (FARKAS 2020b).

Ezért úgy tűnik, hogy ezen két igére épülő szerkezetek és azok gyakorisága nem csak a magyar nyelv belső tárgyas sajátosságai közé tartoznak, hanem egy nyelveken átívelő jellemvonásról van szó.

5. Összegzés. A tanulmányban azt próbáltam feltérképezni és közelebről megvizsgálni, hogy milyen belső tárgyas szerkezeteket használunk a mindennapi nyelvben. A széles választékú vélt belső tárgyas szerkezeteken kívül olyan valós belső tárgyas struktúrákat is bemutatam, amelyek a tranzitív vagy főként a tranzitivizáló szerkezetek osztályába sorolhatók. Néhány, főként irodalmi szövegből vett példát leszámítva elmondhatjuk, hogy a mai magyar nyelvben nem léteznek olyan aspektuális belső tárgyas szerkezetek, ahol a tárgy alaktanilag és szemantika-ilag kapcsolódik az igéhez. Ezenkívül külön vizsgáltam az *él* és a *hal* igékre épülő belső tárgyas szerkezeteket, amik nem kizárólag a magyar nyelv belső tárgyas sajátosságai közé tartoznak, hanem egy nyelveken átívelő jellemvonásról van szó.

Kulcsszók: belső tárgyas szerkezet, tranzitív ige, unergatív ige, magyar nyelv.

Források

AKP. = McCarten, Anthony 2019. *A két pápa*. Agave könyvek, Budapest. Fordította: Farkas Veronika.

- BM. = Babits Mihály 1992 [1909]. In Horatium. In: BABITS MIHÁLY szerk., *Válogatott versek*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- ÉGy. = Steinbeck, John 1957 [1939]. *Érik a gyümölcs*. Európa Könyvkiadó, Budapest. Fordította: Benedek Marcell.
- HAH. = Hemingway, Ernest 1974 [1940]. *Akiért a harang szól*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. Fordította: Sötér István.
- HG. = Byrne, Rhonda 2013. *Határtalan gondolatok*. Édesvíz kiadó, Budapest. Fordította: Béresi Csilla.
- HSz.¹ = *Háromszék független napilap*. 32/9065.
- HSz.² = *Háromszék független napilap*. 32/9072.
- KG. = Károli Gáspár 1990 [1908]. *Szent Biblia, azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar Biblia-tanács, Budapest.
- KNy. = Szini Lajos (Laji bá') 2004. *Küsdög Nyüszkölések*. Havas Kiadó, Kézdivásárhely.
- MH. = Kuti János 2014. *Megyek hóhányónak*. Kaláka könyvek, Sepsiszentgyörgy.
- MKF. = Szluzsittel, Grigorij 2019. *Egy moszkvai kandúr feljegyzései. Regény macskákról és emberekről*. Tericum, Budapest.
- MZs. = Móricz Zsigmond 1953 [1927]. *Úri muri*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- NL. = *Nők Lapja* 2020/5.
- OTN. = Orvos-Tóth Noémi 2018. *Örökölt sors. Családi sebek és a gyógyulás útjai*. AduPrint Kiadó és Nyomda, Budapest.
- PTA. = PAPP CSABA szerk. 2006. *Tóth Árpád összegyűjtött versei és versfordításai*. Osiris, Budapest.
- RF. = Remetei Ferenc (Puskás Ferenc, P. Hugolin) 2019. *Parasztbölcesség. Válogatott novellák, karcolatok*. Verbum Kiadó, Kolozsvár.
- SI. = Sarkadi Imre 1995 [1961]. *A gyáva*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- SzGy. = Személyes gyűjtés (2019–2022).
- SzH. = *Székely Hírmondó*. II. sorozat, 26/150.
- SzJ. = *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. 2007. Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest.
- SzR. = *Széptani remekírók*. 1846. Kisfaludy-Társaság, Buda.
- VMSz. = Vörösmarty Mihály 2001 [1831]. *Szózat*. In: VÖRÖSMARTY MIHÁLY szerk., *Válogatott versek: 1820–1855*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- VMT. = Kuti János 2011. *Vigan megyünk tönkre avagy eldobom az agyamat*. Kaláka könyvek, Sepsiszentgyörgy.

Hivatkozott irodalom

- ALBERTI, GÁBOR – FARKAS, JUDIT 2018. Derivation of nouns. In: ALBERTI, GÁBOR – LACZKÓ, TIBOR eds., *Syntax of Hungarian. Nouns and Noun Phrases*. Volume I. Amsterdam University Press, Amsterdam. 191–630. <https://doi.org/10.1515/9789048532742>
- CSIRMAZ, ANIKÓ 2008. Accusative case and aspect. In: É. KISS, KATALIN ed., *Event Structure and the Left Periphery*. Springer, Dordrecht. 159–200. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-4755-8_8
- DRAGOMIRESCU, ADINA – NICOLAE, ALEXANDRU 2013. L'objet interne en roumain: description, évolution et comparaison entre les langues romanes. In: CASANOVA HERRERO,

- EMILI – CALVO RIGUAL, CESÁREO eds., *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas*. Volumen II. Walter de Gruyter, Berlin. 147–158. <https://doi.org/10.1515/9783110299915.147>
- É. KISS KATALIN 2004. Egy igekötőelmélet vázlatja. *Magyar Nyelv* 100: 15–42.
- É. KISS, KATALIN 2008. The function and the syntax of the verbal particle. In: Uő. ed., *Event Structure and the Left Periphery*. Springer, Dordrecht. 17–55. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-4755-8_2
- FARKAS IMOLA-ÁGNES 2019. *Sóhajtott egyet, mélyet, hangosat*: a magyar áltárgyak mint aspektuális belső tárgyak. *Nyelvtudományi Közlemények* 115: 173–198.
- FARKAS, IMOLA-ÁGNES 2020a. Atelic unaccusative verbs and cognate objects in Hungarian. *Argumentum* 16: 95–114. <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2020/7>
- FARKAS, IMOLA-ÁGNES 2020b. A matter of life and death: cognate object constructions with *live* and *die*. In: FARKAS, IMOLA-ÁGNES – TODEA, ADRIANA eds., *The Science of Linguistics: Papers in honour of Ştefan Oltean*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca. 83–92.
- FARKAS, IMOLA-ÁGNES 2021. Aspectual cognate objects in Hungarian. *Folia Linguistica* 55/2: 389–432. <https://doi.org/10.1515/flin-2021-2009>
- FARKAS, IMOLA-ÁGNES 2022. *Jártvuiți jártva direptății*: A close look at cognate object constructions in Old Romanian. *Revue Roumaine de Linguistique* 67/1: 85–109.
- FARKAS IMOLA-ÁGNES – KARDOS ÉVA 2019. A végpontosság mint szituációs aspektuális jegy jelölése a magyar nyelvben. 2. rész. *Magyar Nyelv* 115/3: 298–308. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2019.3.298>
- HORITA, YUKO 1996. English cognate object constructions and their transitivity. *English Linguistics* 13: 221–247. <https://doi.org/10.9793/elsj1984.13.221>
- HORROCKS, GEOFFREY – STAVROU, MELITA 2010. Morphological Aspect and the Function and Distribution of Cognate Objects across Languages. In: RAPPAPORT HOVAV, MALKA – DORON, EDIT – SICHEL, IVY eds., *Lexical Semantics, Syntax, and Event Structure*. Oxford University Press, Oxford. 284–308. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199544325.003.0014>
- KARDOS, ÉVA 2016. Telicity marking in Hungarian. *Glossa: a Journal of General Linguistics* 1/1: 41. 1–37. <http://dx.doi.org/10.5334/gjgl.52>
- KEARNS, KATE 1988. *Light verbs in English*. Massachusetts, MIT.
- KIEFER FERENC 1992. Az aspektus és a mondat szerkezete. In: Uő. szerk., *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 797–886.
- KIEFER, FERENC 1994. *Aspect and syntactic structure*. In: KIEFER, FERENC – É. KISS, KATALIN eds., *The syntactic structure of Hungarian*. *Syntax and Semantics* 27. Academic Press, New York – San Diego. 415–463. https://doi.org/10.1163/9789004373174_007
- KIEFER FERENC 2006. *Aspektus és akcióminőség. Különös tekintettel a magyar nyelvre*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOMLÓSY ANDRÁS 1992. Régenek és vonzatok. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299–527.
- KUNO, SUSUMU – TAKAMI, KEN-ICHI 2004. *Functional constraints in grammar: On the unergative–unaccusative distinction*. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/cal.1>

- LACZKÓ, TIBOR 2009. On the *-Ás* suffix: Word formation in the syntax? *Acta Linguistica Hungarica* 56/1: 23–114. <https://doi.org/10.1556/ALing.56.2009.1.2>
- LAVIDAS, NIKOLAOS 2013a. Null and cognate objects and changes in (in)transitivity. Evidence from the history of English. *Acta Linguistica Hungarica* 60/1: 69–106. <https://doi.org/10.1556/ALing.60.2013.1.2>
- LAVIDAS, NIKOLAOS 2013b. Unaccusativity and the diachrony of null and cognate objects in Greek. In: VAN GELDEREN, ELLY – CENNAMO, MICHELA – BARDDAL, JÓHANNA eds., *Argument Structure in Flux. The Naples-Capri Papers*. John Benjamins, Amsterdam. 307–341. <https://doi.org/10.1075/slcs.131.12lav>
- LAVIDAS, NIKOLAOS 2014. Cognate arguments and the Transitivity Requirement in the history of English. *Lingua Posnaniensis* 56: 41–59. <https://doi.org/10.2478/linpo-2014-0013>
- LAVIDAS, NIKOLAOS 2018. Cognate noun constructions in Early Modern English. The case of Tyndale's New Testament. In: CUYCKENS, HUBERT – DE SMET, HENDRIK – HEYVAERT, LIESBET – MAEKELBERGHE, CHARLOTTE eds., *Explorations in English Historical Syntax*. John Benjamins, Amsterdam. 51–76. <https://doi.org/10.1075/slcs.198.03lav>
- MARANTZ, ALEC 2005. *Objects out of the lexicon: objects as events*. [Manuscript.], University of Wien.
- MELLONI, CHIARA – MASINI, FRANCESCA 2017. Cognate constructions in Italian and beyond. In: HELLAN, LARS – MALCHUKOV, ANDREJ – CENNAMO, MICHELA eds., *Contrastive studies in verbal valency*. John Benjamins, Amsterdam. 219–250. <https://doi.org/10.1075/la.237.07mel>
- MITTWOCH, ANITA 1998. Cognate objects as reflections of davidsonian event arguments. In: ROTHSTEIN, SUSAN ed., *Events and grammar*. Kluwer, Dordrecht. 309–332. https://doi.org/10.1007/978-94-011-3969-4_13
- PERELTSVAIG, ASYA 2002. Cognate objects in Modern and Biblical Hebrew. In: OUHALLA, JAMAL – SHLONSKY, UR eds., *Themes in Arabic and Hebrew syntax*. Springer, Dordrecht. 107–136. https://doi.org/10.1007/978-94-010-0351-3_4
- PIÑÓN, CHRISTOPHER 2001. Töprengtem egyet: azon, hogy mit jelent az *egy*. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE – BÁNRÉTI ZOLTÁN – É. KISS KATALIN szerk., *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Osiris, Budapest. 182–198.
- REAL PUIGDOLLERS, CRISTINA 2008. The nature of cognate objects. A syntactic approach. In: BLAHO, SYLVIA – CONSTANTINESCU, CAMELIA – LE BRUYN, BERT eds., *Proceedings of ConSOLE 16*. 157–178.
- SURÁNYI, BALÁZS 2006. Quantification and focus in Negative Concord. *Lingua* 116/3: 272–313. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2004.08.007>
- SURÁNYI, BALÁZS 2008. Predicates, negative quantifiers and focus: specificity and quantificationality of *n*-words. In: É. KISS, KATALIN ed., *Event Structure and the Left Periphery*. Springer, Dordrecht. 255–285. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-4755-8_11
- SURÁNYI, BALÁZS 2009. „Incorporated” locative adverbials in Hungarian. In: É. KISS, KATALIN ed., *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Mouton de Gruyter, Berlin. 39–74. <https://doi.org/10.1515/9783110214802.1.39>
- DE SWART, PETER 2007. *Cross-linguistic Variation in Object Marking*. PhD dissertation, LOT Publications.

- SZABOLCSI ANNA – LACZKÓ TIBOR 1992. A főnévi csoport szerkezete. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 179–298.
- VISSER, FREDERICUS THEODORUS 1963. *An Historical Syntax of the English Language. Syntactical Units with One Verb*. Brill, Leiden.

All that glitters is not gold:

Fake and true cognate object constructions in Hungarian

This paper discusses different cognate object constructions in Hungarian. Besides uncovering a wide variety of fake cognate constructions, it also discusses and analyses true, transitive and transitivity cognate structures. An important conclusion drawn here is that the language lacks those aspectual cognate constructions where the object is both semantically and morphologically related to the prototypical unergative verb. The paper pays special attention to the cognate constructions built on the Hungarian verbs *él* ‘live’ and *hal* ‘die’.

Keywords: cognate object construction, transitive verb, unergative verb, Hungarian.

FARKAS IMOLA-ÁGNES
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Rejtélyes *hisz* igénk eredetéről

Ezen igénk az általam (HONTI 1985) instabil tövűnek nevezettek közé tartozik, és igencsak rejtélyesnek tűnik eredetét illetően. Alaktanát tekintve igen régi elemnek látszik, etimológiai magyarázatait kutatva hang- és jelentéstani problémákkal szembesülünk.

A *hisz* igét LEWY (1933) egy 'kemény, szilárd' jelentésű finnugor alapnyelvi lexémából vezette le. Egyetlen olyan ősi szót ismerek, amely hangtanát és jelentését tekintve megfelelhet LEWY feltevésének: FU *kämä 'hart, fest', amelynek – LEWY nyomán – származékai lehetnek a mord. *keme*, *kemä* 'hart, fest' és a m. *hisz* lexémák. E finnugor alapnyelvi szó képviselői még a finn *kämä* 'unbiagsamer Zustand', votj. кем 'сила, мочь', zürj. kom 'Zeit', m. *kemény*. Az uráli szótár (UEW.) részben más tagokat sorolt fel e szócsalád tagjaiként, eszerint a FU, ?U *kämä 'hart, fest' rekonstrukciót folytatói: ?finn *kämä* 'unbiagsamer Zustand', *kämeä* 'dick, stark, kräftig', mord. E *keme*, M *kemä* 'hart, fest', m. *kemény*, ?sam. szelk. *qoom* 'hart, zäh', kam. *komdä* 'härten' – tehát nem sorolta ebbe a szócsaládba az imént említett permi nyelvi adatokat; én ezt VERŠININ (2005: 131) magyarázata alapján tettem meg. Az UEW. (1: 137) a finn szó idetartozását szűk elterjedtsége miatt tekinti bizonytalannak, a szamojéd szavakét pedig veláris hangrendjük miatt. A finn szó etimológiai relevanciáját gyengíteni szándékozó UEW.-beli minősítést nem tekinthetem hűbavágónak, jónéhány olyan etimológiai szócsaládot ismerünk ugyanis, amelyek egy-egy tagja viszonylag gyenge adatoltságúnak tekinthető, ennek ellenére biztos egyeztetési tagnak minősül; ilyen egyebek közt az U *joki 'Fluß' magyar tagja, a *†jó*, amely egyebek közt következő folyóneveinkben él: *Berettyó*, *Hejő*, *Sajó* (UEW. 1: 99). Az UEW. a szamojéd szóknak e családba való tartozását veláris hangrendjük miatt tartja kérdésesnek, én pedig elutasítandónak, ezért szerintem a helyes alapnyelvi rekonstrukcióm: FU *kämä 'hart, fest'.

Nagyon meglepő, hogy a *hisz* és a *kemény* ugyanazon alapnyelvi lexéma képviselője jelentős hang- és jelentéstani különbségük ellenére, amire az ezen etimológiával foglalkozó kutatók – úgy tűnik – nem figyeltek föl. Nagyon furcsának, fantasztikusnak tűnik ez a kettősség, de tudnivaló, hogy az ősmagyar sem volt homogén idióma, így nagyon is valószínű, hogy nyelvjárásaiban eltérő hangtörténeti változások és egyéb okok miatt többé-kevésbé különböző hangalakú lexémák jöttek létre egy és ugyanazon előzményből (ehhez vö. BENKŐ 1957: 61–70, HONTI 2017: 178, 2018: 30).

Ismereteim szerint LEWY volt az első – l. fentebb –, aki a magyar ige etimológiai magyarázatával kísérletezett (egy nyúlfarknyi írásában): „Die etymologie von mord. *kémems* 'glauben, vertrauen' liegt so nahe, dass es scheint, dass sie bis jetzt übersehen worden ist. *kémems* gehört nämlich zu dem worte, das als nr. 210 im Glossar von PAASONENS vortrefflicher Mordwinischer chrestomathie ihm unmittelbar vorangeht: *kéme* 'hart, fest'. Der an und für sich wohl begreifliche bedeutungswandel findet aber auch seine genaue entsprechung auf geographisch nahem sprachgebiet: lit. *drútas* 'stark, dick, kräftig' gehört zu preuss. *druwis* 'galube', *drúwūt* 'galuben' ... vgl. weiter noch got. *trauan*, d. *trauen*...” (LEWY 1933: 164).

Másodikként RÉDEI próbálkozott a *hisz* eredetének kiderítésével, aminek során egyrészt elvetette LEWY ötletét, másrészt azzal szinte azonos megoldást javasolt: a) „A mord. E *keme*, M *kemə* szóval való összefüggés alapján a magyarban **kiv-*, **ki-*, **kisz-* tőalternánsok volnának várhatók, vagyis a ma. *hisz* hangtanilag nem illik a mordvin szóhoz” (RÉDEI 2001: 501); b) „Véleményem szerint a ma. *hisz*-ben két szó esett egybe: FU **kem3-* [‘?’ , nincs az UEW.-ben!; H. L.] és FU **esk3-*¹. Ezek folytatója a korai ősmagyarban *kiw3 (→ **kiv-*, **ki-*, **kisz-*) és **iw3-* (→ **iv-*, **i-*, **isz-*) lehetett. Az azonos jelentésű **kiw3-* és **iw3-* tő keveredett egymással, kettőjük kontaminációja útján jöhetett létre a **χiw3-* tő. A *χ* behatolását a töbe elősegíthette a két hang fonetikai-fonológiai rokonsága: *k* = veláris zöngétlen zárhang, *χ* = veláris zöngétlen spiráns. [Bekezdés] Facit: 1) a ma. *hisz*-ben két finnugor szó eshetett egybe; 2) mind a két szó jelentése ’glauben’, tehát jelentéstani nehézség nem áll fenn; 3) a *hiv-* tő az eredeti **kiv-* és **iv-* tőalakok keveredése útján jöhetett létre. A kontaminációt elősegíthette az ősmagyarban létrejött új (és ezért feltehetőleg affektív töltésű) *χ* + palatális magánhangzós szekvencia hatása is” (RÉDEI 2001: 503). Noha RÉDEI az általa rekonstruált „FU **kem3-*” szónál nem közölt jelentést és etimológiai szócsaládot, szerintem csak a *kämä ’hart, fest’ (UEW. 1: 137) jöhet szóba az uráli szótár anyagában, persze figyelmen kívül hagyva a két rekonstrukció magánhangzói közti különbséget. Bár az idézett szöveg szerint RÉDEI kizárja, hogy a *hisz* összefügghetne a mord. E *keme-*, M *kemə-* ’glauben, vertrauen’ szóval a hangtani (konszonantizmusbeli) különbségek miatt, mindazonáltal összekapcsolta az általa rekonstruált FU **kem3-* lexémával, tehát mégis eltekintett a hangtani problémától, javaslata így LEWY magyarázatával igencsak rokon. Ezért a hangtani ellenérvet illetően zavarban vagyok, mert nem tudom, végülis mit akart RÉDEI közölni ezen a téren, hiszen ő is „FU **kVmV-*” szóval operált kiindulópontként. RÉDEI (2001: 501) jelentéstani szempontból is elvetette LEWY magyarázatát, az általa idézett indogermán szemantikai párhuzamot ugyanis csak alkalminak, kivételesnek minősítette. A jelentéstani ellenérvet nagyon gyengének érzem, hiszen LEWY szemantikai párhuzamai meggyőzők, hitelesek.

Legújabbban VERŠININ (2005: 131) adott elő részben hasonló értelmű ötletet, amely szerint a mord. M *кемамс* ’(по)верить’, *кемевкс* ’вера’, E *кемемс* ’верить, надеяться, доверять’, M *кемана* ’выносливый, крепкий’ szavak rokonságban vannak az UEW.-beli *kämä ’hart, fest’ folytatóival, továbbá lehetséges megfelelőként hivatkozik még a votj. *кем* ’сила, мочь’, a zürj. *зымгун* ’крепыш’ és a vepsze *kambak* ’сильный, здоровый etc.’ szavakra.

A gyanúba kevert finnugor nyelvekbeli lexémákról a következő információkat találtam:

A vepsze szó eredetére vonatkozóan nem találtam tájékoztatást, de veláris hangrendje miatt törölni kell a szóba jöhető megfelelők közül.

MUNKÁCSI (1896: 143) votják szótára azt sejteti, hogy a *kämä(i)* ’mérték, mennyiség; Mass’ (= *кем*) tatár eredetű lenne, a WICHMANN–UOTILA (1942: 118b) pedig kérdőjellel csuvas jövevénynek tekinti, de CSÚCS (1990: 213) a zürjén etimológiai szótárra hivatkozva leszögezi, hogy ez permi kori elem: *kom > votj. *кем* ’мера, пора’ ~ zürj. *ком* ’момент, время’ (így ĚSK.¹ 131b–132a, ĚSK.² 131b–132a). A votják szó jelentése részletesebben van megadva egy modern szótárban: *кем* ’мера; Mass; akkurat, genau; genau nach Mass’ (WICHMANN et al. 1987: 97b), vö. még zürj. *ком* ’Zeit’ (WICHMANN–UOTILA

¹ FU *esk3-* ’glauben’ > votj. S *osk-*, zürj. S *eski-*, osztj. V *öjel-*, vog. AK *äyt-* (UEW. 1: 76).

118b), *ком 'удобный случай, момент': вор ни к. он велал 'не разберешь (так шумно)'* (SORVAČĚVA 1961: 163b). Így persze mindkét permi nyelv szava szóba jöhet a *hisz* rokon-ságába tartozó elemként, miként a fent idézett mordvin lexémák is.

Az ĚSK.¹ és az ĚSK.² egyike sem tartalmaz *гымгун* hangalakú zürjén szót, ilyent csak egy szótárban találtam; de ez a lexéma kizárandó ebből a csoportból, mert nyilvánvalóan a *гым 'гром; изобразительное слово, выражающее сильный шум'* derivátuma, vö. *гымгун 'крепьш (о ребенке, человеке)'* (SORVAČĚVA 1961: 95b, 96a), amely tehát erős, makkegészséges személyt jelöl.

A LEWY (1933: 164) által idézett jelentéstani párhuzamok alapján és VERŠININ ötlete nyomán lehetségesnek vélem, hogy a *hisz* ige keménységet, szilárdságot, kitartást kifejező szóból ered.

RÉDEINEK a *hisz* eredetére vonatkozó, az UEW. kiadása utáni etimológiai kísérlete (2001: 503) hihető ugyan, nem szólt azonban a *higgy* alak ggy-jéről, márpedig ez megkerülhetetlenül fontos! Az is fontos természetesen, hogy – a többi instabil tövű igéhez hasonlóan – a *gy* elem kizárólag a felszólító módban fordul elő, bár ebben az egyetlen instabil tövű igében csak hosszú mássalhangzóként. RÉDEI igyekezett azt is megvilágítani, mit keres az igében a protetikussá *h*: „Véleményem szerint a ma. *hisz*-ben két szó esett egybe: FU *kem3- és FU *esk3-. Ezek folytatója a korai ősmagyarban *kiw3 (→ *kiv-, *ki-, *kisz-) és *iw3- (→ *iv-, *i-, *isz-) lehetett. Az azonos jelentésű *kiw3- és *iw3- tő keveredett egymással, kettőjük kontaminációja útján jöhetett létre a *χiw3- tő. A *χ* behatolását a töbe elősegíthette a két hang fonetikai-fonológiai rokonsága: *k* = veláris zöngétlen zárhang, *χ* = veláris zöngétlen spiráns” (RÉDEI 2001: 503). RÉDEI sajnálatos módon nem szólt arról, mi szükség lett volna a *χ* beiktatására, hiszen semmiféle zavart sem okozhatott volna, ha a *kiw3- és az *iw3- a *kiw3*-ben olvadt volna össze, következésképpen kétkedéssel tekintek rá...

A *ggy* elem miatt a *hisz* történeti előzménye nem értelmezhető úgy, mint a többi instbil tövű igéé. GELEJI KATONA (1645: 27) megjegyzése talán arra enged következtetni, hogy ezen igénk *d*-s töve korábban általánosabb lehetett: „Ki így [szoll... *hidni*, 's ki' *hinni*”, de a jegyzeteket készítő SIMONYI szerint ez hamis analógiaként keletkezett (uo., jegyzet). Okom van kételkedni SIMONYI megjegyzésének hitelében, mivel a *hisz* ige felszólító módjában hosszú *ggy* van, vö. *higgy*; csak arra gondolhatok, hogy a *d* igen régóta jelen lehetett ezen igénk tövében, vagyis régebben nem instabil tövű ige lehetett, majd a valóban instabil tövű igék analógiájára *vědni* ≥ *věnni* stb., *hidni* ≥ *hinni* változás következett be, és csak ezt követően vált az instabil igék családjának különleges tagjává.

Összegzésül le kell szögezmem, hogy *hisz* igénk etimológiai értékelésében két komoly negatívum van: nincsen megnyugtató magyarázat sem a szókezdő *h*- mibenlétére, sem az imperatívusi *-ggy(-)*s tő eredetére...

Kulcsszók: etimológia, morfológia, szemantika.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- CSÚCS SÁNDOR 1990. *Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen*. Bibliotheca Uralica 10. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ĚSK.¹ = LYTKIN – GULJAEV 1970.

ĚSK.² = LYTKIN – GULJAEV 1999.

GELEJI KATONA ISTVÁN 1645/1906. *Magyar Grammatikatska. A'vagy az igaz magyar írásban, és szöllásban kévántató néhány szükséges Observatiok*. Gyulafehérvár 1645. Újra kiadta: SIMONYI ZSIGMOND, *Nyelvészeti Füzetek* 30. Athenaeum, Budapest.

HONTI LÁSZLÓ 1985. Széljegyzetek instabil tövű igéink történetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 87: 49–87.

HONTI LÁSZLÓ 2017. *A magyar és a nyugati ótörök szókészleti kapcsolatairól*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 196. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

HONTI LÁSZLÓ 2018. Ősmagyar hangtörténeti talányok 2. U/FU/Ug *-t- > ősm. *-δ- ≥ *-z- > m. -d(-) ~ -z(-). *Magyar Nyelv* 114: 23–43. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2018.1.23>

LEWY, ERNST 1933. Zwei Worterklärungen. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 21: 164.

LYTKIN, V. I. – GULJAEV, E. S. [ЛЫТКИН, В. И. – ГУЛЯЕВ, Е. С.] 1970. *Краткий этимологический словарь коми языка*. Наука, Москва. = ĚSK¹.

LYTKIN, V. I. – GULJAEV, E. S. [ЛЫТКИН, В. И. – ГУЛЯЕВ, Е. С.] 1999. *Краткий этимологический словарь коми языка. Переиздание с дополнением*. Коми книжное издательство, Сыктывкар. = ĚSK².

MUNKÁCSI BERNÁT 1896. *A votják nyelv szótára*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

RÉDEI KÁROLY 1973. В. И. Лыткин – Е. С. Гуляев: Краткий этимологический словарь коми языка. *Nyelvtudományi Közlemények* 75: 263–270.

RÉDEI KÁROLY Hrsg. 1988. *Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht*. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden = UEW I.

RÉDEI KÁROLY 2001. Magyar *hisz* 'glauben'. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 501–504.

SORVAČĚVA, V. A. főszerk. [СОРВАЧĚВА, В. А. отв. ред.] 1961. *Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов*. Коми книжное издательство, Сыктывкар.

UEW. I. = RÉDEI Hrsg. 1988.

VERŠININ, V. I. [ВЕРШИНИН, В. И.] 2005. *Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков*. Том II. (Кеветие – Мекснемс). ООО „String”, Joškar-Ola.

WICHMANN, YRJÖ – UOTILA, T. E. 1942. *Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

WICHMANN, YRJÖ – UOTILA, T. E. – KORHONEN, MIKKO 1987. *Wotjakischer Wortschatz*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

On the origin of *hisz* 'believe', a mysterious Hungarian verb

This verb is one of a set of Hungarian verbs with so-called unstable roots, of which there are seven: *tész* 'do', *lész* 'will be', *vész* 'take', *visz* 'carry', *észik* 'eat', *iszik* 'drink' (and *hisz* itself). *Hisz* is unique even within this group in that its imperative forms involve long *dd'* (spelt *ggy*) as opposed the short *d'* (spelt *gy*) of the other six, cf. *higgy!* 'believe-IMP' ↔ *téggy!* 'do-IMP'. Its origin is believed by LEWY and RÉDEI to be found in a lexeme of the form **kämä* / **kems*. According to LEWY, its meaning might have been 'hard, solid'; this appears to be possible on the basis of semantic parallels. However, there are two serious problems with the etymology of the verb *hisz*: we have no convincing explanation for the initial *h-* and the source of the imperative root involving *-ggy(-)* is also unclear.

Keywords: etymology, morphology, semantics.

HONTI LÁSZLÓ
Károli Gáspár Református Egyetem

Adalékok régi *bospor(os)* ételnevünk történetéhez

1. Régibb nyelvünkben a 16. század óta adatható ételnevként a *bospor*, illetve ennek képzős változataként a *bosporos* szóalak. A NySz. nem tárgyalja őket, ugyanígy nem találjuk meg a TESz.-ben, az EWUng.-ban és az ÚESz.-ben sem, de több munka foglalkozik a kifejezések értelmezésével és eredetmagyarázatával is. Mivel azonban sem a jelentés, sem az etimológia vonatkozásában nincs egység az irodalomban, hasznosnak látom összefoglalni a szóra vonatkozó eddigi véleményeket, és állást foglalni a helyes értelmezés kérdésében.

Érdekes módon – noha mai nyelvünkben kétségkívül igen ritka szóval van dolgunk – a Google keresőjébe beírva a kifejezést, több internetes szótárban is megtaláljuk a vizsgált lexémá(ka)t. Ezek a szó eredetével nem foglalkoznak, ugyanakkor meglehetősen nagy szórást mutatnak a jelentés tekintetében. Egy Idegen szavak szótára nevű oldalon ugyanis a *bospor* szó jelentése 'darált hús, fasírt'¹, míg a Wikiszótár 'régii fűszer'-ként tünteti fel a szó értelmét, hozzátéve, hogy a *bosporos lé* kifejezés viszont 'hosszú lére eresztett tokány'-t jelent.² Egy harmadik oldal pedig, amely címében azt jelzi, hogy elfelejtett, népies, régies szavakat szótáraz, a *bosporos* szóalakat adatholja,³ de utal rá, hogy forrása KÁLNÁSI ÁRPÁD Debreceni cívis szótára (DCSz.). Ebben a *bosporos* címszó a *borsporos* szócikkre irányítja át a szótár használóját (ezzel egyúttal közvetve a vélt etimológiára is utal), ám a szó jelentéseként egy harmadik értelmezést kínál: 'savanyútojás leves'. Az alábbiakban láthatjuk majd, hogy a többféle értelmezés egyáltalán nem új keletű jelenség, a régebbi szakirodalmi munkák sem egységesek a kérdésben, sőt az etimológia vonatkozásában sem. Próbáljuk hát áttekinteni a szóra vonatkozó adatokat és véleményeket!

2. GOMBOCZ ZOLTÁNNak A régi magyar ételnevek eredetéről szóló tanulmánya szerint (1905: 167) a *bospor* szót először egy 17. századi szakácskönyvből, a Szakács Tudományból adathatjuk.⁴ Többször is előfordul a szövegben, s az adatok érdekesek, mert – akárcsak KÁLNÁSI fent idézett szótára – nemcsak a *bospor* jelentését, hanem vélhető eredetét is jelzik, például:

Juhus borsporral

Ennek is szép tisztán az husát vond fel egy nyársra, süsöd meg, az *borsporát* pedig így csináljad: fokhagymát fokonyként meghámozz, *borsocskát* vess reá, inkább megtörheted, azt tiszta edényecskében csináljad, eczetet öss reá, ha igen erős az eczet, tehénhús lével egyeléd, avagy egyebet, hogy felett erős ne legyen [...] hogy megsüt az húsa, tálban metéljed, az *borsporát* pedig

¹ <https://idegen-szavak-szotara.hu/bospor-jelentese> (2023. 01. 20.)

² <https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Bospor> (2023. 01. 20.)

³ <https://elfelejtettiszavak.blogspot.com/2013/05/bosporos.html> (2023. 01. 20.)

⁴ GOMBOCZ kicsit pontatlan: RADVÁNSZKY BÉLA szövegkiadása szerint a Szakács Tudomány egy erdélyi fejedelem főszakácsmesterének a 16. század vége felé készült szakácskönyve. Később látni fogjuk azonban, hogy már 1550-ből is sikerült kimutatni ételnevként ezt a szóalakat.

ne főzzed, hanem csak felpezsdüljön, vele ez tálban úgy összed nyakon' [ti. a juhúst] (RADVÁNSZKY 1893: 51; a kiemelés tőlem: F. T.)⁵

GOMBOCZ szerint (uo.) „a SzakácsTud.-ban a *borsporra* még négy adat van: a 90. lapon, az idézett leírásnak majdnem szószerinti ismétlése; a 194. l. „meg kell önteni *borsporral*”; a 119. l. „fokhagymás *borsport* csinálj néki” s a 61. lapon 17. századból: „kappant *borsporral*” (TörtTár 1881: 574), „harmadik *bosporba* fokhagymát aprított” (Szirm. 58.)”.

GOMBOCZ itt megint kissé pontatlan, mert noha az utolsó két adat pusztán *s* kötőszóval kapcsolódik az előzményhez, azok már nem a SzakácsTud.-ból valók, amint az utánuk közölt bibliográfiai adatok is mutatják. Amit a „61. lapon” megjelöléssel adatok, az már a Történelmi Tár 1881-ben megjelent kötetéből való, de nem a 61., hanem – ahogy utóbb GOMBOCZ is írja – az 574. oldalon szerepel ez az adat egy 17. századi szakácskönyvből, s ha a kiadványt megvizsgáljuk, abból sem látható olyan információ, hogy az adat a kéziratnak a 61. oldalán szerepelne. Teljesebb formában egyébként ezt találjuk itt:

Kappant *borsporral*. Eczetet, borsot, melegen reá önteni, vagy más levet alája.

Egyébként ugyanezen az oldalon szerepel a *borspor* elnevezés még kétszer, a következőképpen:

Tehen hus pecsenyét *borsporral*, forraszd meg az eczetet, borsot bele, öntsd agyon vele.

Kappant Deszpot lével. Minekutánna a kappan megsült, szakgasd fel, törj fokhagymát, borsot, tehen hus lébe töltsd a kappanra, fedd be más tállal, és add fel *borsporral*, eczettel, fokhagymával, borssal.

Látható tehát, hogy ezek a korai adatok egy 16. és egy 17. századi szakácskönyvből valók, s ezekben *borspor* alakban szerepel a vizsgált lexéma, amely valamiféle 'borssal, fokhagymával és ecettel ízesített mártásféle' lehetett.

3. GOMBOCZ utolsó példája azonban már *bospor* formában mutatja szavunkat, s SZIRMAY Hungaria in parabolisából való. Az idézett szövegrész négy szakácsnő sürgés-forgását írja le, kicsivel tágabb szövegkörnyezetet idézve ezt olvashatjuk a kötetben (1804: 58):

Egyik a' kappanhoz metélt tészta laskát,
Más is azt sikárlott, hogy majd tsinál táskát.
Harmadik *bosporba* foghagymát aprított.
Negyedik espéknek szalonnát hasított

SZIRMAYnál a *bospor* mellett *bosporos* formában is megtaláljuk ennek az ételnek a nevét. A Hungaria in parabolis 97. §.-ában ugyanis Az ősi, nemzeti magyar ételekről ír

⁵Noha ezt a receptet rövidítve GOMBOCZ is közli, de inkább RADVÁNSZKY nyomán idézem, mert GOMBOCZ néhol pontatlanul citálja.

(Cibi Hungarorum aviti et nationales), s ezek között elsőként említi a *káposztá*-t,⁶ de második helyen a *bosporos*-t, amelyről egy kis verset is közöl (1804: 53):

Másodika ételünknek ama jó *Bosporos*,
Ha szalonna nintsen benne, tsak légyen jó borsos.
Mert bors nélkül méreg, egye meg a' féreg,
Annyit használ mint ebnek a' kéreg.

Ezt a kis verset egyébként GOMBOCZ is idézi fenti tanulmányában, de nem tesz említést arról, hogy SZIRMAY egy „tudós” etimológiával is előáll (uo.):

Caulium cibum immediate sequitur *Bospor*; quia hunc tanquam orientem *Phosphorum* suspexerunt Hungari, nec aliud est: quam caro suilla prius assata, dein cum aceto, allio, pipere, et micis panis frixa.

[A káposztaétel után mindjárt a *bospor* következik, mert a magyarok azt gyanították, hogy mintegy a *Phosphorus*-ból (Hajnalcsillag) származik, s nem egyéb, mint ecettel, fokhagymával fűszerezett sertéssült pírított kenyérral.]⁷

Látható tehát, hogy SZIRMAY mind *bospor*, mind – képzővel ellátva – *bosporos* néven ismeri ezt az ételt, de – mivel vélhetően nem ismerte a korábbi szakácskönyvek *bospor* szóalakjait, nem a *bors* és a *por* szavak összetételét látja az elnevezésben, hanem a *Phosphorus* csillagnévből származtatja, ami nyilvánvalóan tévedés. Ebben az is közrejátszhatott, hogy az etimologizáló részben az étel összetevői között nem említi a *bors*-ot, igaz, a versikében szerepel, hogy *bors* nélkül nem ér ez az étel semmit, azaz „annyit használ mint ebnek a' kéreg”. Mivel tehát SZIRMAY csak a feltehetően hasonulással és rövidüléssel létrejött *bospor(os)* alakot ismeri (*bors por* > *bosspor* > *bospor*),⁸ nem tűnik fel neki a lehetséges összefüggés a *bospor* és a *bospor* szavak között.

Ezt a *bospor* változatot megtaláljuk másutt is. KRESZNERICS FERENC kéziratos frazeológiai gyűjteményében (1: 109) *bospor* címszó alatt szerepel ez a közmondásszerű forma: „Maradék pecsenye *bospor* lében más étek”. Ez nyilván arra utal, hogy a maradék húsokat ez a mártásféle nagyon feljavítja, ízletesebbé teszi. Az adat egyben arra is jó példa, hogy a *bospor* szó nem csupán főnévi értékben állhat, hanem melléknévi szerepben is (hasonló pl. *pecsenye lé*, *kocsonya lé*, *pác lé* stb.).

4. A *bospor* és *bospor* változatok mellett előfordul még ennek az ételnek a neve *bocspor* alakban is. FÜREDER BALÁZS Csinálóssi Ravaszdj András néhány receptjét közli 1788-ból, s ezek között az egyik recept címe a következő: *Bosporral* sültet becsinálni. Sajnos maga a recept hiányzik, de nyilvánvalóan erről a mártásféléről van itt is szó. FÜREDER

⁶ Itt szerepel az a közismert népetimológiás értelmezés is, miszerint a *káposztá*-nak azért ez a neve, mert a *Káp hozta*: ...derivatione a Caputio eorum ducta caulem *Káp-hozta* (1804: 53).

⁷ A latin szöveg fordítását SZIRMAY 2008: 136. alapján közlöm.

⁸ Amint GOMBOCZ is rámutat (1905: 167), a „*bospor* > *bospor* olyan változás, mint *borsfenyő* > *bossfenyő*; *bors-törő* > *bosstörő* MTSz.”. (A *borsfenyő* Székelyföldön a *borókafenyő* neve, ezt Háromszék megyében *bossfenyőnek* mondták; vö. BEKE 1935: 264.)

hozzá is teszi a *botsporral* alakhoz lábjegyzetben, hogy „valószínű, hogy *bosporral*, tehát a sült disznóhús ecettel, fokhagymával és borssal elkészítve” (2009: 304). Tartalmilag igaza is van, de a *botspor* alak feltehetően nem elírás, hanem inkább a *bocspor* változat korabeli írásmódja. A *bospor* alakból affrikálódás útján jöhetett létre a *bocspor* (vö. még pl. ném. *schür(e)* > m. *csúr*; *hágso* > *hágcsó*, *Lukas* > *Lukács* stb.).

Megtaláljuk ezt a változatot CzF.-nál is (1: 687): BOCSPOR, BOSPOR, népies BORSPOR helyett (1: 687), de alakváltozatként feltünteti a SZINNYEI-féle MTsz. is (1: 170): BOSPOR (*bocspor* Szombathely vid. Erdélyi J. Népd. és mond. I.122). De szerepel egy a Kis Vasárnapi Újság 1874. évi számában (2. évfolyam, 3. szám) közzétett A boróka-fa című mesében is. Ebben egy meglehetősen horrorisztikus történetet olvashatunk egy gonosz mostoháról, aki gazdag férje első, másik anyától származó gyermekét megöli, s hogy eltussolja a gyilkosságát, megfőzve ételként szolgálja fel a fiúgyermek testét a férjének:

„És a mostoha szépen földarabolta a fiút, megtisztította, és savanyu becsináltat főzött belőle, a mit *bocspornak* neveznek. Marlinka [ő a nőnek a gazdag embertől született leánya – F. T.] mellette állt és sirt, sirt, s könyei mind a bográcsba hullottak, úgy hogy meg se kellett sózni, a mi benne főtt.

Délben hazajött az apa, s midőn az asztalhoz ültek, kérdé:

– Hol van az én fiam? Az asszony éppen akkor jött s nagy tállal hozott *bocsport*, mit az asztalra tett, és Marlinka még mindig sirt s nem tudta könyeit visszatartani.” (37. oldal.)

Látható tehát, hogy az itt *bocspor*-ként említett étel is húsetel, amely savanyú ízét nyilván a fenti *bospor*; *borspor* receptekben olvasható ecettől nyerte el.

Ugyancsak szerepel a *bocspor* alak alak – az MTsz. nyomán – az EtSz. *bospor* szócikkében is (1: 499), amely a *bocspor*; valamint a *bospor* és *borsporos* változatokat mind a *bospor* szó alakváltozataiként kezeli, s – egyetlen etimológiai szótárunkként – foglalkozik a szó eredetmagyarázatával is. PONORI THEWRWEK 1873. és GOMBOCZ 1905. írásaira hivatkozva a szót a *bors* és a *por* szavak összetételének tartja (1: 499), erre véleményem szerint a fentebb idézett korai szakácskönyvekből származó adatok fel is jogosítják a szócikk szerzőjét.

5. Nem mindenki ért azonban egyet ezzel az etimológiai magyarázattal. Igaz, az ellenvéleményeket megfogalmazók többsége inkább csak a tagadásig jut el, de nem fogalmaz meg jobban hihető, új magyarázatot.

Az egyik „tamáskodó” HADROVICS LÁSZLÓ. Magyar történeti jelentésében (1992: 81) a következőt írja: „A régi magyar konyha jól ismert egy *bospor* nevű ételt, amelyet a népnyelv is megőrzött. Mivel ennek *borspor* mellékalakja is van, a népi nyelvérzék a *bors*-sal hozta kapcsolatba. Ezt az összezsengésen alapuló etimológiát az EtSz. is elfogadta, és a szót a *bors* és *por* összetételének tartja. Ezt az etimológiát tulajdonképpen K. Štrekelj állította fel 1904-ben (SILw 7). Az egyeztetésnek több hibája van, amiért csak népetimológiának tekinthető. Magának az ételnek nem a *bors* a lényege, hanem a *hagymás lé*. A *bors* aprózott formája sehol sem szerepel, mint **bors-por*; hanem mindig vagy

mint *törött* vagy mint *örölt bors*. Tehát annak ellenére, hogy a szót az ÚMTSz is *borspor* alakban vette fel címszónak, ezt az etimológiát törölnünk kell.⁹

Nem ért egyet az EtSz. véleményével GREGOR FERENC sem, aki az EWUng.-ról írt recenziójában kifogásolja, hogy sajnálatos módon ez a szótár sem tárgyalja *bospor* szavunkat (1993: 486): „A magam részéről azt is sajnálom, hogy az 1550 óta adatolható *bocspor*, *bospor*, *borspor* ’húshoz való mártás’ sem került be a szótár anyagába (a TESz. sem tárgyalja). E szavunknak az EtSz.-ben való származtatása legalábbis vitatható. A *bospor* a régi magyar konyhaművészet jellegzetes étele volt, amely nevével együtt átkerült a szomszédos szláv népekhez is, vö. szerbhorvát *bošpor*; szlovén *bospor*; szlovák *bočpor*; *bošpor* stb. (bővebben I. GREGOR: ABpL. 14: 113–4; HADROVICS: UEISk. 154–5)”.

GREGOR tehát „legalábbis vitathatónak” tartja az EtSz. megoldását, miszerint *bospor* szavunk a *bors* és *por* összetétele lenne, de kijelentését nem támogatja meg érvekkel, s nem teszi ezt szlovák nyelvű cikkében sem (1984: 113–114). Ebben szintén jelzi az etimológiával kapcsolatos kételyét, azt viszont egészen biztosra veszi, hogy a szlovákba a fent említett alakok a magyarból kerültek. Ebből a tanulmányából az is kiderül, hogy a szó korábról is adatolható a 16. század végére datált Szakács Tudománynál. GREGOR már a Nádasdyak 1540–1550-es számadásaiban is megtalálja, kétszer is: 1550: *Reczet Boczporal*, ill. *Reczet borzporral* alakban (1984: 113). De megvan Bornemisza Péter 1578-ból származó Ördögi kisirtetekről című munkájában is. Ebben egyszer egy Szilva Albert nevű mulattató az asztalnál „spetalét” kér, és mikor megkérdezik tőle, mi volna az, ő „sibsa-gaba”, azaz komédiázásból ezt feleli: „Loszar foghagyma *bors porral*” (1955: 177).

HADROVICS legalább érvel is amellett, hogy miért tartja népetimológiának a *borspor* összetételből való eredeztetést. Ungarische Elemente im Serbokroatischen című könyvében még a fenténél is határozottabban fogalmaz: „Die in EtSz gebotene Bedeutung ’eine gepfefferte Sauce’ ist durch nichts begründet, sondern nur wegen der Erklärung konstruiert (1985: 155), azaz a *borspor* formát csak a magyarázat érdekében konstruálnak tartja. Ez azonban – mint láthattuk – egyáltalán nem így van, hiszen a szó korai, szakácskönyvi előfordulásaiban nem a *bospor*-t találjuk, hanem a *borspor*, *bors por* alakokat, márpedig nem valószínű, hogy a szakácskönyvek szerzőit az etimologizáló szándék vezette.

De nem állja meg a helyét az sem, hogy az ételnek nem a *bors*, hanem a *hagymás lé* a lényege. Ez így pontatlan is, hiszen nem hagymával, hanem a fokhagymával készült a *bospor*. De az imént említett német nyelvű munkájában HADROVICS pontosabban

⁹ HADROVICS (1985: 155) kitér a *bospor* és *bosporos* alakváltozat kérdésre is, s a képzős változatot funkció nélküli képzésnek tartja: „die Form *bosporos* ist kein Adjektiv, sondern eine funktionslose ung. Weiterbildung, wie etwa *szalados* neben *szalad* (< slaw. *sladъ*)”. Ezzel sem tudok igazán egyetérteni. Már a *szalados* példa sem funkciótlán képzés szerintem, hanem az -s melléknév-képzőt kereshetjük benne. Arra helyesen mutat rá HADROVICS, hogy a *szalados* ételnév (’csíráztatott gabonából, ennek levéből és lisztből készített lepényféle’) szláv eredetű *szalad* ’maláta’ szavunkra megy vissza (vö. TESz. 3: 657. is). De mint DÖMÖTÖR SÁNDOR édes lepényekről írott tanulmányából kiderül, a *szalados* szó a dunántúli tájnyelvben [...] a *málé* szó jelzője volt, mely idővel önállósult, s egy bizonyos módon, *szalad* hozzáadásával készült *málé*, édes lepény neve lett” (1960: 50). Ennek fényében azonban ez nem funkciótlán képzés, s a *szalados* főnévi jelentése jelentéstapadás eredménye, hasonlóan például a *rácsos tészta* → *rácsos*, *hatlapos sütemény* → *hatlapos* ételnevekhez. Mindezek fényében úgy látom, hogy a *bosporos* ételnév is alakulhatott egy *bosporos lé* szerkezetből való tapadás révén (lásd ÚMTsz. 1: 564. is).

fogalmaz, s nem a *hagymát*, hanem a *fokhagymát* említi fő összetevőként: „Sachlich ist vor allem einzuwenden, daß die Erwähnungen dieser Speise nie den Pfeffer, sondern den Knoblauch hervorheben” (1985: 155). De ez sem állja meg a helyét, hiszen ha megnézzük a szakácskönyvek korábban bemutatott adatait, látható, hogy a *bors* is meg van említve, sőt nem egyszer épp a *fokhagyma* hiányzik a receptből, pl. „Kappant *borsporral*. Eczetet, borsot, melegen reá önteni, vagy más levet alája” (TOLDY LÁSZLÓ 1881: 574). De fentebb láthattuk, hogy a *bors* szükségességét hangsúlyozza SZIRMAY (1804: 53) is az étellel kapcsolatban: „Másodika ételünknek ama jó *Bosporos*, / Ha szalonna nintsen benne, *tsak légyen jó borsos* (kiem. tőlem – F. T.). / Mert bors nélkül méreg, egye meg a’ fereg / Annyit használ mint ebnek a’ kéreg”. Ebből tehát éppen az derül ki, hogy a *bors* a talán legfontosabb összetevő, hiszen enélkül nem ér az étel semmit.

HADROVICS harmadik érve az, hogy a *bors* aprított formáját sehol sem említik *borspor* formában, hanem *őrölt* vagy *törött bors*-ként. Még ez az érv tűnik a legerősebbnek, de ha megnézzük a Szakács Tudományban található első adatot, akkor ez is gyengül: „*az bors porát* pedig így csináljad: fokhagymát fokoncént meghámozz, *borsocskát* vess reá, inkább *megettörheted*, azt tiszta edényecskében csináljad” (RADVÁNSZKY 1893: 51; kiem. tőlem – F. T.). Ebben a példában láthatóan a *bors porát* annak *megettörésével* készítik, vagyis a *por* és a *törés* egyazon mondatban szerepelnek.

Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy noha nem zárható ki, hogy esetleg a *bospor* alak mégsem a *bors|por* összetételből jött létre, de a korai szakácskönyvek adatai mégis erősen emellett szólnak, HADROVICS kifogásai pedig nem túl erős cáfolatok ebben a kérdésben.

A harmadik ellenvéleményt az etimológiával szemben MOKÁNY SÁNDOR fogalmazza meg (1995: 27-28). Ő igazat ad HADROVICSnak, s elfogadja az érveit,¹⁰ ám fentebb láthattuk, hogy ezek igen gyenge lábakon állnak. MOKÁNY azonban tovább megy: próbál új magyarázatot találni a szó eredetét illetően. Érvelését arra alapozza, hogy a *bospor(os)* szónak „ismert egy másik – az EtSz. szerint népetimológiás – változata, a **bocskorostojás** (**bospor** a.). Erről HADROVICS LÁSZLÓ nem tesz említést, pedig megéri, hogy alaposabban szemügyre vegyük” (i. m. 27). A következőkben a MTsz. és az ÚMTsz. alapján több példát is bemutat a főleg a Dunántúlon használt *bocskoros tojás* és az ebből jelentéstapadással létrejött *bocskoros*, illetve alakváltozatként *bosporos* ételnevekre, melyeknek a lényege a ’forró savanyú lébe beleütött tojás’. Ez tehát egy savanyú tojásleves, amely MOKÁNY szerint a „**bocskoros** nevet azért kapta, mert az így megfőtt tojás – kis fantáziával, játékos humorral – ütött-kopott bocskorra emlékeztet” (uo.).¹¹

Ezután felsorol még egyéb ételneveket, amelyekben hasonló metaforákat vél felfedezni (pl. *pondrókása*, *csigarétes*, *csipásmálé* stb.), majd összegezve levonja a következtetést, miszerint „a ’savanyú lében főtt tojás’-ként ismert **bosporos**, **bosporus** ételnévnek nincs semmi köze a **bos** ’bors’ és **por** ’porított anyag finom apró részecskéi’ szavakhoz, hanem a **bocskoros** tojásleves ételnév **bocskoros** (esetleg, de nem föltétlenül ***boskoros**;

¹⁰ Nemcsak elfogadja azokat, még rá is erősít. Azt állítja például, hogy „a felaprózott borsnak a neve mindenütt **törött bors** vagy **őrölt bors**, de ***bors-por**-t nem ismer sem a régi, sem a mai irodalom, a népnyelv sem”. A fentebb a szakácskönyvekből idézett adatok fényében ez az állítása egyértelműen téves.

¹¹ Ma *buggyantott tojás*(leves)-ként is ismerjük ezt az ételt.

vö. **boskor** 'bocskor': Szilágy vm.: MTsz.; ÚMTsz.) előtagjának részleges összeesen-gésen alapuló népetimológiás változata. Tehát az EtSz. állításának éppen az ellenkezője látszik valószínűnek" (i. m. 28).

Míg tehát az EtSz. *bospor* szócikke éppen a MTsz. *bocskorostojás* adatában lát népetimológiás alakot, addig MOKÁNY épp fordítva: a *bosporos* alakot igyekszik a *bocskoros* (*tojásleves*) formából alakult népetimológiás változatként feltüntetni. Véleményem szerint azonban MOKÁNY, aki egyébként a népetimológia elsörendű szakértője,¹² ebben a kérdésben tévedett. A fentebb idézett adatok egyrészt igazolják, hogy többször is adathozható a *bospor(os)* szóalaknak *borspor(os)* alakváltozata, a *bosporos* mellett pedig – feltehetően affrikálódással – élt a *bocsporos* forma is. Ebből pedig már csak egy lépés a népetimológiás *bocskoros* szóalak. S ez valóban megfelel a népetimológia irányának, amelynek az a lényege, hogy motiválttá igyekszünk tenni egy motiválatlan – vagy korábban motivált, de az idők során motivációját elhomályosodással elvesztett – szóalakat (pl. *marcipán* → *Marci fánk*). MOKÁNY azonban épp fordítva jár el: a *bocskoros* ételnév népetimológiás változatként igyekszik magyarázni a *bosporos* lexémát, nem véve észre, hogy ez akkor nem népetimológia volna, hanem elhomályosodás (vö. KÁROLY 1980. is).

MOKÁNY szerint a *bocskoros tojásleves* nevében a *bocskoros* jelző hasonlósági névátvitellel alakult. Ez akár így is lehetne, még ha a *bocskoros* → *bosporos* változási irány nem is tekinthető népetimológiának. Mégsem tartom túl valószínűnek azt, amit MOKÁNY állít. Aki látott már savanyú tojáslevest, az tudja, hogy a beleütött tojás inkább amorfnak, mintsem bocskor formájúnak látszik, még akkor is, ha MOKÁNY ütött-kopott bocskorról beszél. Valószínűbbnek gondolom azt, hogy mivel itt egy *s a v a n y ú* tojáslevesről van szó, amely a savanyú ízét szintén az *ecet* től kapja, s elég sűrű, hiszen van benne burgonya is, kicsit emlékeztethette a készítőit a borssal, fokhagymával és ecettel készült mártásfélére, amit *borsporos*-nak, majd *bosporos*-nak, *bocsporos*-nak hívtak: a *bocsporos* névből pedig már csak egy apró lépés a népetimológiás *bocskoros*. Magam tehát el tudom fogadni az EtSz. álláspontját az etimológia (*borspor* > *bospor*) és a népetimológiás módosulás (*bocskorostojás*) ügyében is.

6. Érdekes egyébként, hogy a *bosporos* mint ételnév a magyarban ma már alig ismert. Az interneten azonban nem csupán a régi szavak értelmező szótáraiban fordul elő, hanem ételrecepteket közlő oldalakon is. A www.nosalty.hu oldalon például megtaláljuk a *bošpor* egy receptjét, sőt képet is hozzá.¹³ Az írásmód arra utal, hogy a recept mint valamelyik szomszédos szláv nép étele kerülhetett fel az oldalra. Másutt is megtaláljuk mint horvát ételt: „Bospor (somogyi horvátok, Tótszentpál, 22) Mártás vagy pépes ételeik közé tartozik a »*bocspora*«, a régi szentpáliak kedvelt vasárnapi eledele: a megfőtt és kanállal összetört krumplit ecet és habarással megsűrítették (22). Akinek zsírja volt azzal, akinek nem volt, az olajos rántással tette ízletessé. Akinek jutott hús, az ebbe a sűrű lébe mártogatva fogyasztotta el.”¹⁴

¹² A kérdéses etimológiát tárgyaló írás is egy nagyobb monográfia (MOKÁNY 1995) részeként jelent meg, melynek címe: Népetimológia mint szóalkotási/szóalakítási mód.

¹³ <https://www.nosalty.hu/recept/bospor> (2023. 01. 24.)

¹⁴ https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszaginemzetisegek/altalanos/nepi_konyha/pages/004_magyarorsz_horvatok.htm (2023. 01. 24.)

Egy, a horvát határ melletti településen, Drávasztarán működtetett vendégház ajánlatában pedig ezt olvashatjuk: „Drávasztarán készítik egyedül még a hagyományos vasárnapi reggelit, a *bospor*-t, ami fűszeres paradicsomszószban főtt kolbászból, benne főtt tojásból készül, s a népi megfigyelések alapján igen jót tesz a fáradt (másnapos) gyomornak”¹⁵ (– 2023.01.24). Egy harmadik oldalon viszont „tót étel”-ként emlegetik a *bospor*-t.¹⁶

Mindez igazolja azt a korábban is említett tényt, hogy a régi magyar konyhának ez a kedvelt mártásfélje nevével együtt átkerült a környező szláv népek gasztronómiájába. Ez HADROVICS adatai szerint (1985: 154) csak a 18. században történhetett meg, a szó ugyanis ott jóval később adathozható, mint nálunk. Eleinte ott is fokhagymás étel volt, ám mára úgy tűnik, megváltozott a jellege, inkább a paradicsomszós és a krumpli dominál benne, sőt kerülhet bele főtt tojás is (esetleg ez is segítette a jelentés módosulását a ’savanyú tojásleves’ irányába). Nálunk húsfélékhez adott mártásként fokozatosan kiment a divatból, szláv ételként, kicsit módosult receptúrával viszont úgy tűnik, hogy „visz-szaszivárog”, akárcsak a neve is.

7. Ha etimológiai szótáraink – az EtSz. kivételével – nem is tárgyalják *bospor*(*os*) szavunkat, tájszótáraink viszont igen, fentebb is láthattunk ezekből adatokat. De azt kell mondanom, SZINNYEI szócikkei jobban megfelelnek a nyelvi tényeknek, mint az ÚMTsz. megoldása. Előbbi ugyanis csak *bospor* és *bosporos* szócikkeket vesz fel szótárába (1: 170–171), valamint egy *bosporos-lé* címszót. Az ÚMTsz. viszont a *bosporos*, *bosporus* címszónál csak utal a *borsporos* szócikkre, s ez utóbbinál tárgyalja a szó előfordulásait.¹⁷ Ezzel – kimondatlanul – az ÚMTsz. szerkesztői is állást foglalnak a szóeredet kérdésében, ami akár helyesnek is tekinthető. Ugyanakkor lexikográfiai szempontból nem tartom túl szerencsésnek azt a megoldást, hogy a *borsporos* szócikkben mindössze egyetlen alakváltozat szerepel ebben a formában, míg az összes többi adat *bosporos* formájú. A korábban bemutatott számos történeti példa is azt mutatja, hogy ennek az ételfélének a neve nyelvünkben eleinte ugyan *bospor*(*os*) volt, de a későbbi hangváltozások nyomán hosszú időn át igenis *bosporos*.

Az ÚMTsz. *borsporos* szócikke ugyanakkor jól tükrözi, hogy az étel karaktere a 20. századra átalakult. Az elsőnek feltüntetett jelentés (’sült szárnyas maradékából v. nem fiatal állat húsából, kenyérbélből készített sötétpiros rántással, vízzel v. húslével, fokhagymával főzött, borssal meghintett, savanyított becsináltféle étel’) a régibb adatokból kirajzolódó ételt takarhat még. A Gacsályról adatolt második értelem azonban (’füstölt sonkából készült, hagymával, borssal, paprikával fűszerezett, zsíros tejszínes rántással berántott ételfajta’) érzésem szerint már a ma az interneten fellelhető, talán a környező szláv népek konyháiban módosult receptekhez áll közelebb.

Bospor, illetve *bosporos* szavunkat felvette címszavai közé A magyar nyelv nagyszótára is, de meg kell mondanom, az általuk alkalmazott lemmatizálás sem túl ügyes.

¹⁵ <http://egykevendeghaz.hu/gasztronomia/> (2023. 01. 24.)

¹⁶ https://www.gyakorikerdesek.hu/etelek-italok_sutes-fozes_3655545-mond-barkinek-valamitez-bospor (2023. 01. 24.)

¹⁷ Van még egy utalás a *bocskoros* szó (1: 503) negyedik jelentésénél (’savanyú lében főtt tojás’) is a *borsporos* szócikkre, ezt a fentiek fényében helyeselni lehet, noha összességében talán jobb lett volna egy *bosporos* szócikkbe foglalni a magyarázatokat.

Hasonló megoldást választottak, mint az ÚMTsz. szerkesztői, ugyanis a **bospor** és **bosporos** címszónál (4: 646) csak utalnak a **bospor** és **bosporos** szócikkekre (4: 623). A **bospor** címszóban azonban 1. jelentésként nem az eddig tárgyalt ételnevet találjuk, hanem az összetétel szó szerinti 'örölt fekete bors' értelmét, pl. „(ächter Pfefferstaub) valószínű *Bospor*” (uo.). Második jelentésként viszont ez áll: „**bospor** kül. sült húsok mellé fagyasztott, borssal bőségesen fűszerezett mártás, ill. borsos (, savanykás) lével készített húsétel” (uo.). Ez tehát az általunk ismert fogás, de nem tartom szerencsésnek ezt az értelmet egyszerűen a *bospor* lexéma 2. jelentéseként feltüntetni, hiszen bár kelléke volt ennek a mártásnak a bors, de láthattuk, hogy korántsem csak ez kellett hozzá, hanem ecet, fokhagyma is.

Talán még ennél is rosszabb megoldás, hogy a **bosporos** lemmánál pusztán utalnak a *bosporos* címszóra, az alá viszont rögtön a *bosporos* alakváltozat kerül, s ehhez tartoznak a példamondatok is, feltüntetve, hogy van melléknévi és főnévi értelme is a szónak. Ugyanakkor a melléknévi értelemezéshez ['örölt (fekete) borssal fűszerezett'] kapcsolódó példamondatok esetében egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy mind a három esetben ez a jelentés található az idézett mondatokban. Az 1803-ból származó első példában feltehetően igen: „*Bosporos* éték. Piperatum” (4: 623), de a Jókaitól 1877-ből idézett példában már valószínűbbnek tartom, hogy inkább a tárgyalt mártásféle szerepel, különösen, hogy itt nem *bosporos*, hanem *bosporos* alakú a jelző, utána pedig jelzett szóként a *lé* szerepel: „Mindjárt megyek magam a konyhára. Megtetszik engedni? Csinálhatok-e egy kis fain *bosporos* levecskét is?” (uo.).

A második, főnévi jelentéshez – helyesen – szó szerint ugyanaz az értelmezés tartozik, mint a *bospor* címszó alatt feltüntetett *bospor* alakhoz, ám épp ezért nem túl szerencsés ezeket két külön címszóba utalni. Talán jobb lett volna őket mint változatokat (*bospor* és *bosporos*) kezelni, s inkább valamilyen megjegyzéssel utalni arra, hogy forrásuk, illetve régebbi alakjuk a *bospor(os)* alak lehet, mintsem a konkrét 'porított bors', ill. 'porított borssal fűszerezett' értelemezés mellett második jelentésként tárgyalni a *bospor(os)*-t mint ételnevet.

A NSzt. szerkesztői úgy tűnik, mintha kissé CzF. megoldását másolták volna: a *bospor*, *bospor* címszónál ott is csak utalnak a *bospor*-ra (1: 687), majd ugyanúgy felveszik egymás alatt a *bospor* és a *bosporos* címszót (1: 757), ám ott csak a két kifejezés szó szerinti értelmét találjuk ('apróra zúzott, örlött [!] fekete bors', ill. 'amiben borsport főztek, borsporral készített, fűszerezett'). CzF. azonban csupán azt jelzi, hogy a két szónak egyes vidékeken van *bospor* vagy *bospor*, illetve *bosporos* alakváltozata, de nem tér ki arra, hogy ezek egy régi magyar ételfajta megnevezései, talán mert a szerkesztők a szó 'savanyú) mártás, illetve becsinált' jelentését nem ismerték.

8. Összegezve elmondhatjuk, hogy a magyar konyha *bospor(os)* nevű, régen kedvelt ételének a neve már a 16. század óta felbukkan különböző forrásokban. Mivel a korai adatokban inkább *bospor(os)* alakokat találunk, amelyekből különféle hangváltozásokkal magyarázhatók a *bosporos* és *bosporos* változatok, egyes szerzők ellenvetései ellenére valószínűnek tartom a már az EtSz.-ban olvasható etimológiát. GREGOR és HADROVICS ellenvetései ugyanis nem eléggé meggyőzőek, új etimológiát sem kínálnak, MOKÁNY SÁNDOR magyarázata pedig, amely népetimológias megoldást lát a *bosporos* alakban, tévesnek minősíthető. Így – amíg nem bukkan fel igazán fajsúlyos cáfolat – fogadjuk el az EtSz. eredetmagyarázatát. Érdekes még, hogy *bosporos* szavunk a környező szláv népek nyelvébe is bekerült, de úgy tűnik, hogy az ő konyhájukban mintha továbbfejlesztették

volna az étel készítésének módját. Ezek a megváltozott receptúra alapján készült ételek pedig mintha reneszánszukat kezdenék élni egyes internetes receptoldalakon.

Kulcsszók: régi ételnevek, etimológia, hangváltozás, jelentésváltozás.

Hivatkozott irodalom

- BEKE ÖDÖN 1935. Népies növényneveink történetéhez. *Vasi Szemle* 2: 256–264, 381–390.
- BORNEMISZA PÉTER /1955. *Ördögi kísértek*. A kiadást gondozta és jegyzetekkel ellátta ECKHARDT SÁNDOR. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DÖMÖTÖR SÁNDOR 1960. Dunántúli és alföldi édes lepények. *Ethnographia* 71: 45–58.
- DCSZ. = KÁLNÁSI ÁRPÁD, *Debreceni civis szótár*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 83. DE Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen, 2005.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár* 1–17. füzet. MTA, Budapest, 1914–1944.
- FÜREDER BALÁZS 2009. Csinálósi Ravazdj András néhány receptje 1788-ból. *Ethnographia* 120: 297–306.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1905. A régi magyar ételnevek eredetéről. *Magyar Nyelv* 1: 160–168.
- GREGOR FERENC 1984. Ukážky zo slovenských pomenovaní jedál maďarskeho pôvodu. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae Sectio Linguistica* 15. 113–122.
- GREGOR FERENC 1993. Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. [Recenzió.] *Magyar Nyelv* 89: 485–489.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Slavistische Forschungen 48. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1992. *Magyar történeti jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÁROLY SÁNDOR 1980. Szavak, szerkezetek morfológiai tagoltságának változásai és a jelentés. In: *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstanára köréből*. Tankönyvkiadó. Budapest. 121–155.
- KRESZNERICS FERENC 1808. *Magyar köz-mondások*. Bötü-rendbe szedte KRESZNERICS FERENC királyi oktató. Kézirat az MTA Könyvtárában. Jelzete: Magyar Nyelvtudomány 8rét 7/I–VI. kötet.
- MOKÁNY SÁNDOR 1995. Népetimológia mint szóalkotási/szóalakítási mód. In: HEGEDŰS RITA – KÖRÖSI ZOLTÁNNÉ – TARNÓI LÁSZLÓ szerk., *Hungarológia* 8. Tudományos, oktatásmódszertani és tájékoztató füzetek. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest. 9–108.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár* 1–2. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1893–1901.
- PONORI THEWREWK EMIL 1873. Bosporos. *Magyar Nyelvőr* 2: 447.
- ŠTRELJ, KARL 1904. *Zur slavischen Lehnwörterkunde*. Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philologisch-historische Klasse. Band L. Wien.
- SZAKÁCS TUD. = Szakács Tudomány. Írta az erdélyi fejedelem főszakácsmestere a XVI. század vége felé. In: RADVÁNSZKY BÉLA 1893. *Régi magyar szakácskönyvek* 1. Athenaeum, Budapest. 7–252.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TOLDY LÁSZLÓ közread. 1881. XVII. századi szakácskönyv. TörtTár. 3. sorozat, 4. kötet: 569–581.
- ÚESz. = *Új magyar etimológiai szótár*. <https://uesz.nyutud.hu/index.html> (2023. 02. 20.)
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LÖRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

On the history of the old food name *bospor(os)*

A sauce called *bospor* or *bosporos* was one of the favourite dishes of old Hungarian cuisine. The word, which is almost extinct today, has been attested in this language since the 16th century, and the study presents numerous sources in which it appears. In its first occurrences, it is mostly found as *borspor* or *borsporos*, so it is likely that it originated from this word combination ('pepper' + 'powder(ed)'), and that the later forms *bosporos*, *bocsporos* and then, due to folk etymology, *bocskoros* 'having sandals on', came into existence as a result of phonetic changes. Although several authors doubt this etymology, their arguments are not convincing enough, therefore the paper argues that the current explanation of the origin of this food name should be accepted until more serious refutation is found. On the other hand, the author does not consider the solutions of contemporary Hungarian dictionaries regarding the lemmatization of these word forms to be very fortunate.

Keywords: old food names, etymology, phonetic change, semantic change.

FORGÁCS TAMÁS
Szegedi Tudományegyetem

Régi és új etimológiák

1. Tanulmányom első részében néhány korábbi etimológiai tárgyú írásomhoz szeretnék újabb adatokkal szolgálni. A korábbi munkáimban előadottak azóta is foglalkoztatnak, mivel döntően ismeretlen, bizonytalan eredetű szavak etimológiai hátteréhez kívántam hozzájárulni. Az eltelt időben továbbra is kerestem a korábbi felvetéseimhez olyan adatokat, amelyek azok bizonyosságát megtámogathatják. Ezek változatos módokon bővítik a korábbi gondolataimat. Szakirodalmi utalással a korábbi munka lényegi összefoglalásait mutatom be. Ennek során nem térek ki minden részletre, csak olyanokra, amelyeket bővebb adatokkal, új adatok felől másként kezelve tudok kibővíteni megtámogatni. Végül két olyan szó történeti adatait vizsgálom, amelyek korábbi tanulmányaimban nem szerepeltek.

2. **Bagoly.** Egy felvetést követve, mely a *bogár* szót a *búg* igéből eredezteti, e madár nevét is a *búg* ige alakváltozatából való származéknak gondoltam. A névadás alapját tehát a kiadott hang képzete adhatja (NÉMETH 2017, 2019). Megtámogatható e névadási motiváció az etimológiai vizsgálatban a magyar szótárirodalom néhány korai termékének adataival, amelyek e háttérre világosan utalnak. A latin *Bubo* magyarul *Ordito madar* vagy *bagoly*, az *Vlula* magyar megfelelője *Bőgető madar* SZIKSZAI FABRICIUS 1593-as szótárában (RMK. I. 269: 64). A madár neve a latinban is hangutánzó eredetű lehet, vö. *vlulatus* – *Orditas*, *vlula* – *Bagoly* már Calpeniusnál 1585-ben (MELICH 1912: 331). Sőt még korábbra is visszamehetünk e szóalakok felbukkanását kutatva. MURMELIUS 1533-as szójegyzékében a *Buba* magyarul *Ordeito madar*, az *Vlula* pedig *Bűgheto* [sic] *madar* (SZAMOTA 1895: 16). A jövőre vonatkozóan érdemes lehet megvizsgálni, hogy a szótárak készítésekor a magyar adatok latinból való szoros fordítás útján jöttek-e létre, vagy a szerkesztők az általuk ismert saját nyelvjárási megfelelőiket illesztették a könyvekbe.

Úgy vélem, mivel a madár neve előfordul *o*-val is a régi (1389: *Bogul*, TESz. 1: 217) és a nyelvjárási (MNYA. 1011., ÚMTsz. 1: 304) adatok között, ezek létrejöhetnek *ú > (> u) o* változással. Az eredeti szótó a lexikalizáció során elveszíthette etimológiai átláthatóságát, ezért a nyiltabb (*o > a*) tőhangzót tartalmazó származék az igétől elszakadva önálló szóként terjedhetett el. Onomatopoeitikus eredetű állatnevek között megtalálható, hogy *a*, *o* és *u* is előfordul a töben, függetlenül az alapige eredeti magánhangzójától – a hangutánzó háttér miatt a szabályostól eltérő fejlődés is lehetséges, valamint a kétszeres nyiltabbá válás lehetősége is adott. Esetleg valóban lehetett a *búg* igének *bog* (vö. *bong*) alakváltozata. A *búg* igetövhöz hasonló zárt szótagú tőhangzó hiánya feltűnő, de az ettől elszakadó származékokban a lexikalizálódás miatt kevésbé lehet szerepe a *bagoly* eredetének vizsgálatakor.

3. Or- Az *or(r)* szó lehetséges oldalági etimológiai kapcsolatainak áttekintése közben a rokonnyelvi adatokat is figyelembe véve igyekeztem történeti szemantikai alapon megközelíteni a szócsaládot. Az *orr* finnugor eredetű szavunk lehet, a feltett FU **were* (*wōre*) alatt a magyar *orr* adatát kérdőjellel kiegészítve találjuk az UEW.-ben (№ 1144). A rokon nyelvi megfelelők között van példa 'erdő' jelentésű szóra is (NÉMETH 2020).

Az antropocentrikus kép miatt az emberi testrészek és a természeti képződmények nevei közti hasonlóság alapján metaforikus átvitel lehetséges. Efféle nevek mértékek és viszonyok megnevezésére is alkalmasak (SIPŐCZ 2003: 364). Az eredetileg magasságot kifejező *or* szóra visszavezethető az *arány* ~ *irány* viszonyt kifejező szavakhoz hasonlóan jöhetett létre a *hëgyëtte* 'förlötte' (ZOLNAI 1901: 281) típusú szócsoport is. Amikor az *or*-hoz kapcsolhatónak véltem az *árnyék* szót mint lehetséges származékot, egyrészt a szócsalád alapját adó térszínforma megnevezése mint lehetséges mérték, másrészt a szó a hasonlóságot kifejező jelentésárnyalata állt döntésem mögött.

Az etimológiai szótárak a 'hegy' jelentést tartják eredetibbnek. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a kognitív sémák alapján a jelentésviszonyok kevésbé egyértelműen tisztázhatók. Előfordul ugyanis, hogy a hegy és az erdő neve megkülönböztetés nélkül használatos, egyetlen névalak jelenti mindkettőt: a hegyet és a rajta lévő erdőt is a rész–egész viszony alapján (RESZEGI 2012: 64). A TESz. (2: 1094) és az EWUng. (1070) megemlíti, hogy az első jelentést a többé-kevésbé elszigetelődött származékok szorították háttérbe. MÉSZÖLY szerint az *orozat*, *oromzat* és az *orom* jelentése azonos (MÉSZÖLY 1929: 329).

A folytatásban Fejér megye néhány 18., 19. és 20. századból adathozható mikrotoponimáját idézem (MOENICH 1910: 424; NAGY 1972; Kataszteri térkép; Kéziratok gyűjtés). Az adatok a Magyar Nemzeti Helynévtár Programban való munka során kerültek a figyelmem középpontjába. Ezek a földrajzi nevek kiegészíthetik a fenti tanulmányban idézett alaktani és szemantikai megfigyeléseket. A megyében olykor egy szinkrón metazeten belül több alakváltozat is megfigyelhető, ezért nyelvjárástörténeti és nyelvföldrajzi megfigyelésekre alkalmasak.

1. táblázat

Az *or(r)* és származékai régi földrajzi nevekben (Fejér megye)

Település	Évszám	Névadat
Bicske	1825	Lófigató [tisztás domb] <i>orránál</i>

Ercsi	1743	Szikily nevü völgyben lévő <i>oromzat</i>
	1743	<i>oromzatt</i> vagy is Szikili Berdo
	1765	Völgyben lévő <i>oromzat</i> másként Szikili Berdo
Füle	1767	Somló Hegynek keleti <i>orában</i>
Ivácsa	1727	Szaika/Saika völgynek all szélrül való <i>orozattyán</i>
Székesfehérvár	1758	hegy <i>orozattyán</i> tetczetős kettős Halomnak tartván
Pátka	1840, 1850	Saági hegy <i>orra</i>
Vereb	1884	Hörcsög <i>orrai</i> felső nagy/kis rész
	1937	Hörcsög <i>orra</i>
Bodmér	1973	<i>Ormos</i> dülő

Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az *orr* e vidéken eredeti jelentéséből nem szorult ki teljesen, valamint azt is, hogy az *orr*, *orom*, *oromzat* és *orozat* nem minden esetben szinonimái egymásnak. Előkerül még az eredeti, gemináció előtti *or* alakváltozat is. A jelentések az alábbiak alapján oszlanak meg.

Az *orr* kifejezetten 'csúcs, tető' jelentésű két helyen (Bicske, Pátka). A székesfehérvári *orozat*-hoz inkább 'elnyúló kiemelkedés, gerinc' jelentés lehet társítható. Az általános 'kiemelkedés' (e vidéken a *hegy* nem földrajzi szakszóként értendő, a régió nyelvjárása MÉSZÖLY megfigyeléseit támasztja alá) jelentése is megvan az *orr*-nak (Vereb). Az *orozat* (Ivácsa) és az *oromzat* (Ercsi) 'völgyfal' jelentésben szinonimák. Fülén az *or* szónak 'elnyúló kiemelkedés egy része' jelentését következtethetjük ki.

4. Gyula. A méltóságnév etimológiája már mesterszakos hallgató korom óta foglalkoztat. Egy egyetemi tudományos pályázat pozitív kritikái bírálata után egy konferencián mutattam be a szófejtési kísérletemet. A konferencia anyaga lektorált tanulmánykötetében jelent meg. A tanulmányom nagyon röviden az alábbiakban foglalható össze.

A *gyula* méltóságnév azután került figyelmembe, miután feltűnt, hogy az etimológiai szótárak ítélete megváltozott a szó eredetét illetően: a TESz.-ben biztos etimológiájú török szó, az EWUng.-ban valószínű jövevényszó, a WOT.-ban már bizonytalan eredetű szóként tartják számon. Emiatt vizsgáltam meg, hogy lehet-e belső eredetű vagy rokonnyelvi háttere. A FU *éðlk-, *éðlk- 'fénylik, csillog, ragyog' és az ugor kori *čitts- 'süt, fénylik, világít' szóban véltem felfedezni a *gyula* lehetséges hátterét, amely folyamatos melléknévi igenévtől elkülönült névszónak tartható. Az *-l* és a *-t* végződés analogikusan kapcsolhatta az alakokat hasonló felépítésű igékhez. A szó eleji *cs-* : *gy-* megoszlás kapcsán vettem fel, hogy mivel a *gy* előzménye ekkor *džs lehetett, így talán egyes nyelvjárásokban ennek rendszerbeli párja, a **c's* is meglehetett. Olyan viszonyt képzeltem el, amely hasonló eloszlást mutat, mint ami a szókezdő *ty-* és *ly-* fonémák esetében megfigyelhető: lényegében néhány szóra korlátozódik csupán. Ilyen lehet a *gyűr* ~ *csűr* 'csavar, sodor', a hangutánzó mivolta miatt kevésbé bizonyosan a *cshol* ~ *csihol* ~ R. *gyoht* 'tüzet gyújt'. A török hatás a gondolatomban csak annyiban jelentkezik, hogy a belső rendszerkapcsolaton kívül esetleg a nyugati ótörök nyelvváltozatok éppen változó formái (WOT. 1150) is megtámogathatták egyes magyar nyelvváltozatokban a szókezdő *cs-* fonémát.

Kitérve a névadás mögötti motivációra és a lehetséges szemantikai háttérre, lényeges megemlítenem, hogy BÁRCZI szerint a méltóságnévből a magyarban jött létre a belső keletkezésű *Gyula* személynév (BÁRCZI 1958/2001: 131). A személynév → méltóságnév, és a méltóságnév → személynév átvitel egyaránt elképzelhető. Régi személynévek vizsgálatakor különösen fontos körülmény, hogy egy egyén egyszerre több nevet is visel élete során, illetve más-más néven neveztetett meg a társadalmi helyzetének különféle összetevői alapján (HAJDÚ 2003: 348–353). Ugyanakkor e tanulmányomban a személynévvél nem, csak a méltóságnév kérdéseivel foglalkoztam.

A tanulmányom megállapításait így értékelte a történész B. SZABÓ JÁNOS és SUDÁR BALÁZS: „A közelmúltban Németh Dániel állt elő egy török és egy finnugor nyelvi háttérre épített, a történeti adatoktól azonban elrugaszkodó, erősen hipotetikus etimológiai javaslattal.” (B. SZABÓ–SUDÁR 2021: 186). Sajnos a társtudomány felől érkező bírálatban a szerzők nem részletezik, hogy a „történeti adat” hogyan értelmezendő, és hogy az „erősen hipotetikus”-ság miként is értendő. Bővebb kifejtés és nyelvtudományi érvek híján visszatérek néhány kiegészítéssel az általam javasolt etimológiához.

Az egyes tudományok adatai már önmagukban is változatosak lehetnek, de a nyelv-történeti források – a saját adalékaikkal együtt – szintén sokfélék (l. BENKŐ 1967: 41–42). Nem várható el minden történeti szövegtől, hogy beszámoljon a benne szereplő szavak etimológiájáról. Ha mégis tartalmaz ilyen megállapításokat, akkor is szükséges a kutatói vizsgálat. A tudomány lényegéhez sok területen hozzátartozik a hipotetikusság; a (rég) múltat vizsgáló diszciplínák, így természetesen maga a történettudomány is, gyakran támaszkodnak hipotézisekre – ha jól értelmezem a bírálói szóhasználat mögötti szándékot.

A szócsoport abszolút töveként általam meghatározott *čβ- vagy *čǐ- analógiák alapján elképzelhető. A szóvégen *-l* és *-t* váltakozást mutató igék (*sül* : *süt*, *hűl* : *hűt* stb.) egy részén inetimologikusan is megjelenhetett (NYIRKOS 1987: 43, 133) a képzőszerű végződés annak következtében, hogy az ősmagyar kor végére az igék kötelezően mássalhangzóra és képzőre végződtek (KISS 1972). A FU **čβlk3-*, **čǐlk3-* (UEW. № 84) > ősm. *csil-* és az Ug **čitt3-* (UEW. № 1744) > ősm. *süt* valós alapot nyújthat efféle analogikus változásokra, ahogy az UEW. szerkesztői a *sül* létrejöttékor is ehhez a gondolathoz nyúlnak. Szerintem a *csil-* szótóból a *sül* belső nyelvi változatokból önállóvá váló forma is lehet.

A szókezdő *cs-* : *s-* kapcsán a *csékély* : *sekély*, *csillag* : *sajog* stb. viszony régóta ismert, kiegészíthető a *csillog* : *sillog* (ÚMTsz. 1: 837) adattal is, a mögötte álló megoszlás a török jövevényszavak előtt meglehetett (KÖVESI 1972: 68). De a török átvételek is részt vehettek benne (BÁRCZI 1947: 82–83; BENKŐ 1957: 68; KÖVESI 1972: 61–64; HAJDÚ 1973: 102–106; BEREZCKI 2003: 73–75; HONTI 2017: 177–178). Tehát ez kronológiai szempontból jelenthet adalékot egyes szavak kapcsán.

A veláris *j* változásai többféle rendszerkapcsolatot sejtetnek, melyek változásai az ősmagyar kor végétől a korai ómagyarig zajlottak. Egyrészt palatalizációt: *j* > *i*, illetve a labializációs tendenciába illeszkedett: *i* > *u* (esetleg már korábban *j* > *u*). Másrészt az *j* ~ *á* az ősmagyarban lehetséges, az ómagyarban *á* > *o* > *u*, *á* > *a* sor is felállítható (GOMBOCZ 1920: 5; BÁRCZI 1950: 228, 1958: 33; E. ABÁFFY 2003a: 123–125, 2003b: 323–331).

Ha a szintén említett ritkább palatális szókezdők analógiájára tekintünk, akkor a *lyuk* : *lik*, *tyúk* : *tik* párhuzam alapján azt sejtethetjük, hogy a feltett **čs-* > *cs-* ~ **čs-* > *džs-* > *gy-* szintén így oszlik meg. Tehát az illabiális előtt nem palatális hangzót: *csillog*, a labiális magánhangzó előtt a palatális mássalhangzót találjuk: *gyula*. Ezt a mintát erősítik a feltett

cs : gy nyelvjárási megoszlásba sorolható további adatok is: *csipet* ~ *gyüpet* (ÚMTsz. 2: 770), *csillapodik* ~ *gyaluszik* ' <időjárás> enyhül', *gyaludik* ' <fájdalom> enyhül' (ÚMTsz. 2: 727, 728). A *csűr(-csavar)* ~ *gyűr* viselkedése e szempontból atipikusnak tekinthető, de létezik ennek is *gy-s* párja, vö. *gyűr-gyavar* (ÚMTsz. 2: 771). A *csűr* kirívó esetét a vele talán kapcsolatba hozható illabiális *cserdít*, ? *csévlő* 'csörölő' stb. szavakkal lehetne magyarázni, amelyre aztán a *gyűr-gyavar* alakilag hatott.

Úgy vélem, hogy a *gyula* méltóságnév mögötti névadási motiváció végső soron egy szerte a világon megfigyelt és adatolt vallástörténeti jelenségen alapul. A szóban forgó képzet arra épít, hogy bizonyos nagy hatalmú személyek a vallási erőt hő formájában tapasztalják meg, ami a környezet számára kártékony és ártó is lehet (FRAZER 2001: 140–143). Azonban a szent hatalom égető erejét nemcsak a vallási vezetők élhetik meg, hanem katonai beavatások által is elérhető. A fény, hő és a belső tűz összekapcsolása a hatalommal univerzálisnak tekinthető (ELIADE 2006: 216–221). Szerintem lényegében az európai keresztény kultúrában megjelenő dicsfény is ehhez a jelenséghez köthető. De ismeretes a sztyeppéről is, Attila korában Priskos rhétor tudósításából ismerjük, hogy Kudirakhos ekként válaszol Attila meghívására PATAY-HORVÁTH fordításában (2014: 23): „Mert még ha a Nap tányérjába sem nézhetünk merően, hogyan nézhetne valaki baj nélkül a legnagyobb istenre?”.

Megtalálható e képzet a legközelebbi nyelvrokonainknál is. Az istenségek megnevezésekor gyakran fordul elő a *fényes* jelző. Alsólozvai területről való istenidéző rigmusból: „Fényes Tárém apám vagy” (MUNKÁCSI 1910: 489). A manysi és hanti területeken egyaránt a sámán révületét az a meleg szellő okozza, ami a bálványszellem mozgását, megjelenését kíséri. Révületbe esésekor isten vagy a bálvány heve szállja meg, isten vagy a bálvány hőt bocsátott rá (MUNKÁCSI 1910: 381).

B. SZABÓ és SUDÁR szerint a magyar főhatalom birtokosának megnevezése (a *Dzslh* nevű kndh) nem lelhető fel a török sztyepei világ más nyelveiben (B. SZABÓ–SUDÁR 2014: 196–197). Nem lehetetlen, hogy a magyarság is ismerte ezt a vallási jelenséget, és az ilyen hőt birtokló személyt nevezte meg a szerintem belső eredetű *gyula* szóval. A sztyeppén Priskos rhétor művéből látjuk, hogy a vallási jelenség már létezett ekkoriban. Az efféle hő megnevezése a jógában *kundalini* (ELIADE 2006: 217). Úgy vélem, jó nyomon jár B. SZABÓ és SUDÁR, amikor az iráni *kund* szóhoz fordulnak (B. SZABÓ–SUDÁR 2014: 191). ROSSI javaslata szerint a közép- és újperzsa *kundāg* 'fortune-teller, sorcerer' visszavezethető **kōnd-/kōnd-* formára (ROSSI 2015: 355). Az ősmagyar korban az iráni nyelvekkel való érintkezés ismert és megelőzte (HARMATTA 1997: 71) a törökségi nyelvekkel való érintkezést (RÓNA-TAS 1997: 50). Ennek alapján legkésőbb a középső ősmagyar korban lehetséges, hogy a **kōnd-/kōnd-* szó valamely származéka vagy a *kundāg* a középperzsből átkerüljön, majd az ősmagyarban méltóságnév legyen. A *gyula* magyar nyelv saját belső keletkezésű szava lehet egy elterjedt vallási jelenségnek, talán ezért is hiányozhat a sztyepei népeknél. A jövőben meg kellene vizsgálni, hogy a *kndh* tükörfordítása lehet-e a *dzslh*, vagyis egy idegen elem magyar megfelelőjéről lehet-e szó.

5. Buz- és búsz. Végül egy nyelvöldrajzi vizsgálattal kiegészített történeti-etimológiai elemzést mutatok be. A *buz-* szótó a *buzdít*, *buzgó* stb. abszolút töveként ismert, a *búsz* egy ótörök jövevényszó. Az előbbi esetében feltételezhető alaki hasonlóság a toldalékolt formák és az így kialakított jelentés kapcsán a *forró* : *forgó* : *forog* szavakkal

(*buzó : *buzgó* : *buzog*), de figyelmet érdemel a *forró* geminált mássalhangzójához hasonló *buzzog* is (ÚMTsz. 1: 649). A szóalakok létrejöttéhez alaktani adalékokként I. D. BARTHA 1991: 88–89; A. JÁSZÓ 1991: 321–327.

A *buzó alak azonban valóságossá is válhat. Egy modern kori előfordulására a szakirodalom böngészése közben bukkantam BÖRÖCZ könyvében: „buzó hívénel” (BÖRÖCZ 1911: 186). Azt nem lehet kizárni, hogy e helyen sajtóhibával van dolgunk. Más történeti adata előttem eddig nem ismert. Meg kellene vizsgálni, hogy nyelvjárási alakot emelhet-e be BÖRÖCZ a köznyelvbe, esetleg tudálékos szóalkotásának terméke lehet a szó.

A MÁTYÁS FLÓRIÁN által felvetett R. *buz* ’hőség’ (N. *busz*, *búz*) jelentéstani oldalon is további vizsgálatra adhat okot. MÁTYÁS az Érdy- és a Döbrentei-kódexből idézett példát (utóbbit I. a folytatásban), mindkettő kapcsán kiemeli, hogy ezek konkrét, vagyis nem elvont jelentések. Szerinte e szó a *buzog*, *buzdít* stb. szavak tövével azonos (MÁTYÁS 1865: 205–206). Ettől eltérően ma a *búsz* címszó alatt ’rekkenő hőség, fojtó levegő’ és ’gőz’ jelentésben találhatók az adatok az etimológiai szótárakban (EtSz. 1: 580, TESz. 1: 394, EWUng. 150). Az etimológiai szótárak MÁTYÁS összekapcsolását elvetik, helyette egyöntetűen az ótörök eredetet vallják (I. még WOT. 1: 185–186). A WOT. a TESz.-ben kifejezett szemantikai nehézségek ellenére még a *bosszú*, *bosszant* szavakat is e szócsaládhoz köti.

Érdekes, hogy ezzel szemben a NySz.-ban mindössze csak két 16. századi nyomtatványból van a *búz* ’vapor, nebula; dampf, dunst’ jelentéssel felvett címszóra példa. Az első 1565-ből: *Ústókós cyllagok es fakliak nag lidérczek, acki alá esik az égből mint ég cyllag, azis a föld buzzabol leszen*; a második 1589-ből való: *A száraz gőz, párából, búzból és füstelgésből, ki az földből megyen fel* (sic!)¹ (NySz. 1: 327–328). Ezek közül az első adat értelmezése még a segítő szövegkörnyezet ellenére is nehézségekbe ütközik, egyaránt lehet ’gőz, pára’ és ’hő, meleg levegő’ jelentése. További segítségünkre lehetnek az értelmezésben a mai nyelvjárási adatok babonákkal összefüggő jelentései. A második viszont egyértelműen ’gőz’ jelentésű. Ekkor viszont talán a [búsz] ejtés lehet valószínű.

A nyelvjárási adatok kizárólag Tolna és Baranya területéről valók, főnévi vonatkozásban a hiedelemvilághoz kötődnek: ’<lidérccel kapcs.> földpára, kigőzölgés, mocsárgáz’. Melléknévi jelentésben a *búsz/bús meleg* a ’vihár előtti rekkenő hőség’ jelentkezik, de a *búsz szagú széna* kifejezésben ’füledt, erjedt’ jelentésben is él (ÚMTsz. 1: 641).

Regionális szótárakban a tágabb dél-dunántúli környezetből is adatható a *búz* ~ *búsz* ’füledt, nehéz, gázos levegő’ (OrmSz. 60) és *buszonyóu* ’füledt (meleg)’ (SzlavSz. 65). A NMTsz. (109) szétválasztja a(z) egyébként vélhetően egymással összefüggő két jelentést: *búsz*¹ 1. ’fojtó levegő, gőz’, 2. ’rekkenő hőség’ és *búsz*² 1. ’füledt, nehéz <szag, levegő>’, 2. alattomos; sunyi’.

Utóbbi melléknévhez hasonlóan talán a *búsz* alapszó igei származéka a *buszamodik*, *búszámodik* ’nekiheví, fölfortyan’ szó (ÚMTsz. 1: 641). Véleményem szerint az alak hasonlóág ellenére sem kapcsolódhat közvetlenül a NySz. *buszma* ’stolidus, ineptus; tölpelhaft, ungeschickt’ személyre vonatkoztatott szava, valamint a „tsúfoló értelmetlen szók” közül a *buszmáta* (NySz. 1: 327) vagy a *buszmó* ’buta, bárgyú’ (ÚMTsz. 1: 641)

¹ A NySz. minden erénye ellenére sem képes maradéktalanul betölteni a funkcióját. Találom fogalmaz KISS LAJOS: „Voltaképpen minden adata ellenőrzésre szorulna, de ezt szinte lehetetlen volna végrehajtani.” (1994: 395). E helyen is – a korabeli gyakorlat szerint – modernizált átírást látunk. (Az idézett forrást maga az egyik szerkesztő, SIMONYI ZSIGMOND dolgozta fel...)

a szócsaládhoz. L. még a *boszmók* 'csendes, kissé mulya, élheterlen <személy>' jelentésű nyelvjárási szót (ÜMTsz. 1: 567).

Az alábbi részlet mégis MÁTYÁS véleményének megfontolására sarkall: *kerlek teged en nemes azzonyom | zjz maria hogÿ olchad meg en | bennem az gÿvlevseget haragos | sagot keulseget Iregÿsegeth fesuenseget morgodast ragalmas | sagot es mjnden buzgo buzÿasa | nak eiv gÿvkeret auagÿ allathÿat* (Peer-kódex 366). Sajnos az etimológiai szótárak nem segítenek, ez az adat nem fordul elő bennük. De külön öröm, hogy a *buzgó* jelző is előfordul a részletben, csakhogy az utána álló szóalak értelmezése nehézkes. A *z* jelölhetne *sz*-t, amellyel a *búsz* szóhoz köthető lenne. Ellene szól, hogy a *zj* jelölés tipikusan a hosszú *zz* helyett (általában felszólító módban) szokásos jelölés, így inkább [buzjásának] vagy [buzzásának] olvasat támogatandó.

Kétségtelen, hogy valamiféle negatív jelentésű szó, hiszen fohászzkodó feloldozást kér érte Szűz Máriától, és hasonló negatív érzelmek (amelyek bűnnek számítottak a kor felfogásában) körül szerepel: *gyűlölség, haragosság, kevélység, irigység, fõsvénység, morgódás, rágalmasság* – amelyek HŐ képzetével függnek össze és eloltást kívánnak. A *buzgó* *buzzás* jelentése véleményem szerint 'heves indulat', 'érzelmi fellángolás', esetleg 'hirtelen felindulás'. Ezt erősíti még az Érsekújvári kódex egy helye is, ráadásul első szótagjában nyiltabb magánhangzóval: *erdegi goythozasokthwl es bozdwlásokthwl* (NySz. 1: 329). Vagyis a Peer-kódexben a *buzgó* *buzzás* egy figura etymologica lenne, ahol a *buzgó*-ban szintén látható lenne a *buz*-tő.

A Döbrentei-kódex 508. lapjának értelmezése kevésbé egyértelmű: *es felsegnek ereie arnékoz ne | ked · azaz meg hyveit teged · zent leleknek arné | kaban hogÿ foganasnak kivanatos bvziaban ne rettenÿ*. Érdeemes lehet a jövőben megvizsgálni, hogy a Döbrentei-kódex e részlete milyen kapcsolatban áll a máshol kimutatható ún. Huszita biblia-féle szövegahagyománnyal. Lehetséges ugyanis, hogy a dél-dunántúli vidékről kiinduló alapszöveg hatása fedezhető fel e szó használatakor (a pro és kontra érvelés szakirodalmi tételeihez l. HAADER 2019: 143). Ennek tükrében mégis érdemes lehet a *buz* szó „aktáját újra megnyitni”, de a kérdéseket csak tovább vizsgálatok tisztázhatják. Egyelőre csak felvétéseket tudok megfogalmazni.

Ezért az egykor önállóan is létező *buz*-t leválasztanám a *búsz*-tól, amely területi kötöttségére való tekintettel valószínűleg sosem érte el a köznyelvi szintet és megmaradt tájszónak, sőt talán nem is honfoglalás előtti, hanem éppen e vidékre költözõ besenyõktõl (KNEZSA 1938: 436, ÁCS 1984: 33, PÁLÓCZI HORVÁTH 1989: 26, GYÖRFFY 1990: 136–153) kerülhetett be a helyi magyar nyelvjárásokba.

Azt javaslom, hogy a *búsz* szót tartsuk meg ötöröknek, de jelentését szükítsük le 'pára, gõz, felhõs ég, nehéz, fülledt levegõ' jelentésre, és tegyünk fel mellé egy magyar *buz* szót 'heves érzelem, indulat' jelentésben. Ugyanakkor a két szócsalád alaki és jelentéstani egymásra hatása nem lehetetlen, de vitatható: a *buz*-származékai fõleg átvitt értelmûek, míg a *búsz*-hoz köthetõk szinte csak konkrét jelentésben állnak.

6. Összefoglalás. A tanulmányban három korábbi etimológiai ötletemhez füztem további magyarázatokat, illetve két újabb szó történetéhez nyújtottam adatokat. A *bagoly* madárnév etimológiájához a névadás alapjául szolgáló hangadás képzetének idegen nyelvi mintája lehet párhuzam. Emellett a jelzõs szintagmával körülírt magyar megoldás is tanulságos a *bagoly* hangutánzó eredete okán.

Az *orr* szó néhány származékához alaktani és nyelvjárástani megoszlás alapján tettem észrevételeket. A néhány régi helynévi adatból kiolvasható dialektológiai szemantikai magyarázat alapján megmutatkozott, hogy az *orr*, *orom*, *oromzat* és *orozat* nem minden változatban tekinthető szinonimának.

A *gyula* méltóságnévhez mind alaktani, mind szemantikai adalékokat hoztam. A névadás mögött egy univerzálisnak tekinthető vallási jelenség állhat: a (katonai vagy vallási) hatalommal járó belső tüzet a viselője és környezete hő és fény formájában tapasztalja meg. Ennek a sztyepei környezetből is ismert történeti adata. Alaktani szempontból az általam felvetett ősmagyar kori **cš-* > *cs-* ~ **cš-* > **džs-* > *gy-* nyelvjárási váltakozásra hoztam további adatokat. Ezekből felismerhető, hogy a palatális mássalhangzós szókezdő mássalhangzót labiális magánhangzó követi, a hasonlóan ritka szókezdő palatális mássalhangzós (*tik* : *tyúk*, *lik* : *lyuk*) szavakhoz hasonlóan.

Végül két olyan szót vizsgáltam, amelyeknek etimológiája nem minden részletében egységes megítélésű. A *búsz* szó alá sorolták be a szótárak a ma már fiktívvé vált *buz*-többlől való adatokat. Csak hogy a történetiségben még önállóan is megtalálható a szó, de olyan származékát is idéztem a Peer-kódexből, amelyet a szótárak nem ismernek. Ezenkívül a *búsz* inkább honfoglalás utáni török jövevényszónak tűnik a korlátozott földrajzi elterjedtségével. A *buz* és *búsz* között jelentéstani eltérések is megfigyelhetők, de később a két szó keveredhetett a beszélők tudatában az alaki hasonlóság miatt.

Kulcsszók: etimológia, jelentéstan, történeti dialektológia, kódexek, ős- és ómagyar nyelv.

Hivatkozott irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003a. Hangtörténet [Az ősmagyar kor]. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 106–128.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003b. Hangtörténet [Az ómagyar kor]. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 301–351.
- ABAFFY CSILLA – T. SZABÓ CSILLA közread. 1995. *Döbrentei-kódex 1508*. Régi Magyar Kódexek 19. Argumentum Kiadó, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- ÁCS ZOLTÁN 1984. *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1947. A történeti nyelvjáráskutatás. *Magyar Nyelv* 44: 81–91.
- BÁRCZI GÉZA 1950. A magyar hangtörténet tárgyköréből: A török szóvégi *-q*, *-k*, *-g*, *-γ* megfelelései. Az ősmagyar *j*. *Magyar Nyelv* 46: 223–230.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1958/2001. *A magyar szókincs eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- D. BARTHA KATALIN 1991. Az igeképzés. In: BENKŐ LORÁND szerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana I/1*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 60–104.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1967. Nyelvtörténet és mai nyelv. Adalékok a nyelvi szinkronia és diakronia vizsgálatához. In: TELEGDY ZSIGMOND szerk., *Általános nyelvészeti tanulmányok 5*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 41–67.
- BENKŐ LORÁND 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó Kiadó, Budapest.
- BERECZKI GÁBOR 2003. *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Universitas Könyvkiadó, Budapest.
- BÖRÖCZ MARCELL 1911. *Ferencesek a középkori magyar irodalomban*. Katholikus Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, Pécs.

- ELIADE, MIRCEA 2006. *Mítoszok, álmok és misztériumok*. Cartaphilius Kiadó, Budapest.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS szerk. *Magyar etymologiai szótár*. I–XVII. füzet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 1914–1944.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. Benkő, Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- FRAZER, JAMES G. 2001. *Az aranyág*. Osiris Kiadó, Budapest. [2. javított kiadás].
- GYÖRFFY GYÖRGY 1990. *A magyarság keleti elemei*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- HAADER LEA 2019. Halábori Bertalan szándékainak nyomában. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk. 2019. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 141–157.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HAJDÚ PÉTER 1973. *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HARMATTA JÁNOS 1997. Iráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvre. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet – A honfoglalásról sok szemmel* 3. Balassi Kiadó, Budapest. 71–83.
- HONTI LÁSZLÓ 2017. *A magyar és a nyugati ótörök szókészleti kapcsolatairól*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- A. JÁSZÓ ANNA 1991. Az igenevek. In: BENKŐ LORÁND szerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana* I/1. Akadémiai Kiadó, Budapest. 319–352.
- KACSKOVICS-REMÉNYI ANDREA – OSZKÓ BEATRIX kiad., 2000. *Peer-kódex. A nyelvmélék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Régi Magyar Kódexek 25. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Argumentum Kiadó, Budapest.
- Kataszteri térkép = <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2027652.0571588702%2C5958522.610666442%2C2121516.7278930666%2C5991237.658772497> (2022. 09. 24.)
- Kéziratok gyűjtés = *Fejér megye földrajzi neveinek gyűjtőivei 1970–1980*. Fejér Vármegyei Levéltár, jelzete: XV. (Aprónyomtatványok) 62.
- KISS JENŐ 1972. A jövevényigék meghonosítása a finnugor nyelvekben. *Nyelvtudományi Közlemények* 74: 299–333.
- KISS JENŐ 2011/2014. A nyelvi változás elméletének néhány kérdéséhez. In: JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Kérdések és válaszok a nyelvtudományban. Jelen, múlt, jövő*. 1–2. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 62–68.
- KISS LAJOS 1994. Nyelvtörténeti szótáraink típusai. *Magyar Nyelv* 90: 392–400.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI. században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* II. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 365–472.
- A. KÖVESI MAGDA 1972. Az ősmagyar sz-ező és s (> cs)-zö nyelvjáráások kérdéséhez. *Magyar Nyelvjárások* 18: 61–74.
- MÁTYÁS FLÓRIÁN 1865. Magyar nyelvrítkaságok. *Nyelvtudományi Közlemények* 4: 188–208.
- MELICH JÁNOS saj. alá rend. 1912. *Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 1912.
- MÉSZÖLY GEDEON 1929. Magyar orr ~ vogul ur. *Magyar Nyelv* 25: 328–331.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1977.
- MOENICH KÁROLY 1910. Székes-Fehérvár városa levéltárából. *Magyar Nyelv* 6: 423–424.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1910. *Vogul népköltési gyűjtemény* II. Második füzet. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

- NAGY LAJOS 1972. Adatok Fejér megye történeti-földrajzi névanyagához. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 6: 227–311.
- NÉMETH DÁNIEL 2016. Adalékok a *gyula* méltóságnév etimológiájához. In: BAGYINSZKI SZILVIA – P. KÓCSIS RÉKA szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 2.* Az ELTE Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhelye által szervezett 2015. június 12-i nyelvtörténeti konferencia előadásából készült tanulmánykötet. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 99–107.
- NÉMETH DÁNIEL 2017. A *bagoly* és társai. *Magyar Nyelv* 113: 356–357.
- NÉMETH DÁNIEL 2019. Újra a *bagoly*-ról. *Magyar Nyelv* 115: 212–218.
- NMTsz. = *Nagy magyar tájszótár. 55000 népies, tájnyelvi és archaikus szó magyarázata.* Főszerk. KISS GÁBOR. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2019.
- NYIRKOS ISTVÁN 1987. *Inetimologikus mássalhangzók a magyarban.* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár* 1–3. SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest, 1890–1893.
- OrmSz. = *Ormánysági szótár.* KISS GÉZA szótári hagyatékából szerk. KERESZTES KÁLMÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.
- PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS 1989. *Besenyők, kunok, jászok.* Corvina Kiadó, Budapest.
- PATAY-HORVÁTH ANDRÁS ford. 2014. *Priskos rhétor töredékei. Követségben Attila, a hunok nagykirálya udvarában.* Attraktor, Máriabesnyő.
- RESZEGI KATALIN 2012. Jelentésbővülés a helynevek körében. *Helynévtörténeti tanulmányok* 7: 61–68.
- RMK. I. 269 = SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS 1593. *Nomenclatura seu dictionarium Latino Ungaricum per clarissimum virum d. Basilium Fabricium Szikszavianum.* Ioannes Czaktornyaj, Debrecen.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1997. Török nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre. KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *Honfoglalás és nyelvészet. A honfoglalásról sok szemmel* 3. Balassi Kiadó, Budapest. 49–60.
- ROSSI, ADRIANO V. 2015. Once Again on Iranian *kund. In: BLÄSING, UWE – ARAKELOVA, VICTORIA – WEINREICH, MATTHIAS ed., *Studies on the Iran and the Caucasus.* Brill, Leiden–Boston. 351–364.
- SIPŐCZ KATALIN 2003. Testrésznevek grammatikalizálódása a vogulban. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE – RÉDEI KÁROLY szerk., *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 363–370.
- B. SZABÓ JÁNOS – SUDÁR BALÁZS 2021. Kende vagy gyula volt-e Árpád? A magyar kettős fejedelemség teóriájától a forrásokig. In: B. SZABÓ JÁNOS – SUDÁR BALÁZS. *Az Árpád-ház nyomában.* Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Eötvös Loránd Kutatóhálózat, Budapest. 163–197.
- SZAMOTA ISTVÁN 1895. *A Murelius-féle latin–magyar szójegyzék 1533-ból.* Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből. XVI/7. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- SzlavSz. = *Szlavóniai (kórógyi) szótár.* PENAVIN OLGA. Nap Kiadó, [Szeged?], 2000.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- UEW. = Rédei, Károly Hrsg. 1986–1989. *Uralisches etymologisches Wörterbuch.* Akadémiai Kiadó, Budapest. Online változata: <http://www.uralonet.nytud.hu>
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1979–2011.
- WOT. = *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian.* RÓNA-TAS, ANDRÁS – BERTA, ÁRPÁD. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. 2011.

Old and new etymologies

In this paper I have added further explanations to three of my earlier etymological ideas and provided data for the history of two additional words. To the etymology of Hungarian *bagoly* 'owl' a foreign language pattern may be a parallel, both based on onomatopoeia. Old toponyms based on *orom*, *oromzat* and *orozat* (all roughly: 'gable, embattlement, frontispiece'), derived from the word *orr* 'nose', suggest that they are not synonymous in all variants. Behind the Ancient Hungarian dignitary name *gyula*, there may be a phenomenon that can be considered universal: (military or religious) power was experienced both by the holder and by other people in the form of heat and light. Although *bűsz* 'mist, steam, cloudy sky' and *buz* 'intense emotion' are two words of similar form and meaning, and therefore may have been confused in the minds of speakers, I consider them to be two separate words because of their meanings provided in old codices.

Keywords: etymology, semantics, historical dialectology, codices, Ancient Hungarian, Old Hungarian.

NÉMETH DÁNIEL
Debreceni Egyetem

ÉLŐNYELV

Kárpátaljai magyarok nyelvi tapasztalatai Magyarországon

1. Bevezetés. A 2014 óta tartó kelet-ukrajnai fegyveres konfliktus a 2022. február 24-én kirobbant orosz–ukrán háborúban csúcsondott ki, melynek nyomán több millió ukrán állampolgár döntött az ország elhagyása mellett. A harci cselekményekkel együtt járó létfenyegetettség, a 18–60 év közötti férfiak általános mozgósítása és gazdasági visszaesés, továbbá a kisebbségeket kedvezőtlenül érintő ukrán nyelv- és oktatáspolitikai döntések (ezekről l. CSERNICKÓ 2022a, 2022b) miatt a háború kitörése után ismét jelentős mértékben nőtt a szülőföldjüket hátrahagyó kárpátaljai magyarok száma (a kárpátaljai magyarok korábbi migrációs folyamatairól l. TÁTRAI et al. 2020: 30; KARÁCSONYI–KINCSES 2020: 309–310), akik zömében Magyarországon találtak ideiglenes vagy végleges menedékre.

A 2022 februárja óta Magyarországra érkezett több ezer kárpátaljai magyar nemcsak szülőföldjét hagyta hátra, hanem egy új, a megszokottól kisebb-nagyobb mértékben eltérő társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális és nyelvi közegbe is be kell illeszkedniük. Ez az új nyelvi közeg egyrészt azt jelenti, hogy Magyarországon nem kényszerülnek arra a kárpátaljai magyarok, hogy bizonyos helyzetekben más nyelvet használjanak. Szülőföldjükön, az Ukrajnában található Kárpátalján ugyanis a társadalmi normák szerint számos szituációban az ukrán nyelvet kell vagy érdemes használniuk (BEREGSZÁSZI–CSERNICKÓ 2004: 62). Ez a nyelvi környezet még akkor is új számukra, ha SIMONYI és PISANO (2011: 230) szerint a magyar többségű településen élő tipikus kárpátaljai

magyar ember magyar tannyelvű iskolát végzett, és ilyen intézményt választott gyermeke számára is; gyakran jár át Magyarországra bevásárolni; a magyar televízió adásait nézi, és családját hétvégén valamely magyarországi városba viszi moziba, kikapcsolódni. Az idézett szerzők azt is meggyőződéssel állítják, hogy ennek a tipikus kárpátaljai magyarnak az ukrán–magyar államhatár átlépése nem több adminisztratív rutinnál, és ez nem okoz számára semmilyen érzékelhető változást a nyelvi tájképben, amely otthon is dominánsan magyar; számára sokkal szembetűnőbb változást jelent az, ha Ukrajna belsejébe utazik (átkel a Kárpátokon), vagy akár ha a közeli Munkácsra érkezik, ahol a magyar környezet (részben vagy teljesen) eltűnik.

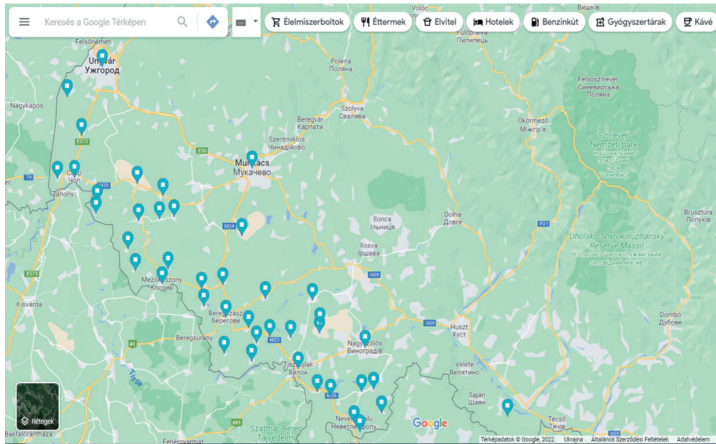
Az új nyelvi környezet jelentette kihívások azonban nemcsak e téren jelentkeznek. A Magyarországra érkező kárpátaljai magyaroknak a beilleszkedés során a befogadó környezet nyelvváltozata és saját, otthonról hozott nyelvhasználatuk közötti eltérésekkel is szembe kell nézniük. A magyarországi és kárpátaljai magyar nyelvhasználat között ugyanis jól dokumentálható eltérések vannak. A határon túli régiókban használt magyar nyelvváltozatokról és az azokban államnyelvi hatásra jelentkező sajátosságokról gazdag szakirodalom áll a kutatók és a kérdéskör iránt érdeklődők rendelkezésére (l. pl. LIZANEC 1970; KÓTYUK 1974, nyomtatásban 2007; CSERNICKSKÓ 1998; MÁRKU 2008, 2013; CSERNICKSKÓ–HIRES 2003; BÁRÁNY–CSERNICKSKÓ 2009; GAZDAG 2021 stb.). A kárpátaljai és magyarországi nyelvhasználat közötti eltérésekről is több publikációban olvashatunk (CSERNICKSKÓ 2005; CSERNICKSKÓ szerk. 2003, 2010; CSERNICKSKÓ–FENYVESI 2000, 2012). Ugyanakkor néhány próbálkozástól eltekintve szinte alig voltak arra vonatkozó kutatások, hogy miként is alakul a határon túlról érkezettek beszéde Magyarországon: változik-e az „otthonról hozott” és az „új lakhelyen” használt magyar nyelv megítélése, az otthoni és az új nyelvi jelenségek el- és befogadása (BARTHA 1991; GAZDAG 2022; KISS 2020, 2021a, 2021b).

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy egy empirikus kutatás adataira alapozva bemutassuk, hogyan látják a 2022. február 24. után Magyarországra érkezett kárpátaljai magyarok a magyarországi befogadó környezet nyelvhasználatát, milyen eltéréseket és hasonlóságokat azonosítanak a saját nyelvváltozataik és a Magyarországon tapasztalt nyelvhasználat között, és ez milyen reflexiókat vált ki a háború elől menekülők körében.

2. A kutatásról. 2022 áprilisában–májusában egy online kérdőívet küldtünk szét e-mailben közel 600, a háború kitörése után Magyarországra érkezett kárpátaljai magyar számára. Az online kérdőívet összesen 120 fő (63 férfi és 57 nő) töltötte ki. A minta nem reprezentálja sem a kárpátaljai magyar közösséget, sem pedig a Kárpátaljáról Magyarországra menekülőket, hiszen elsősorban azokat tudtuk elérni az online kérdőívvel, akik – oktatóként, munkatársként, hallgatóként vagy ezek hozzátartozójaként, ismerőseként – kötődnek a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolához.

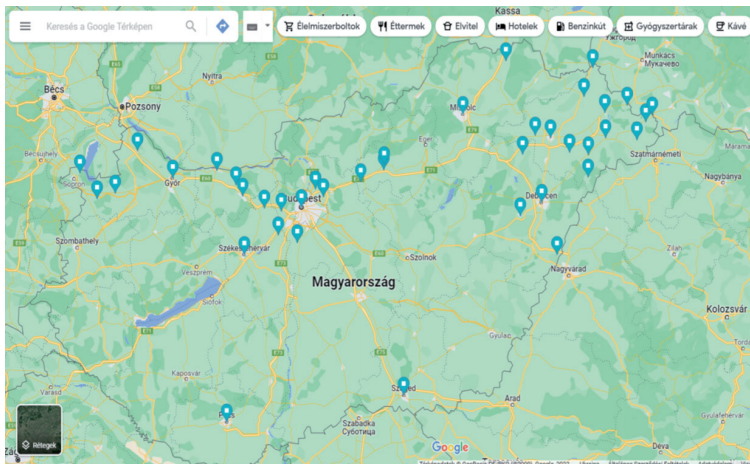
1. ábra
Az adatközlők kárpátaljai lakhelye

Az adatközlők összesen 42 kárpátaljai településről érkeztek Magyarországra. Az 1. ábrán jól látható, hogy a válaszadók így csaknem az egész kárpátaljai magyar nyelvterületet lefedik.

Az adatközlők Magyarország különböző részein húzták meg magukat. A megkérdezettek többsége rokonoknál, barátoknál vagy ismerősöknél, de jelentős részük élt a Magyar Rektori Konferencia és/vagy a Magyar Tudományos Akadémia által az Ukrajnából érkezett menekülteknek nyújtott segítséggel, és valamely magyarországi egyetem kollégi-umában, vendégszobájában, vagy az MTA budapesti Domus Collegium Hungaricum vendégházában nyertek elhelyezést. Az adatközlők magyarországi tartózkodási helye a kutatás idején a 2. ábrán látható.

2. ábra
Az adatközlők magyarországi tartózkodási helye

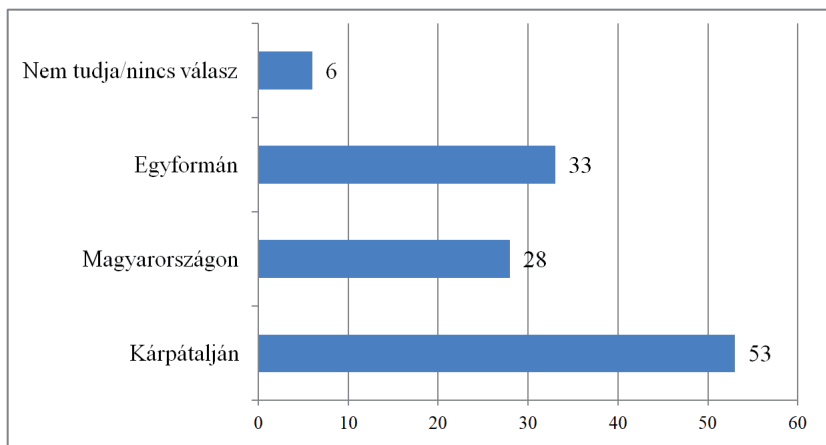

3. Az eredmények. A kárpátaljai magyar közösség magyar nyelvhez és saját nyelvváltozataihoz fűződő viszonyát eddig több kutatás vizsgálta. A kutatások szerint a kárpátaljai magyarok alapvetően pozitívan viszonyulnak mind a magyar nyelvhez, mind pedig annak Kárpátalján beszélt változataihoz (HORVÁTH 1991; BEREGSZÁSZI–CSERNICKÓ 2003: 247–250). A kárpátaljai magyarok más kisebbségi közösségekkel való összehasonlításban is kedvezően viszonyulnak anyanyelvük helyi változataihoz (GÖNCZ 1999: 83–84). Az ilyen jellegű kérdésekre adott válaszok természetesen nem esztétikai vagy tudományos alapú értékítéletek; ám a nyelvekhez, nyelvváltozatokhoz fűződő hozzáállás egyfajta rejtett értékítélet arról a közösségről, csoportról, mely azt a nyelvet, illetve nyelvváltozatot használja (GAL 1991). Ezek az attitűdök társadalmi eredetűek, de ugyanakkor erős hatással lehetnek a nyelvi változásokra és a viselkedésre is, merthogy kapcsolatban állnak az identitásjelzéssel (TRUDGILL 1997: 58).

Az online kérdőívben mi azt kértük adatközlőinktől, hogy véleményezzék, szerintük hol beszélnek szebben magyarul: Kárpátalján vagy Magyarországon. A válaszadók közel fele (44,2%) egyértelműen szülőföldjére, vagyis Kárpátalja magyar nyelvhasználatát tekinti a legszebbnek, 33 fő (27,5%) szerint nincs különbség a magyarországi és a kárpátaljai nyelvváltozatok szépségét illetően, s csupán 28 fő (23,3%) gondolja úgy, hogy az anyaországban szebben beszélnek magyarul, mint Kárpátalján (3. ábra).

3. ábra

A 2022. február 24. után Magyarországra menekült kárpátaljai magyarok válasza a *Hol beszélnek szebben magyarul?* kérdésre (n = 120)

Arra a kérdésre, hogy *Vannak-e eltérések a magyarországi és kárpátaljai magyar nyelvhasználat között?*, egybehangzóbb válaszok születtek. Csupán 11 válaszadó (9,2%) gondolja úgy, hogy nincsenek eltérések a két terület nyelvhasználatát illetően, a túlnyomó többség – 109 megkérdezett (90,8%) – tapasztalt különbségeket az otthonról hozott és a Magyarországon használatos nyelvváltozatok között.

A 120 adatközlő közül 46 fő az északkeleti nyelvjárási régió területén tartózkodott az online kérdőív kitöltése idején, míg a többiek (74 megkérdezett) Magyarország egyéb, más nyelvjárási régiójához sorolt területen. Mivel a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat

jellemzően az északkeleti nyelvjárási régióhoz sorolják (IMRE 1971: 365; LIZANEC–HORVÁTH 1981: 3; HORVÁTH 1992: 20; JUHÁSZ 2001: 292), amelyek a szomszédos magyarországi területi nyelvváltozatok folytatásai (BEREGSZÁSZI–CSERNICKÓ 2007: 16; P. LAKATOS szerk. 2002: 90), megvizsgáltuk, többen találtak-e eltérést a kárpátaljai, illetve a magyarországi nyelvváltozatok között azok, akik más nyelvjárási régió területén tartózkodtak az adatfelvétel idején.

Amint az 1. táblázatban látható, a kárpátaljai nyelvjárásokhoz jelentős mértékben hasonlító nyelv(járás)i környezetbe került adatközlők körében jóval kevesebben találták úgy, hogy vannak eltérések a kárpátaljai és a magyarországi nyelvhasznált között; azok körében viszont, akik az északkeleti nyelvjárási régió kívülről tartózkodtak, statisztikailag szignifikánsan többen vélték úgy, hogy vannak ilyen eltérések (Khi-négyzet = 3,280; $p = 0,0351$).

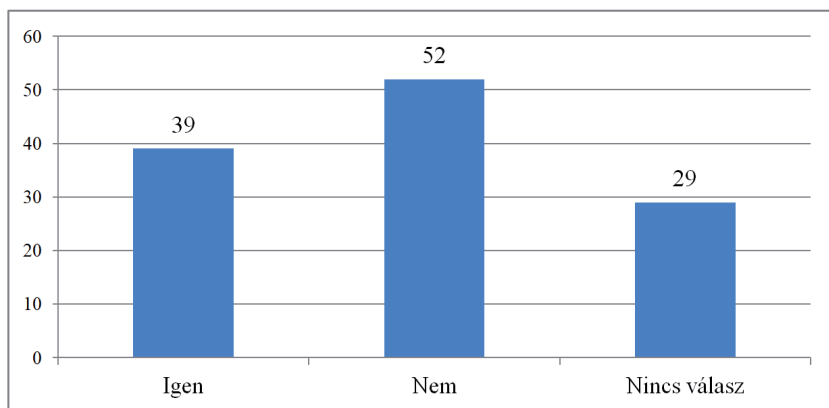
1. táblázat

A magyarországi és kárpátaljai magyar nyelvhasználat közötti eltérések megítélése az adatközlő magyarországi tartózkodási helye szerint az *Ön szerint másképp beszélnek-e a magyarországiak, mint mi, kárpátaljai magyarok? Vannak-e eltérések a magyarországi és kárpátaljai magyar nyelvhasználat között?* kérdésekre (n = 120)

	Igen, vannak		Nem, nincsenek		Összesen
	fő	%	fő	%	
Északkeleti nyelvjárási régió	39	84,8	7	15,2	46
Más nyelvjárási régiók	70	94,6	4	5,4	74
Összesen	109	90,8	11	9,2	120

4. ábra

A 2022. február 24. után Magyarországra menekült kárpátaljai magyarok válasza az *Előfordult-e Önnek, hogy olyan szót, kifejezést hallott, olvasott itt Magyarországon, amit nem értett, vagy amit félreértett?* kérdésre (n = 120)

A nyelvi eltérések bizonyos esetekben akár a kölcsönös megértés hiányához is vezetnek. Ezért adatközlőinket arról is megkérdeztük, hogy volt-e már olyan eset magyar-

országi tartózkodásuk során, amikor valamilyen szót vagy kifejezést nem értettek meg. A kérdésre csupán 39 adatközlő (32,5%) válaszolt igennel, 52 fővel (43,3%) azonban nem fordult elő ilyen eset; 29 megkérdezett (24,2%) nem válaszolt a kérdésre, (4. ábra). Azok közül, akik nem értettek vagy félreértettek valamit, 18-an konkrét példát is tudtak említeni arra, mi nem volt érthető számukra.

Jóval többen vannak azok, akik azt tapasztalták, hogy az általuk használt szavak, kifejezések egy részét nem értették magyarországi beszédpartnereik. Az online kérdőívet kitöltők közül 68 fővel (56,7%) fordult elő ilyen, s közülük 46-an konkrét példákat is említettek. Ugyanakkor 52 adatközlővel (43,3%) nem fordult elő olyan eset, hogy nem értették meg Magyarországon.

A helyi nyelvhasználat jellegzetességei néha azonban stigmaként tapad(hat)nak a beszélőre. A külső csoportokkal szemben a nemzeti azonosságtudatot erősítő, meghatározó jegy így válhat bélyeggé a tágabb „saját” csoporton belül (CSERNICKÓ 2009: 106). Ezért természetesen azt is megkérdeztük az adatközlőinktől, hogy *Tettek-e megjegyzést a nyelvhasználatára magyarországi ismerősök vagy ismeretlenek?* 61 válaszadó (50,8%) szerint nem fordult ilyen eset elő, 11 válaszadó (9,2%) pedig nem emlékszik ilyenre. 48-an (40%) viszont azt válaszolták, hogy ők már kerültek olyan helyzetbe, amikor a magyarországi beszédpartnereik valamilyen formában minősítették az általuk használt nyelvváltozatot. Utóbbiak többsége példát is említett. A szituációk felidézése során 5 adatközlő arról számolt be, hogy pozitív megjegyzéseket kapott nyelvhasználatára. Semleges tartalmú megjegyzésekről tett említést 12 válaszadó. 27 megkérdezett azonban egyértelműen negatív, nem ritkán stigmatizáló megjegyzésekkel találkozott, miután Magyarországra jött. Akadt például, akinek nyelvjárási nyelvhasználatára a *Paraszt!* reakciót váltotta ki beszédpartneréből. Többen azzal szembesültek, hogy egy-egy általuk használt szóra magyarországi beszélgetőtársuk az *Ilyen szó nincs!* megjegyzéssel reagált. Ezt az ítéletet egyébként nemcsak szláv kölcsönszavak (pl. *bulocska* 'zsemle/zsömlé') használatával érdemelték ki a kárpátaljai adatközlők, hanem a nyelvjárási *otthol, jössztök* vagy *kell lesz* (sztenderd *otthon, jöttök*, illetve *kelleni fog*) is kiváltotta ugyanezt. Bár a kárpátaljai adatközlők rendszerint nem vették zokon, többen is arról számoltak be, hogy nyelvhasználatuk az *Ahhoz képest, hogy kárpátaljai vagy, egész szépen beszélsz magyarul; Hallani, hogy nem Magyarországon születél; Akcentussal beszélsz* reakciót váltotta ki.

Amint azt a korábbi kutatások rendre igazolták, a magyarországi és a határon túli nyelvhasználat legszembetűnőbb, a laikus beszélők körében is észlelt sajátossága a többségi nyelvekből származó lexikai kölcsönzések használata (LANSTYÁK 2006: 15), ami a kárpátaljai magyarok vonatkozásában az ukrán és orosz nyelvi elemek használatában mutatkozik meg. Erre alapozva azt is megkérdeztük adatközlőinktől, hogy ők használnak-e odahaza, illetve a Magyarországon való tartózkodásuk során kölcsönszavakat. A válaszok alapján jelentős (statisztikailag szignifikáns: Khi-négyzet = 10,692; p = 0,0001) különbség figyelhető meg az adatközlők beszédében a kommunikációs színtér függvényében. 96 fő (80%) nyilatkozott úgy, hogy Kárpátalján rendszeresen használ ukrán és/vagy orosz kölcsönszavakat; 15-en (12,5%) úgy vélték, hogy talán ők is használnak ilyen szavakat, s csupán 8 fő (6,7%) állította azt, hogy ő nem. A magyarországi érintkezésben szláv eredetű kölcsönszavakat használó kárpátaljai magyarok száma 61 főre (50,8%) esökken, a kölcsönszókat talán használóké viszont 23-ra (19,2%) nő; azoké pedig, akik egyértelműen állítják, hogy nem használnak ilyen elemeket, 35 főt (29,2%) tesz ki (2. táblázat).

2. táblázat

A Kárpátalján, illetve Magyarországon szláv kölcsönszavakat használók száma és aránya

	Kárpátalján		Magyarországon	
	fő	%	fő	%
Igen	96	80,0	61	50,8
Talán	15	12,5	23	19,2
Nem	8	6,7	35	29,2
Nincs válasz	1	0,8	1	0,8
Összesen	120	100	120	100

68 adatközlő (a megkérdezettek 56,7%-a) nyilatkozott úgy, hogy Magyarországon kifejezetten odafigyel arra, hogy ne használjon ilyen szavakat, kifejezéseket, vagyis tudatosan kerülik az ukrán és orosz lexikai kölcsönzések használatát. A nyílt kérdésre adott válaszok között tipikusnak tekinthető az alábbi, amely egyértelmű különbséget tesz a beszédhelyzetek között: az adatközlő a magyarországiakkal (különösen hivatalos helyen, idegenekkel) való kommunikációban kerül a szláv kölcsönszavak használatát, azonban a kárpátaljai ismerősökkel folytatott társalgásban természetesnek tartja és használja ezeket a nyelvi elemeket: *Azért hivatalba, idegen emberek előtt szép magyar nyelvet használok. Ismerősök előtt meg po-zákárpátszki, azért, mert néhányuk szintén tájszólással beszél.*

4. Összegzés. Valamivel több mint három évtizede jelent meg BARTHA CSILLA (1991) Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszontagságai című tanulmánya, melyben az 1980-as évek végén Magyarországra érkező romániai magyar menekültek kapcsán a szerző megállapítja, hogy „beilleszkedési nehézségekkel küzdenek a munkahelyen, az iskolában, a lakóhelyi kisközösségekben egyaránt”, s integrációjukat a nyelvhasználatuk (rendszerint negatív) minősítése is nehezíti. Az 1990-es évek derekának délszláv háborúját követően 2022. február 24. után ismét magyarok ezrei menekültek Magyarországra egy véres háború borzalmai elől. Amint a fentebb röviden ismertetett online kérdőíves kutatás eredményei rávilágítanak, a menekültek magyarországi integrációját továbbra is nehezítik a nyelvi előítéletek. Mindez annak ellenére is így van, hogy ma már – nem kis részben A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című könyvsorozatnak¹ és a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat² munkásságának köszönhetően – jóval többet tudunk a Magyarország határain kívül élő magyarok nyelvhasználatának sajátosságairól, mint az 1990-es évek elején. A magyar nyelv tudomány alaposan dokumentálta azt, amit SZILÁGYI N. SÁNDOR (2008: 106) így foglalt össze: „a Kárpát-medencében a magyar nyelv nem egyetlen országban változik, hanem a történelem jelenlegi állása szerint most éppen nyolcban egyszerre, a nyelvi változást pedig minden országban más-más tényezők befolyásolják. Ennek következtében az egyes országokban a magyar nyelvnek sajátos változatai alakultak ki, amelyek, ha nem térnek is el egymástól annyira, hogy az emberek ne értenék meg továbbra is könnyűszerrel egymást, számos, viszonylag könnyen azonosítható jellegzetességet

¹ A sorozat kötetei a megjelenés sorrendjében: CSERNICKÓ 1998; GÖNCZ 1999; LANSTYÁK 2000; SZÉPFALUSI és mtsai 2012; FANCSALY és mtsai 2016; PÉNTEK–BENŐ 2020.

² A kutatóhálózatról lásd például: BENŐ–PÉNTEK szerk. 2011; <http://termini.nyud.hu>.

mutatnak. Emiatt szoktunk velük kapcsolatban nyelvi különfejlődésről is beszélni”. Mindez természetes folyamat, hiszen „Az adminisztratív határok kialakulásuk után elkezdik befolyásolni a határon belül és azok másik oldalán beszélt nyelvváltozatokat. Mivel a határok meghatározzák a nyelvet beszélők szociális hálóit, a határon belüli kapcsolatok felerősödnek, a határon átnyúló kapcsolatok akadályokba ütköznek. Így az államhatárok kettes természetűek, mivel egyszerre idéznek elő konvergenciát és divergenciát: a határon belül beszélt változatok elkezdnek egymáshoz közeledni és a kiegyenlítődés irányába fejlődni, míg a határ másik oldalán beszélt változatok elkezdnek különfejlődni, sőt végül új nyelvvé alakulhatnak” (PALANDER–RIIONHEIMO–KOISVISTO 2018: 7).

GAL (2018: 101–102) leszögezi, hogy „a nyelvi változat nem egyszerűen csak tükröz, hanem performatívan új társadalmi jelentést is létrehoz, vagyis ő maga is hajtóereje és megszilárdítója a társadalmi differenciálódásnak”. Hozzáteszi továbbá, hogy a szociolingvisztikai differenciáció kutatása során lényeges annak vizsgálata, „hogyan támaszkodtak a résztvevők a beszédben meglévő (gyakran csekély) különbségekre annak érdekében, hogy az interakció során a szerepeket és a szituációt megváltoztassák” (GAL 2018: 103–104), vagy éppen fenntartsák. SZILÁGYI (2008: 115) arra figyelmeztet, hogy „a magyar nyelv egységét csakis úgy lehet fenntartani, ha tudomásul vesszük, hogy magyarul beszélni többféleképpen is lehet, és ez így van rendjén” (l. még PÉNTEK 2017: 187). Amikor az Oroszország Ukrajna ellen indított háborúja elől Magyarországra menekült kárpátaljai magyarok arról nyilatkoznak, hogy különbségeket tapasztalnak saját nyelvhasználatuk, illetve a velük egy nyelvet beszélő magyarországi beszélők nyelvhasználatá között, akkor egyben identitást is jeleznek: utalnak sajátos, kárpátaljai identitásukra, amely (részben) elkülöníti őket a magyarországi magyaroktól. Ugyanakkor a nyelvtudományban az is közismert, hogy az emberek bizonyos helyzetekben a nyelvhasználatukban jelentkező területi vagy egyéb eltérések ellenére érezhetik úgy is, hogy mindannyian „ugyanazt a nyelvet” beszélik (SIMPSON 2001: 34), s ez igaz a magyar beszélőközösség tagjaira is, attól függetlenül, hogy Magyarországon élnek-e vagy sem.

Kulcsszók: kárpátaljai magyarok, ukrainai háború, magyarországi tartózkodás, nyelvhasználati eltérések, beszédre figyelés, kölcsönszóhasználat.

Hivatkozott irodalom

- BARÁNY ERZSÉBET – CSERNICKÓ ISTVÁN 2009. = СЛИЗАВЕТА, БАРАНЬ – ЧЕРНИЧКО, СТЕПАН 2009. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II. *Acta Beregsasiensis* 8/1: 91–112.
- BARTHA CSILLA 1991. Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszontagságai. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom* 2/1: 77–87.
- BENŐ ATTILA – PÉNTEK JÁNOS szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Dunaszerdahely–Kolozsvar.
- BEREGSZÁSI ANIKÓ – CSERNICKÓ ISTVÁN 2003. A helyi magyar nyelvváltozatok presztízse és megítélése. In: CSERNICKÓ ISTVÁN szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász. 247–250.
- BEREGSZÁSI ANIKÓ – CSERNICKÓ ISTVÁN 2007. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról? In: CSERNICKÓ ISTVÁN – MÁRKU ANITA szerk., „*Hiába repülsz te akárhová...*” *Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. PoliPrint, Ungvár. 7–96.

- CSERNICKÓ ISTVÁN szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2005. Hungarian in Ukraine. In: FENYVESI, ANNA ed., *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 89–131.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2009. „Se felrúgni, se elhagyni”. A magyar nyelv regionális változatai és a kárpátaljai magyarok azonosságadata. *Hitel. Független irodalmi társadalmi kritikai lap* 22/2: 105–109.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2022a. *Az ukrainai többnyelvűség színe és fonákja*. Méry Ratio Kiadó, Budapest.
- CSERNICKÓ ISTVÁN 2022b. Nyelvi (emberi) jogok, jogsértések és biztonságpolitika összefüggései Oroszország Ukrajna elleni háborúja tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 24/2: 3–30.
- CSERNICKÓ ISTVÁN – FENYVESI ANNA 2000. The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua* 19/1–2: 97–124. <https://doi.org/10.1515/mult.2000.19.1-2.95>
- CSERNICKÓ ISTVÁN – FENYVESI ANNA 2012. Sociolinguistic and Contact-induced Variation in Hungarian Language Use in Subcarpathia, Ukraine. *Hungarian Cultural Studies* 5: Paper 33. <https://doi.org/10.5195/ahca.2012.91>
- CSERNICKÓ ISTVÁN – HIRES KORNÉLIA 2003. A kölcsönzés In: CSERNICKÓ ISTVÁN szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász. 125–138.
- FANCSALY ÉVA – GÜTI ERIKA – KONTRA MIKLÓS – MOLNÁR LJUBIC MÓNKA – OSZKÓ BEATRIX – SIKLÓSI BEÁTA – ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet, Budapest–Eszék.
- GAL SUSAN 1991. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 2/1: 66–76.
- GAL, SUSAN 2018. Szociolingvisztikai differenciáció. In: GAL, SUSAN, *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 101–126.
- GAZDAG VILMOS 2021. *Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban*. Termini Egyesület, Törökbálint.
- GAZDAG VILMOS 2022. A Kárpátaljáról Magyarországra költöztek nyelvi értékítéleteiről, kétnyelvűséghez és kölcsönnyelvi használatához való viszonyáról. In: MÁRKU ANITA – KARMACSI ZOLTÁN – TÓTH-OROSZ ENIKŐ szerk., *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból*. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból 6. Termini Egyesület, Törökbálint. 66–78.
- GÖNCZ LAJOS 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék.
- HORVÁTH KATALIN 1991. Szebben beszélünk, mint Magyarországon? *Kárpáti Igaz Szó* 1991. november 13. 8.
- HORVÁTH KATALIN 1992. = Горват, Е. И., Венгерские говоры Закарпатья. *Acta Hungarica* 1: 20–21.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 262–316.
- KARÁCSONYI DÁVID – KINCSES ÁRON 2020. Átrendeződés? Kárpátaljaiak Magyarországon, magyarok Kárpátalján, a 2017-ig terjedő adatok tükrében. *Területi Statisztika* 60: 309–351. <https://doi.org/10.15196/ts600302>
- KISS ANITA 2020. The use of Hungarian language and language attitude in the Subcarpathian region amongst university and college students. *Argumentum* 16: 1–13. <https://doi.org/10.34103/argumentum/2020/1>

- KISS ANITA 2021a. Code-Switching Habits and Attitudes among Transcarpathian-Hungarian University Students. *Argumentum* 17: 42–55. <https://doi.org/10.34103/argumentum/2021/3>
- KISS ANITA 2021b. Kódváltási szokások és attitűdök Magyarországon tanuló kárpátaljai magyar egyetemi hallgatók körében. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 21/1: 125–141. <http://doi.org/10.18460/ANY.2021.1.008>
- KÓTYUK ISTVÁN 2007. Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai – КОБТЮК, ИЩТВАН, *Українские заимствования в ужанском венгерском говоре*. Szerk. ZOLTÁN ANDRÁS. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 22. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke, Nyíregyháza.
- LANSZYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony.
- LIZANEC PETRO 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Egyetemi jegyzet. Az USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma – Uzshorodi Állami Egyetem, Uzshorod.
- LIZANYEC PETRO – HORVÁTH KATALIN 1981. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások* 24: 3–18.
- MÁRKU ANITA 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében*. Rákóczi-füzetek 48. PoliPrint Kft. – KMF, Ungvár–Beregszász.
- MÁRKU ANITA 2013. „Po Zákárpátszki”. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben*. „Lira” Poligráfcentrum, Ungvár.
- P. LAKATOS ILONA szerk. 2002. *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- PALANDER, MARIJATTA – RIIONHEIMO, HELKA – KOISVISTO, VESA 2018. Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In: PALANDER, MARIJATTA – RIIONHEIMO, HELKA – KOISVISTO, VESA eds., *On the Border of Language and Dialect*. *Studia Fennica Linguistica* 21. Finnish Literature Society, Helsinki. 7–15.
- PÉNTEK JÁNOS – BENŐ ATTILA 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Erdélyi Múzeum Egyesület – Gondolat Kiadó, Kolozsvár–Budapest.
- PÉNTEK JÁNOS 2017. A külső régiók. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest. 179–198.
- SIMONYI, ANDRÉ – PISANO, JESSICA 2011. The Social Lives of Borders: Political Economy at the Edge of the European Union. In: DE BARDELEBEN, JOAN – HURRELMANN, ACHIM eds., *Transnational Europe. Promise, Paradox, Limits*. Palgrave Macmillan, Hampshire – New York. 222–238. https://doi.org/10.1057/9780230306370_13
- SZÉPFALUSI ISTVÁN – VÖRÖS OTTÓ – BEREGSZÁSZI ANIKÓ – KONTRA MIKLÓS 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Budapest–Alsóőr–Lendva.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: FEDINEC CSILLA szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest.
- TÁTRAI PATRIK – MOLNÁR JÓZSEF – KOVÁLY KATALIN – ERŐSS ÁGNES 2020. SUMMA 2017: A kárpátaljai magyarok demográfiai felmérése. In: FERENC VIKTÓRIA – KOVÁLY KATALIN szerk., *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest. 21–51.
- TRUDGILL, PETER 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged.

Language experiences of Transcarpathian Hungarians in Hungary

The thousands of Transcarpathian Hungarians who have arrived in Hungary since February 2022 have not only left their homeland behind, but also have integrated into a new social, political, economic, cultural and linguistic environment, which is to a greater or lesser extent different from the usual one. On the one hand, this new linguistic environment means that in Hungary, Hungarians from Transcarpathia are not forced to use a different language in certain situations. In their homeland, Transcarpathia, found in Ukraine, social norms dictate that in many situations they should or must use Ukrainian. Hungarians from Transcarpathia who arrive in Hungary also face differences between the language of the host environment and their own language used in Transcarpathia. There are well-documented differences between the use of Hungarian in Hungary and in Transcarpathia. Sometimes, however, the characteristics of their local language use can be a stigma attached to the speaker, and in some cases language differences can even lead to a lack of mutual understanding, which can be mainly due to the lack of knowledge of the Ukrainian loanwords used by Hungarian speakers in Transcarpathia. – In this paper, based on empirical research data, we attempt to show how Hungarians from Transcarpathia who arrived in Hungary after 24 February 2022 perceive the language use of the host environment in Hungary, what differences and similarities they identify between their own language varieties and the language use experienced in Hungary, and what reflections this triggers among the refugees fleeing the war.

Keywords: Hungarians in Transcarpathia, war in Ukraine, living in Hungary, differences in language use, listening to speech, use of loanwords.

CSERNICKÓ ISTVÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Pannon Egyetem

GAZDAG VILMOS

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

A *-hat/-het* képzős igék és a *tud* + főnévi igeneves szintagmák versengése

Észrevételek egy nyelvi változás jelen állapotáról

1. Egy már ki tudja, mióta zajló nyelvhasználati változásnak a legutóbbi években tetten érhető, 2020 körüli előrehaladtáról kívánok példák felsorakoztatásával szólni. A Nyelvművelő kézikönyvben (GRÉTSY–KOVALOVSKY főszerk. 1980) már rögzítette KOVALOVSKY MIKLÓS, hogy „újabban ... terjed – főként idegen hatásra, de jelentésbeli hasonlóság folytán is” a ható igének a *tud* (s néhány más igével) való körülírása (1: 841). Magam a *tud* ige szóban levő előretöréséről adok rövid tájékoztatást. Mi adta az ötletet? Egyik tanítványomnak a kérdése, amely közvetlenül egy egyetemi szemináriumi óra után hangzott el. Történt ugyanis, hogy egyik tanítványom azt kérdezte tőlem: „Tanár úr, mikor *tudok* konzultációra *jönni*?” Meglepődtem az első pillanatban. Válaszom ez volt: „Hogy mikor *tud* jönni, azt én nem tudom. Nem azt akarta kérdezni, hogy mikor konzultálhatunk?” „– De igen.” – válaszolt. Ez az eset késztetett arra, hogy célzottan fi-

gyeljem környezetem beszélt nyelvét, s hogy gyűjtsék adatokat. Szinkrón köznyelvi adagyűjtésre szorítkoztam. Sem történeti, sem nyelvföldrajzi szempontból nem vizsgáltam. Adataim nagy része a rádiós nyelvhasználatból való. Benyomásom az volt, hogy a *tud* ige + főnévi igenév használata a *-hat/-het* képzős szerkezet rovására teret nyer. De vajon bizonyítják ezt adatok is?

2. A följegyzett példák a következők (a *-hat/-het* képzős megfelelőket – az első mondatot nem tekintve – nem írom ki, ugyanis az Olvasó mindegyik esetben könyveden felidézheti őket):

Itt is ki tudok menni az utcára? (= Itt is kimehetek az utcára?) Be tudok menni a Tanár úrhoz aláírásra? Magyarország nem tud kimaradni a háborúból. A jég vékony tud lenni, veszélyes éppen ezért. Reméljük, hogy a támogatás meg tud érkezni. Parkok tudnak megújulni, ha van pénz. A tévében jobban tudjuk látni a meccset, mint a tribünről. Meg tudjuk tudni, ha... Forinttal tudok itt fizetni? Addig még annyi minden tud történni. Ha tudok kapni valakitől felkérést, akkor elmegyek. Az új biciklik is tönkre tudnak menni. A jelenlegi jogszabály-környezetben tényleg valóság tud lenni. Az ő teljesítménye is jobb tud lenni. Az írókat a könyvheti ünnepségen személyesen is meg tudjuk ismerni. Nekilátott a munkának, hogy tudjon lenni elég tüzelőfa a kályhában. Néhány érettségi tétel bizony tud nehézséget okozni. Miben tud más lenni az a terv? Rájöttek arra, hogy tudnak panaszt tenni. Magyarországon tudunk maradni, ha megkapjuk a nekünk járó pénzt. Nem tudtok számítani azokra. Ez a műsor is érdekes tud lenni a gyerekeknek. Ki tudok menni az erkélyre is? (a háziaktól kérdezte a vendég). Sokat tud számítani az, ha válogatott játékos játszik a védelemben. Nem tud jönni onnan pénz. Azt tudjuk látni, hogy fülük botját sem mozdítják, ha rólunk van szó. Ha meg tud valósulni, tudnak jönni a faluból is emberek (primőrárukat vásárolni). Nem kell aggódni, többen is el tudnak férni a szobákban. Reméltem, tudok mondani valamit én is, de végül nem kaptam szót. Ha nem vigyázunk, ezek az események meg tudnak ismétlődni. Mindenki jelentkezni tud, akinek van igazolványa. Talán az is megoldás tud lenni. Mikor tud végre már béke jönni? Nadrágot küldtek, de nem tud jó lenni, annyival nagyobb. A választásokon csak pártok tudnak indulni. Ha a pénz befut, óvodák tudnak megújulni. Az bizony azt tudja okozni, hogy... Sokba tud kerülni nekünk ez a kirándulás. Tud hasznos szolgálatot tenni az a szerszám is. Volt egy konferencia, ahol beszélni tudtunk (vmely meghatározott témáról, miután szót kaptak). Ez nem tud így maradni (botrány volna, ha ez így maradna). Azért teszük azt, hogy meg tudják kapni a pénzt. Arról tudtunk beszélni (a nemzetközi konferencián), hogy kapcsolataink jók. Amiről én beszélni tudok (a zárt, titoktartást kívánó ülés után), az az, hogy... A gyorshajtás is nagy károkat tud okozni. Akár halottakat is tud okozni a figyelmetlenség. Hol tudjuk a felhasznált sütőolajat leadni? Az ár el tudja érni a 200 forintot is. Elő tud fordulni ez nagyobb csapatoknál is. Reméljük, ez az ár fenn tud maradni. Csak órá tudnak számítani, a többiekre nem. Csak a jövőben tudjuk meglátni, mi vár ránk. Ezek a törekvések jók tudnak lenni, ha kijön a lépés. A rendezvények is tudnak segítséget kapni. Ha meg tud valósulni, az jó lesz. Meg tudja kapni a kitüntetést. A gázzállítás csak Azerbajdzsánon keresztül tud megtörténni. Nagy mennyiségű olaj is tud érkezni hozzánk. Egyelőre nem tudjuk látni, mi lesz. Vajon el tud-e kezdődni az aratás ilyen körülmények között? Nem tudtak érkezni turisták. Csak a nők meg gyerekeik tudnak utazni, a férfiak nem. Az is megoldás tud lenni. Egy órás késés is sokat tud számítani. Tényleg az is valóság tud lenni. A harmadik megoldás kifizetődő tud

lenni. El tud fogyni a teljes gázkészlet. Az ukrán gabona el tudta hagyni Ukrajnát. Nem tudtok számítani rájuk. Rengeteget tud számítani az. Hazánkat is érinteni tudja. Ebben a helyzetben előnyös is tud lenni. Ez nem tud mást jelenteni, mint... De hatékony tud-e lenni más körülmények között is? Ki tudok menni az udvarra? A borversenyen borászok tudnak indulni. Problémát tud okozni, ha tapasztalatlan a szerelő. Azt is tudjuk látni, mi történt itt tegnap. Problematikus tud lenni, ha be akarják vezetni azt.

3. Megjegyzések

a) A *-hat/-het* képzős szavak szintagma értékűek, ezért oldhatók fel szószerkezetekben (KESZLER 1997: 89; például: *dolgozhat : képes dolgozni*). A jelen esetben a *tud*-dal alakult szintagmákról van szó.

b) Jelentésüket tekintve a ható képzős és a megfelelő szintagmák közötti azonoság, illetőleg hasonlóság azonos vagy nagy. Természetes ez, hiszen a következő jelentések közösek a képzős és szintagmás kifejezésekben egyaránt: 1. vki képes vmit megtenni, 2. vkinek lehetősége van, módjában, jogában áll megtenni vmit; erre benne megvan a szükséges tudás, képesség, alkalmasság; 3. szabad, illetve meg van engedve megtenni vmit (vö. EÖRY főszerk. 2007: 1634).

c) A jelenséget kezdetben kevesen használták. Idővel azonban egyre inkább erőre kapott, s ma ott tartunk, hogy már-már divatossá válóban van, s mint ilyen a „divat” hullámain terjed. Valószínű, hogy a rádió nyelvhasználatának példát mutató, utánzásra készítő voltának nagy szerepe van ebben. Ezért nagyrészt ennek köszönhető, hogy fölerősödően van ez a változás.

d) A szóban forgó változás az analitikus szerkesztésmód gyakoriságát erősíti a szintetikussal szemben.

e) Úgy vélem, a szintagmás változat belső magyar fejlemény elsősorban, s nem idegen nyelvi hatás következménye. Az udvariassági kifejezések körében az idegen nyelvi hatással igenis lehet, sőt kell számolni: vö. ang. *can I help You?* ném. *kann ich Ihnen helfen?* Hasonló a helyzet a finnben és az észtben is. Emlékeim szerint Budapesten, a villamosokon a képzős változatot évtizedekkel ezelőtt szinte kizárólagosként hallottam, újabban azonban fordulni látszik a kocka.

f) Megfigyelésem szerint az idősebb nyelvjárási beszélők egymás közötti nyelvhasználatában a képzős változat kizárólagos (Rábaköz, Mihályi).

Kulcsszók: ható ígés származékok, szintagmás megfelelők, analitikus vs. szintetikus tendencia.

Hivatkozott irodalom

- EÖRY VILMA főszerk. 2007. *Értelmező szótár*+ 2. L–Zs. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
GRÉTSY LÁSZLÓ – KOVALOVSKY MIKLÓS főszerk. 1980. *Nyelvművelő kézikönyv*. 1. A–K. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KESZLER BORBÁLA 1997. Képző-e a *-hat, -het?* *Magyar Nyelvőr* 121: 86–90.

Competition between verbs with the suffix *-hat/-het* and constructions of *tud* ‘can’ + infinitive

Remarks on the current stage of an ongoing change

The author studies a currently spreading linguistic change on the basis of synchronic data. In particular, he asks what direction of change is indicated by competing uses of two synonymous solutions: verbs involving the derivational affix *-hat/-het* and the corresponding phrasal constructions (*tud* ‘can’ + infinitive). The results of the inquiry show the spread of the latter version.

Keywords: ability verbs, phrasal equivalents, analytical and synthetic tendencies.

KISS JENŐ

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

SZEMLE

Kunoss Endre, *Gyalulat**

Az eredeti kiadás: Pest, Landerer, 1835.; a reprint: Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2022.

KISS GÁBOR utószavával. XVIII + 116 lap.

1. A magyar nyelvújítás lendületében született meg és 1835-ben látott napvilágot az első – még igen karcsú – magyarító szótárunk. A *Gyalulat* közel háromezer „idegen” szónak kínálja fel nyelvújításkori megfelelőjét. A reprint kiadás alkalmat ad arra, hogy közelebről szemügyre vegyük ezt a kevésbé ismert, de tudománytörténetileg értékes szótárunkat.

A könyv főcíme elgondolkodtató: ezt a szót ma nem használjuk (a számítógépek lexikális ellenőrzője is pirossal húzza alá). Mit jelenthet a *gyalulat*? Egyáltalán, használunk-e hasonlóan képzett szavakat?

A *gyalulat* igéből képzett névszó, pontosabban: főnév. A *gyalul* jelentését az ÉrtSz. alapján a következőképpen határozhatjuk meg: 1. gyaluval munkál, simít; 2. gyaluval apró szeletekre darabol valamit; 3. alakít, formál, csiszol. Nyilvánvalóan a harmadik jelentésből kell kiindulnunk jelen esetben. Két gyakori főnévképzőnk van. Az *-ás/-és*: elvont cselekvést, történést jelentő főnevet képez, pl. *aratás, dobolás; pusztítás*; a cselekvést jelentő főnevet cselekvésnévnek is nevezzük (*nomen actionis*). Az *-at/-et*: leginkább a cselekvés, történés eredményét jelentő főnevet képez, pl. *határozat, kövezet* (*nomen acti*). Mai nyelvünkben is létezik ez a képzőpár: *pusztulás – pusztulat* (egy újságcikkben olvastam: „látjuk, mi történt ott, ahová továbbmentek. Elszabadult bűnözés, nők elleni tömeges erőszak, terrorcselekmények, no-go zónák, *pusztulat*” (Magyar Nemzet 2022. nov. 26. 3), de sok hasonló párt idézhetünk.

* A könyv teljes címe: *Gyalulat* vagyis megmagyarosított jegyzéke azon idegen szavaknak, melyek különféle nyelvekből kölcsönözttétvén a’ magyar beszédben és írásban korcsosítva vagy eredetikép használtatnak.

Azért nem ilyen egyszerű a helyzet. Régi akadémiai nyelvtanunkban ez olvasható az *-at/-et* képzőről: „Régebben meglehetősen sok elvont cselekvést, történést jelentő származék is alakult vele: *ámul-at, bán-at, mozdul-at, vadász-at; becül-et, él-et; igyekez-et, szeret-et.*” (MMNyR. I: 376; tudom, azóta sok új összefoglalás született, de ez az adatgazdag könyv máig értékes.) Történeti grammatikánkban pedig ezt olvashatjuk: „A nyelvmlékek adatai szemléletesen tükrözik az *-ás/-és* fokozatos térhódítását, s ezzel párhuzamosan az *-at/-et* visszaszorulását a cselekvésnevek képzésében” (SZEGFŰ 1992 in: TNyt. II/1: 291).

Mindent összevetve ezt állapíthatjuk meg: *gyalulás* – cselekvés, folyamat, alakítás, csiszolás, formálás; *gyalulat* – a cselekvés eredménye: a megformált, csiszolt dolog, átvitt értelemben a finomított, csiszolt szó; de ha tekintetbe vesszük a régebbi jelentést, akkor a cselekvést is jelentheti. Egyszóval a könyv címe kettős jelentésű: jelenti a szavak csiszolását, alakítását, művelését; s jelentheti a csiszolás, alakítás, művelés eredményét is: a nyelvművelő tevékenységet és a nyelvművelő tevékenység eredményét, a javított vagy a teljesen új szót. Végül is az új és a javított szavak vannak felsorolva a szótárban.

2. A Gyalulat szótár gazdag anyagából csak néhány csoportot emelek ki, figyelemfelhívó szándékkal:

1. Máig érvényes, jó megoldások szép számmal vannak a könyvben. KISS GÁBOR azt írja, hogy kb. 250 sikeres, ma is használt nyelvújítási szót teremtett KUNOSS ENDRE. Csak néhány példát közlök (a szerző eredeti helyesírásával): Cassa: pénztár; Classis: osztály; Correspondentia: levelezés; Cursus: árfolyam; Despota: zsarnok; Director: igazgató; Disponál: intézkedik; rendelkezik; Echo: viszhang; Email: zománcz; Eminens: kitünő, jeles; Ens: lény; Espirit: szellem; Fiacker: bérkocsi, bérkocsis; Fluth: dagály; Herbarium: fűvészkönyv, növénytár; Humanus: emberséges; Importál: behoz, hasznot hajt; Influxus: befolyás; Ingenieur: mérnök; Ingenue: őszintén, nyíltan; Jus: jog; Krágli: gallér; Kvártély: szállás; Legatio: követség; Liebling: kedvencz; Liberalis: szabadelmű, szabad gondolkodású [A *szabadelmű* tkp. *szabadelműjű*, nem hiba; ti. többen is elírásnak vélték.]; Mémoire (memoár): emlékirat; Metallum: ércz; Metamorphosis: átváltozás; Módi: divat; Natio: nemzet; Novator: újító; Numerál: számlál; Obstacle: akadály; Orange (oranzs, promeráncs): narancs; Orcus: alvilág; Sanctionál: megerősít, szentesít; Sceletum: csontváz; Sententia (das Uhrteil): ítélet; Sententia (det Satz): mondat; Spékel: tüzdel (szalonnaszeletekkel); Strumpf: harisnya; Strickel: köt; Tapet: szőnyeg.

2. Számos olyan jó megoldása van, amelyeket ismerünk, de nem lettek általánosan használatosak: Cosmopolita: világpolgár; Dáma: hölgy, asszonyosság; Democratia: népföliség, népuraság; Emigrans: kibujdosó; kiköltöző; Evangelium: örömhír; örömkövetség; Fictio: költemény [Költött mű, nem a *vers* szinonimája.]; Functio: művelet, munkálat, működés; Iskola: tanoda; Lexicon: szókönyv; Ministrál: egyházi szolgálatot tesz; Nuncius: hirmondó, küldött; Oratio: szavalás, szavalat [Akkoriban szóval történő elmondást jelentett, nem versmondást.]; Reducál: visszavezet, visszazállít; Rethorica: szónoktan; szónoklati v. szónoki tudomány; Sacramentum (sacramentum): egyházi szentség; Zukmis (tzukmis, Zugemischtes): csemege, nyalánkság [Ma inkább édességet mondunk.]; Zwillinge: iker-ek v. ikrek

3. Vannak furcsa megoldásai, ezeket nem fogadta be a nyelvhasználat, maradt az idegen szó: Corruptio: romlottság, feslettség; Diplomata: országnok; Diplomatia: országnokság; Dissonans: hangviszályos; Evolutio: kibomlás, kifejlődés; Gestus: tagmozgalom,

tagjárt; Gynaekologia: nőismeret tudománya; Hekatomba: sircsarnok; Ideál: főnkép, bálovány (bálvány); Illiberalis: rabelmű, lekötött gondolkozású; Katedra: szószék, szónokpolcz; Kehely: pohár, virágcsésze; Krystall: jeg; jegzet; Krystallisatio: jegesülés; Liberia: cselédruha; Matróz: hajóscseléd; Norma: szabda [Feltehetőleg: amit megszabnak.]; Parochia: papház; Parodia: ellendal, gunyszerű mímelés; Rheuma: rheumatismus, csúz, csúzsóság; Retorta: szegöny; Sál: fátyol; Salon (szalon v. szála): terem; Scandál (a' versben): mértékel, verstagol; Somma / Summa: öszvet; Tolmácsol: nyelvez, magyaráz.

4. Előfordul, hogy a szerző javaslatai között van elfogadott megoldás is: Destillál: lepárol, lepárolog, leszivárogtat, leszivárog; Detail: szakmány, részlet; Donatio: adomány, adományzás; Honorarium: jutalom; tiszteletdíj; Hypocrita: álszent, képmutató, szineskedő; Libella: vízszintmérő, egyenző; Limitatio: árszabás, árszabat, határtűzés, korlátozás; Luxuriosus: bujálkodó; fénypazarló; fényüző; fényörjögő; Orthographia: helyesírás, helyesírat, irszabály, irszabálytudomány; Redactio: szerkesztés, szerkesztőség; Spítál (ispítál): gyógyintézet, kórház; Surrogatum: pótlék, tusza.

5. Olykor nem adott megoldást, ebben az esetben megmaradt az idegen szó, illetőleg jövevényszó lett (helyesírásuk természetesen megváltozott). A következőképpen jelölte: Alabastrom: – Ezeket a szavakat kis kezdőbetűkkel sorolom fel: alcohol, angyal, arbócz, balett, bariton, batár, bérnál, camera, canonok, casino, colosseum, drót, fagot, fontol, harmonica, jambicus vers, jambus, kalamáris, kápolna, káptalan, kólíka, láva, licítál, menuet, ministerium, pác, páczol, rakéta, rhombus, spitz (ittasoknál), toga, tonna.

3. Ki volt Kunoss Endre? 1811. április 9-én született a dunántúli Egyházashetyén (mint Berzsenyi), 1844. június 22-én hunyt el Kálózon, fiatalon, harminchárom évesen. Jogot végzett, jegyzői tevékenységével párhuzamosan megkezdte hírlapírói tevékenységét 1836-ban. Sok verset is publikált. Bekapcsolódott a nyelvújítási mozgalomba: két művet tett közzé, az egyik a Szófüzér, a másik az itt bemutatott Gyalulat. „Az idegen szavak elleni küzdelem fontosságáról terjedelmes tanulmányt jelentetett meg a Vörösmarty Mihály által szerkesztett Tudományos Gyűjteményben 1831-ben A nyelvünkbeni idegen szavakról címen” – írja az alapos utószóban KISS GÁBOR (119).

„Kunoss Endre nyelvészeti, nyelvtudományi munkássága mind a mai napig nincs részletesen feldolgozva, a *Szófüzér* és a *Gyalulat* magyarító szótárainak a nyelvújításban betöltött szerepe tüzetesen még nincs feltérképezve. A *Gyalulat* mostani reprint kiadása talán hozzájárul ezeknek a hiányoknak az eltüntetéséhez.” (123). Valóban kitűnő szakdolgozati vagy disszertációs téma, jó volna, ha felfigyelne rá egy nyelvészet iránt érdeklődő egyetemista vagy fiatal tanár.

4. Engedtessek meg egy szubjektív megjegyzés, illetőleg kérdés: vajon mi a titka a 19. századnak? Mi a titka annak, hogy zseniális írók, költők, zeneszerzők, tudósok serege bukkant a felszínre, s a legnagyobbak mögött nagyszerű tömegek húzódnak meg? Egyszer csak megismerünk egy zseniális fiatalembert, Kunoss Endrét, akiről – valljuk be – nem volt tudomásunk.

A Gyalulat végén KISS GÁBOR felsorolja a Tinta Könyvkiadó Mesterművek sorozatának köteteit, 25 tételt! Mindegyik értékes mű. A Tinta Könyvkiadó missziós feladatot is teljesít: pótolja a küldetését feladó Akadémiai Kiadót; a nyelvtudomány prima primissima díjas kiadója, ezt első nyelvújító szótárunk reprint kiadása is megerősíti.

Hivatkozott irodalom

- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- MMNyR. = *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan.* 1–2. Szerk. TOMPA JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961–1962.
- SZEGFŰ MÁRIA 1992. A névszóképzés. In: *TNyt.* II/1: 268–320.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

A. JÁSZÓ ANNA

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Monográfia egy magyarországi ruszin település nyelvjárásáról

Benedek Gergely, Komlóska ruszin nyelvjárása

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 241. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2022. 171 lap.

Az elmúlt év során a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában látott napvilágot BENEDEK GERGELY (1930–2021) Komlóska ruszin nyelvjárása című kéziratban maradt munkája, melyhez a szerző közel húsz éven át (1995–2014) végzett az idősebb generáció (60–90 éves korosztály) körében beszélgetéseken és kérdőíves kutatáson alapuló gyűjtést.

Az Előszóban BENEDEK GERGELY rövid ismertetőt nyújt az olvasóknak Komlóska-ról, arról a Zemplén megyei településről, melynek lakossága az elmúlt bő száz esztendő alatt kilencezerről mindössze kétszáz egynéhány főre csökkent, s ahol a magyar környezetben élő ruszin lakosság fiatalabb generációja már nem, vagy jobb esetben is csak alig érti és beszél az elődök nyelvét. Ugyanitt arról is információkat kaphatunk, hogy milyen források alapján készült a kutatás során használt kérdőív. Az előszóban külön alfejezetet szán a szerző a különböző nyelvjárások keveredéséből kialakult sajátos nyelvállapot bemutatásának, megjegyezve például azt is, hogy a településen beszélt nyelvváltozatnak vannak olyan hangtani sajátosságai is, „amelyek egyetlen határon túli más ruszin nyelvjárásban sem fordulnak elő” (11). A témakör kapcsán kutatástörténeti adalékként is értelmezhetjük azt a rövidke kitekintést, amelyben BALECZKY EMIL vonatkozó írásairól olvashatunk, s azt is megtudhatjuk, hogy BENEDEK GERGELY GREGOR FERENC buzdítására kezdett el Komlóska nyelvjárásával foglalkozni. Ebben a tevékenységében jól tudta kamatoztatni a szlovák nyelvjáráskutatásban szerzett korábbi tapasztalatait is.

A továbbiakban A komlósikai cirill betűs ruszin ábécé és ejtésbeli megfelelései a magyar nyelvben címmel egy összefoglaló táblázatot közöl a munka, melyhez a szerző részletes magyarázatokot is fűz (13–14). Majd a komlósikai latin betűs ruszin ábécé néhány sajátosságáról olvashatunk, melyhez ugyancsak társul egy összefoglaló táblázat. Ebből kiderül az is, hogy a komlósikai ruszin nyelvjárás *a* (az eredeti szláv illabiális *a*-nak felel meg) és *y* (a magyar *e* és *é* közötti átmeneti magánhangzó) magánhangzójával, illetve a *h* zöngés garatréshanggal (a magyarban a két magánhangzó között ejtett zöngés színű

h megfelelője) azonos hangzású magánhangzó nincs a magyar irodalmi nyelvben (16–18). Ezt követően nyelvjárási szövegmutatványként cirill és latin betűs változatban egy helyi lakos által elmondott süteményreceptet közöl a szerző.

A munka fő részét képező Értelmező szótári fejezet első részében a szótári rész felépítése kerül ismertetésre. A szótári rész szócikkei az alábbi elv alapján épülnek: „a magyar címszó után annak ruszin nyelvű latin betűs fordítása (megfelelője) következik a ruszin szó fontosabb névszói vagy igei ragjaival együtt”, melyeket csak akkor ad meg, ha azokat a szerző az adatközlőkkel való beszélgetései során biztosan hallott. Itt BENEDEK GERGELY arra is felhívja a figyelmet, hogy a „ruszin szavak jelentését, jelentésváltozatait számos esetben szókapcsolatokban, mondatokban” szemlélteti (20), majd megadja a munkában használt rövidítések jegyzékét és a jelmagyarázatot is (23–24.).

A több mint száz oldalnyi (25–134) szótári részben levő szócikkek túlnyomó részében szerepel valamilyen, a szerző által gyűjtött anyagból származó példamondat is. Ezek szemléltetésére néhány olyan példát választottunk, amelyek a helyi nyelvjárásokban, illetve a szlovák nyelvben is magyar kölcsönszóként honosodtak meg:

bajusz *bajusy. Ďido schujkajut sy bajusy.* 'A nagyapa pödri a bajuszát.'

balta *balta, -y. Za'al jem baltu do velykoho dreva.* 'Nagy fába vágtam a fejszemet.'

katona *katonak, -a, DL katonakovy. Jeden katonak.* 'Egy katona.' *Apo katonag, buly u viini.* 'Apa katona volt a háborúban.'

napszám *napszam, -u. Chodyty na napsam.* 'Napszamba jár.'

paradicsom *paradičom, -a. Paradičoma jucha.* 'Paradicsomlé.'

A kiadvány harmadik fejezetét a latin betűs írásmóddal megadott, a komlósikai lakosok mindennapi életével kapcsolatos Nyelvjárási szövegek képezik, melyek között található az esküvővel vagy a hadifogsággal kapcsolatos visszaemlékezéseket, különböző növényekről szóló leírásokat, de a Miatyánk egy sajátos nyelvi változatát is, amelyet BENEDEK GERGELYnek HATTINGER MIKLÓSNÉ KLEBASKO VERONIKA mondott el, aki az imát még a saját szüleitől tanulta (143).

A következő fejezetben az Adatközlőkről, illetve azok beszédéről kaphatunk információkat. A szerző itt kiemeli azt is, hogy a „komlósikai ruszin nyelvjárás azonban mai állapotában nem egységes, a mindennapi beszédben ugyanis egymástól eltérő, »párhuzamos« nyelvi sajátosságok figyelhetők meg, amelyeket a beszélők a mindennapi érintkezésben nem is észlelnek. Ezek az eltérések azzal magyarázhatók, hogy jó háromszáz évvel ezelőtt őseik Felvidék és részben Dél-Lengyelország különböző nyelvjárásokat beszélő térségeiből érkeztek mai lakhelyükre.” (145.) Ezt követően név szerint is megemlíti azokat a még élő vagy már elhunyt komlósikai lakosokat, akik adatközlőként segítettek kutatómunkáját.

A kiadvány függelékeként BENEDEK GERGELY magyarországi ruszin nyelvjárásokról írt ruszin nyelvű, korábban már másutt is publikált megfigyelései olvashatók. Itt a szerző rövid áttekintést ad Múcsony és Komlóska nyelvjárásáról, azok fonetikai állományáról, az esetragozásról és az időviszonyok kifejezési lehetőségeiről, illetve a ruszin helyesírás főbb sajátosságairól. Ezt követően a kutatások szociolingvisztikai aspektusáról, az anyanyelvhasználat irodalmi, vallási és sajtóbeli szerepéről olvashatunk (147–166).

A kötethez írt Utószóban ZOLTÁN ANDRÁS felhívja az olvasók figyelmét arra is, hogy a „kézirat sajtó alá rendezése során a fennmaradt szövegváltozatok közül a legkésőbbi és legteljesebbet vettük alapul, amelynek előszavában a szerző a gyűjtőmunka kezdetét 1995-ben jelöli meg, és huszonöt évi közös munkáért mond köszönetet adatközlőinek,

is foglalkozhassanak, a nyelvtörténeti kutatómunkáknak résztvevői lehessenek, valamint az is, hogy emellett tudományszervezési feladatokkal is aktív módon megismerkedjenek. Ennek során alakult ki, hogy e műhely tagjai 2014 óta rendszeresen (évente) hallgatói konferenciát is szervezzenek, s ezzel megvalósult az „Anyanyelvünk évszázadai hallgatói konferencia” sorozata, melyben a műhely tagjai a konferenciák házigazdái és természetesen előadókként is résztvevői. A résztvevők köre évről évre folyamatosan bővült, abban az értelemben is, hogy egyre több intézmény diákjai kapcsolódtak be, az ELTE hallgatóin kívül a vidéki és a határon túli egyetemekről is: nemzetközi konferenciaként is jegyzik már magukat. Tudni lehet a kötetek élén álló, az adott év kötetéről mindig jól tájékozott „Lektor salutem!” című bevezető szövegekből, hogy ez a nyitottság megvolt a kezdetekben is, már az első konferencia is vonzott ide más egyetemekről is hallgatókat, előadókat.

E hallgatói konferenciák előadásainak válogatott tanulmányaiból Anyanyelvünk évszázadai címmel a konferenciakötetek is rendre megjelentek, és jelennek meg mindmáig. A sorozatcím: *Studia Iuvenum Chronolinguistica*, a sorozatszerkesztő SZENTGYÖRGYI RUDOLF, az ő neve szervezői és támogató tanári tevékenysége révén már összekapcsolódott mindezzel. – Nem lehet szó nélkül hagyni, hogy a kiadványok szépen megtervezett borítót kaptak, Figus Tomsics Anita művészi munkáit is dicsérik, mindegyik egyedi, mégis mutatják egymással a kapcsolatot, a sorozat jelleget, s a könyvek tartalmának történeti nyelvészeti jellegét úgyszintén. – A jelen ismertetés tárgya az Anyanyelvünk évszázadai 1–6., 2015–2021. (Az 5–6. szám összevontan jelent meg, a SIC. 6. számaként.) A kötetek elektronikusan is elérhetőek.

Nagyon sok és sokféle témájú, és ennek megfelelően nem is azonos feldolgozási móddal készült tanulmányról van szó; az első számban 14 írás van, a másodikban 20, s hasonlóképpen tovább, összesen pedig 84 tanulmány. Éppen ezért jelzem, hogy részletesen nem is lehet bemutatni itt a tanulmány sorozat egész kutatási anyagát, így inkább csak tallózva és részben szubjektív meglátásokkal szeretnék beszámolni róluk, kiemelve néhány dolgot. Ugyanakkor azt gondolom, hogy éppen a legfiatalabb generáció munkásságának megismerése érdekében – mivel maga ez a tény is, és értékességük is megalapozza ezt – érdemes lenne a részletelig elmenően, s emellett pedig sok szempontból is elemezve bemutatni őket. Ezért hasznos lenne akár – a némiképp szintén szubjektivitással is élő – metaanalízisek elvégzése során teljesebb képet nyerni minderről. Ebben az esetben kiegészítendő lesz a jelen hat szám korpusza az időközben megjelent vagy megjelenendő legújabb számok anyagával.

Bizonyos, hogy ezek a szakmai, tanári támogatással ösztönzött, többségükben első tudományos publikációk nemcsak szerzőik számára nyújtottak jó lehetőséget a tudományos munkálkodások megismerésére, hanem ösztönzőleg hatottak és hatnak tovább is, a hallgatótársak ilyen irányú lépéseit is elősegítik. – Hasonló meglátást találhatunk fél évszázaddal korábbi időkből: B. LŐRINCZY ÉVA akkoriban írt híradást a MNy. 1971. 2. számában A fiatalok aktái címmel az *Acta Iuvenum nyelvészeti kötetéről* (249–255). Kérdései közt szintén ott volt, hogy mi mindennel foglalkoznak, és hogyan teszik ezt az akkori fiatal nyelvészek – közöttük egyébként azóta már jól ismert kutatók... Évtizedek múltak, s látjuk ma is, hogy generációk múltán is örözdhet a jó hagyomány, és hagyománnyá válhat a megújulás, a mindig szélesebb látókör és kutatási irányok felé forduló kutatási kedv is.

Kiolvasható a tanulmányok minőségéből is, de minden kötet elején a lektorálók neveinek felsorolásából is megtudható, hogy lektorált írás mindegyik, egyes esetekben nem is egy lektor közreműködésével. Tanáraik, tudományos mentoraik, más nyelvtörténészek,

fiatal és nem fiatal nyelvészek szűrték át mindegyiket – róluk kötetenként részben azonos, részben különböző neveket találunk. Tudjuk és olvashatjuk is azt, hogy ezek a tanulmányok a szakdolgozatok, esetenként szemináriumi dolgozatok, majd doktori témák és hasonló kutatások mentén alakultak legtöbbször, és azt, hogy kiformalásukban nem voltak magukra hagyva a szerzőik. A hallgatói konferenciára a felkészülés közös ügy, közös ügye volt elsősorban ennek a nyelvtörténeti hallgatói műhelynek, és az elhangzott előadások közül kerültek ki azután azok az írások, amelyek tovább vihetők voltak, a szerzői szándékok szerint, és az elmélyültségük révén is. (Például a 3. konferencián elhangzott 25 előadásból 14 tanulmány készült, belőlük állt össze a 3. kötet tartalma.) Köszönik is a – hallgatói sorokból kikerülő! – szerkesztők a témavezetőknek, az ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéknek a szakmai segítségét, és általában azt a tanári bizalmat, amellyel nemcsak lehetővé tették, de erősítették, konferenciáig, kiadványig is eljuttatták a hallgatói tudományos munkákat. Hangsúlyosan éppen SZENTGYÖRGYI RUDOLF tanár úrnak is hálásak, aki a Benkő Loránd Nyelvtörténeti Hallgatói Műhely vezetőjeként a kezdetektől fogva közel sem távolról vagy névleg, hanem az ismert hozzáértéssel, sok segítő figyelemmel kísérte ezeknek a tudományos munkálkodásoknak az egészét.

A kötetekben feldolgozott és kutatott témák középpontjában az előbbiekből következően a nyelvtörténet áll, hiszen ez a műhelyi kiindulás is. Nem feltétlenül ehhez hasonló, tehát nem csupán a műhelyre, névadójára – és az első kötet ajánlására: „Benkő Loránd emlékének” – tekintő jelenség az, hogy BENKŐ LORÁND valamely munkájára, következtéseire vagy egyik-másik konkrét eredményére többen is hivatkoznak. Igényli ezt a témák vagy a kutatott nyelvi jelenségek érintkezése esetén például az etimológia vagy szótörténet kellő kibontakoztatása, és igényli – talán még gyakrabban, a témák közvetlen érintkezésétől függetlenül is – a nyelvtörténeti kutatások módszerével való foglalkozás szükségességének és az eddigi módszerek hasznosságának felismerése, felhasználhatósága. Vö. például: az ómagyar kori latin nyelvi hatás folyamatának, összetett szerepének sokoldalú vizsgálata; az onomatopoeitikus eredet feltételezhetőségének elemzése, módszertan, jelentéstörténet (*serül; sirít*). Egyébként más vonatkozásokban, általánosságban is úgy van, hogy az előzményekre, a korábbi szakirodalomra odafigyel mindegyik szerző. (Mintegy követve ebben elődeiket, tanáraikat.) Nemcsak ismertetik ezeket, a jellemzőbb az, hogy ennél többről van szó, mert vagy éppen erősítést is keresnek és találnak bennük a saját eredményeikhez, vagy pedig éppenséggel azért foglalkoznak velük, mert velük szemben is állítanak valamit (pl. a *gyula* méltóságnév etimológiáinak mérlegelése). Kaptak mintát arról is, és tanulmányaik tükrözik is ezt, hogy érdemes és hogyan érdemes az új idők új szempontjait és eljárásait munkájuk során figyelembe venni, azaz kutatásaikat korszerű keretekben – vagy azok ismeretében –, de a vizsgált kérdések sajátosságaihoz igazítva végezni. (Pl.: a név mint arc – a név émikus használatától az arc nyelvészeti-pragmatikai fogalmáig; a *bánik* szemantikai preferenciájának korpuszalapú, komplex módszerekkel megközelített vizsgálata.)

A hat kötetben a szűkebb értelemben vett vagy klasszikusnak is nevezhető nyelvtörténeti témák mindvégig jelen vannak. Jelesül a szótörténeti, etimológiai problémák is. E tanulmányok közös jellemzőjének mondható, hogy igen alapos, szinte meglepő részletességgel körüljárt hangtörténeti meg jelentéstörténeti vizsgálatokkal is találkozunk. Ehhez tartozik, hogy az adatokkal dolgozás a tipikus, és hogy jellemző az adatkezelés gondossága, az adatok fontosságának felismerése. (Csak egyetlen példa több kutatás megnevezése helyett, illusztrálásként: az igekötők és igeidők aspektusjelölő szerepének vizsgálata középmagyar

kori levelezésben). Ezenkívül közös jellemző az is, hogy a korábbi kutatások – többnyire kritikai – bemutatása mellett gyakran hoztak újabb, hol meggyőző, hol legalábbis elgondolkoztató javaslatokat. – Szótörténeti kérdésekkel így foglalkoztak például az eddigieken kívül a következő szavakra vonatkozóan is: *malaszt* és *kegyelem* (a HB. és az azt követő későbbi és mai nyelvhasználat); *horkol*, *komoly*; *gerencsér* és *fazekas*; *móring* (és szócsaládja, 20. századi házassági levelekben és publicisztikában); építészeti szakszavak (tükörfordítások, magyarítások) stb.; a *vendégország* bemutatott szótörténete meg egyúttal arra is példa, amikor valamely más téma kutatása közben nemcsak felfigyel a szerző egy érintkező jelenség problémájára, de utána is jár. – A szerzők neveit a továbbiakban sem jelzem, nagy számuk miatt méltatlan lenne az óhatatlanul kimaradókkal szemben; a szóba hozott jelenségekre is általában csak egy vagy két zárójeles példával, témamegjelöléssel utalok.

A sokféleség, sokszínűség nemcsak a témák és tudományterületek változatosságában mutatkozik meg. A vizsgált korszakokra, nyelvtörténeti korokra tekintve is így van: van szó (az 5–6. kötetben) az ótörök jövevényszavak és a régészet kérdésköréről, és van szó ugyanott a nyelvújítás idejéről (mint a szaknyelv kezdeteiről); és vannak az első kötetben az ómagyar kort, a középmagyar kort s az újmagyar kort megnevező alfejezetcímek, s alattuk a megfelelő tanulmányok, de e korszakokra vonatkozó írások a további számokban is jelen vannak, egészen a mai nyelvig, a mai nyelvhasználati, csoportnyelvi, nyelvjárási jelenségkörök vizsgálatáig. – És mindehhez a gyűjtési, adatgyűjtési körökből a legszélesebben vett források tartoznak: legkorábbi nyelvemlékek, oklevelek, kódexek, korai és későbbi levelezések, boszorkányperek, jogi iratok, régi grammatikák, földrajzi és nyelvi atlaszok meg iskolai és internetes anyagok stb. A gyűjtések főként (történeti, nyelvjárási, mai nyelvi) adatbázisokból történtek, és emellett manuális gyűjtésekkel is; a korpuszvizsgálatok kvalitatív és kvantitatív eljárás módokon alapultak, statisztikai elemzésekkel. Felhasználták a korábbi nyelvjárási gyűjtések anyagát, és támaszkodtak saját gyűjtésekre és saját kérdőívekre is. – A sokféleség eddigi sorolása utal a kutatási irányoknak a sokféleségére, jelzik ezúttal is a már mondottak folytatásaként, hogy születtek tanulmányok a nyelvjárástörténet, alkalmazott nyelvtörténet, szociolingvisztika, regionális nyelvváltozatok, társadalmi nyelvváltozatok, történeti névföldrajz, történeti szociopragmatika, nyelvészet és oktatás körében – és nem is teljes ez a sor.

Kiemelendőnek, messzemenően helyeselhetőnek az eljárásaik alaposságán kívül azt látom mind a szűkebb, mind a tágabb értelemben vett nyelvtörténeti kutatási területeken, hogy elsajátították, sőt saját látásmódjukká tették azt a történeti szemléletet, melyhez hozzátartozik a múltba nézésből következő feltételelenség, a valószínűsítések megadása a bizonyosságok helyett, a több megoldási lehetőség elfogadása vagy éppen a többféle lehetőség fölvetése. Ilyen szemléletnek a hiányával nem is találkoztam ezekben a kötetekben. Megmutatkozott viszont ez a történeti munkákra jellemző szemléleti és egyúttal kutatási eljárási mód az elemzési folyamatokban is, főként a forráskutatás, grammatikatörténet, jelentéstörténet és a történeti szociopragmatika többeket foglalkoztató témáinál (vö. pl. az Apor-kódex marginálisainak kronológiai kérdései; az ismeretlen eredetű szavak problematikája s a szláv eredet lehetőségei /*kullanacs*, *komor* stb.); a kérészi szándék megjelenési módjai levelezésekben (16. sz.), és megmutatkozott esetenként abban is, hogy fontosnak tartották tanulmányukban egy-egy módszertani (rész)fejezetet is szánni arra, hogy kifejtsék erről szóló meggyőződésüket, vagy hogy a záró összegezésben szóba hozzák azt, hogy lehetőségként való értelmezését javasolják az állításaiknak (többek között például a *süger* lehetséges etimológiájáról).

Másik közös vonásaként kiemelhető jellemzője a tanulmányoknak, hogy határozotlan látszik bennük és mind szélesebbé is válik az vonal, mely a nyelvszemléletnek abból az igényéből fakad, hogy a diakronia vizsgálati keretében az idő szempontjának megtartása mellett mind a területi, nyelvföldrajzi vonatkozások, elkülönülések, mozgások, mind a társadalmi, kulturális és humán jellemzők szerepét és változásainak fontosságát rendszeresen figyelembe vegyék vagy részletesen is vizsgálják. A tanulmányokban egy-egy konkrét nyelvi és nyelvhasználati kérdéskör körüljárásakor is megjelenik ez az átfogó szemlélet, mintegy a folyamat szükséges háttereként vagy kiegészítéseként. Máskor meg olyan módon is előtérbe kerül, hogy maga a sokrétű folyamat az elemzés központi témája (például a nyelvjárási változások valamelyike), s ezeket vizsgálva eleve egyértelmű számukra, hogy ez a fent említett többféle vonatkozásban is leírandó és értelmezendő. Világosan látszik, hogy valóban a sajátjukká vált ez nézőpont, abból is, hogy a konkrét kutatási területükön végzett vizsgálataik során nemegyszer észreveszik, hogy hol az a pont, amely megkívánja a szélesebbre, távolabbra történő széttekintést, és ott mintegy ennek következményeként a fenti dimenzionális látásmódot a saját anyagukban is érvényesítik. (Például az egyik tanulmány a misszilisek igeragozása körében funkcionális vizsgálatokat végez, három idősíkot összehasonlít, s eközben a területi és a társadalmi dimenzióra is tekintettel van, így azután a címbe is fontosnak tartja beemelni a dimenzionális nyelvtörténeti keretet.)

A konferenciák előadásaiban és a belőlük kötetbe kerülő tanulmányokban a nyelvtörténet mint nyelvjárástörténet, névtörténet, történeti szociolingvisztika egyaránt megjelenik (szinte tükröződik ezáltal a kötetek tartalmában és fejezetcímeiben a szervező tanszék teljes neve). Az eljövendő nyelvészek e műhelyéről a munkáik alapján jó hírek vehetjük, hogy ezek a területek gyakran már a témaválasztásokban is összefonódnak, s nem külső szempontokként kerültek elő, a vizsgált nyelvi anyag köré csoportosuló különféle alapú jelenségek együttes tárgyalásának szükségessége adott dolog a fiatal kutatók számára. Ez már az első kötetben is így volt, és így van a további számokban is, sőt, úgy látszik, egyre tovább szélesednek a körök. – A névtani vizsgálatok, névtörténet, névföldrajz olyan terület, mely mindig is fontos eredményeket hozott, szerves részterületei a nyelv diakrón vizsgálatának. Most a fiatalok kutatásainak kiadványsorozatában is jól tetten érhető ez, már a szekciók elnevezését és a tanulmányok címeit látva is igazolódik e kutatási irányok vonzása és témáik színessége is. Az első számban is már ott van három tanulmány, mely a különböző családnevek és a különböző etnikumok, illetőleg a családnevek és a foglalkozásnevek történeti összefüggéseinek lehetőségeiről szól, s bennük az adatok bizonyító erejét felmérő, a lehetséges következtetéseket mérlegelő részek fontos szerepet kaptak. Látunk néhány évvel későbbi számban némiképp hasonló irányú, a személynév – nyelvhasználat – etnikum korrelációjáról szóló, szintén érdekes vizsgálatot is. A további kötetekben több más jellegű névtani vonatkozásokra is építő tanulmány is szerepel: például a 4. kötetben egykori periratokban levő névelemek alapján férfiak és nők párrepresentációi változatosságának, elmozdulásainak elemzését találjuk.

Szerencsés vonalnak tartható az is, hogy mindemellett az anyanyelvi oktatás is, illetőleg a nyelvi ismeretek felmérése, a mai nyelvhasználati és mai társadalmi nyelvismereti jelenségek elemzése is szerepet kap, s nem is csak mellékesen. Olykor a szerző látásmódjának érdekéért, szinte váratlanul egy-egy lényegében más témájú írásnál is sor kerül ilyenekre, de inkább önálló témaként jelennek meg. A 4. számban az összesen négy fejezetcím egyike az Anyanyelv és oktatás lett, három tanulmány tartozik hozzá (például

a nyelvhelyesség kérdése az oktatásban), a 3. számban pedig a Nyelvészet és oktatás című fejezethez szintén három írás tartozik (például a pedagógusok körében végzett attitűdvizsgálat cigány gyermekek nyelvi háttérét érintően – és ugyanez a szerző a két évvel korábbi számban a nyelvtanórák, tankönyvek cigány jövővényuszavainak a diákok nyelvhasználatába történő beágyazottságát vizsgálta).

Ha változást keresünk a hat kötet megjelenésének 6-7 éve alatt a tanulmányok jellegében, feltűnhet a tovább szélesedő tematika, újszerű megközelítéseknek és a kortársi kutatásokkal párhuzamos vizsgálódásoknak a rendszeresebb jelenléte, időnkénti előtérbe kerülése. A 4. és az 5–6. szám két kötete a korábbiaktól eltérően alcímet is kapott, mégpedig a Nyelvünk változásai és változatai címadás jelzi azt az irányt, melynek mentén a legújabb hallgatói kutatások folytak. A változatoknak a fontossága a diakroniában, azaz a változások és megmaradások folyamataiban: ez a szemlélet mindig is benne volt a nyelvtörténeti kutatások alapjaiban. A nyelvjáráskutatásnak szintén alapvető tartozéka. Napjainkban pedig a szinkrón, majd a történeti variációkutatások is erősebb hangsúlyt kaptak, majd újabb kutatások indultak. Az 5–6. kötet írásai arra is adhatnak példát, hogy a modern variációkutatások hogyan fonódhatnak össze érdemben a diakronia sajátos körülményeivel, a diakrón szempontok szerint is vizsgált és vizsgálendő kérdéskörökkel. – Ez a kötet tehát kiemelkedően színes abban az értelemben is, hogy sok, a korábbiaknál jóval több magyarázó színes diagram, ábra, térkép és táblázatok sora található benne, de színesíti a távolabbi is mutató témakörökben születő írások, főleg a nyelvcsoportok, nyelvjáráások, nyelvi szokások részben új irányok inspirálta kutatásainak megléte is. Tehát nem visszaszorulóban van, hanem inkább szélesedik a kutatói érdeklődés, a történetiséggel is összefüggésbe hozható kutatási témák köre.

Néhány példát, kutatott témát hadd hozzak e duplaszám tanulmányai közül. A szókézléttörténeti fejezetből: a *fráter* fordítási lehetőségeinek jelentősége (Jókk.); a nyelvművelő tevékenység tükröződése az értelmező szótárakban; – a grammatikatörténeti fejezetből: korai magyar grammatikákban történő interpretációból fakadó interferenciáknak a látszólagosságáról; – a történeti névtan fejezetéből: az anonymusi helynevek későbbi fordításainak tévesztéseiből, hibáiból fakadó azonosíthatósági problémák; az egyéni nyelvhasználat és a közösségi nyelvhasználat összefüggései (boszorkányperek); – a nyelvhasználat történetéről szóló fejezetből: a sértés beszédaktusa (becsületsértési perek); az egyet nem értés beszédaktusa (országgyűlési viták, 1861); – a dialektológiai vizsgálatok fejezetéből: nyelvjárásvesztés és nyelvi attitűd összefüggései (nyelvjárási lexikológia, Dunántúl); a nyelvjárási szókézlét átalakulása (Szentgál, az utóbbi fél évszázad); – a nyelvi és társadalmi érintkezések fejezetéből: a magyar és a finn folk metal nyelvezete; az oroszországi uráli nyelvek veszélyeztetettsége; internetes fórumok vélekedései a Győzike Show nyelvi gyakorlatáról. Egyáltalán nem idegen azonban akár már az első kötet írásaitól sem az utolsó példához hasonló érdeklődési kör követése (vö. ott: a Halotti Beszéd vizsgálata az interneten).

Az egyes kötetek belső fejezetcímei mutatnak egymással azonososságokat is, máskor meg többé vagy kevésbé átfedik egymást, s így nem könnyű őket meg a kisebb különbségeket egyből értelmezni. Ehhez hozzávehetjük, hogy gyakran nem lehetett a fejezetcímekhez sem egyértelműen hozzárendelni az előadásokat, mert kutatási témájuk jellege és annak részletei folytán akár ide is, akár oda is tartozhatnának. Ezáltal a tartalomjegyzékek csak részben igazítják el az olvasót. Ennek két magyarázata is lehet: egyrészt a résztudományok szoros összefüggései és a dimenzionalitás elvének követése igencsak

megnehezíti a szétválogatást. Másrészt a kötetek tartalomjegyzéke a tanulmányok alapján álló kétnapos konferenciák sorát, szekcióinak és előadásainak a témáit tükrözi, csakhogy az előadások száma jóval nagyobb, témakörük így jóval tágabb volt annál, mint a belőlük írásban is megjelenteké. Megérthető tehát mindez (és jobb, hogy igényes munkák bősége okoz olvasói gondot, mintha fordítva lenne), de egyértelműnek látszik az az olvasói igény – és az a tudományos igény, hiszen tudományos munkákról van szó –, hogy több szempontból részletező, alapos tárgymutató készüljön hozzájuk, s leginkább talán úgy, hogy benne együttesen legyen feldolgozva az eddigi kötetek anyaga.

Némi egyenetlenség mutatkozik az elmélyült, minden tekintetben gondos és ötletes tanulmányok és a kisebb kört megcélzó írások között. De ez természetes is, nem is lett volna jó csak az egészen kiváló vagy a már a lehető határokig elvitt írásokra szorítkozni a megjelentetésben. Annál is inkább, mert a kisebb léptékű írások is mutatnak kutatási készséget meg eredményt is, és ez akár későbbre szóló ígéretnek is tekinthető. (Egyébként tudunk beváltott ígétről is.) Vannak a kötetekben újra és újra megjelenő szerzők is, témájuk elmélyítésén dolgoztak idővel, vagy hasonló irányú újabb, de a diakronia körében is megmaradó kutatásokba fogtak, sőt vannak, akik ezt teszik azóta is. Éppen arról győződött meg engem a kötetek átolvasása, hogy 84 írásban az igényesség mértéke talán nem is lehet egyforma – viszont olyan írást nem láttam, amelyben a kutatói megalapozottságra törekvés ne lett volna jelen. És fontos, hogy ott van a hagyományokból is kiinduló, azokra is támaszkodó, mégis fiatalos lendület a kötetekben: a témaválasztásban, a kidolgozásban és a kitekintésekben is. És ott a merev keretekhez, módszerek kötelmeihez feltétlen igazodás helyett a téma diktálta további összefüggéseknek és kapcsolódó ötleteknek a követése vagy legalább keresése, a probléma felvetése.

Konkrét kutatások lehetőségei és nehézségei, a szakirodalmi tájékozódások mikéntjei, a saját eredmények megfelelő bemutatásának módjai: mindezek egyre közelebb kerültek a hallgatói státusú szerzőkhöz a konferenciakötetek létrejöttének során. A nyelvészeti érvelések gyakorlati elsajátításán kívül ezek a kötetek azt is jelzik, hogy létrehozásuk során lehetőséget kaptak ezek a fiatalok saját tevékenységük révén megismerkedni a tudományos élet olyan területeivel is, melyekkel általában csak jóval később találkoztak az elődeik. Gyakorlati közelségbe került a kötetszerkesztések átlátása, maga a szerkesztői munka, a tördelészerkesztés, a lektorálás és lektoráltatás folyamata, valamint még ezeket megelőzően a konferenciák szervezése és előadások tartása, s mindezek megszervezésének körülményei, gondjai. A munkálatokban részt vevők változtak is, maradtak is, azonban már az első kötet is így készült, és az utolsó számokig is ez a helyzet. Már ismerhető, hogy időközben újabb kötetek is születtek, és készülődik a következő hallgatói konferencia is, minden bizonnyal annak az anyagából is lesz majd kiadvány. A kérdésekre – milyen területeket kutatnak a legújabb időkből, hogyan és milyen módszerekkel teszik ezt – majd egy későbbi beszámoló kereshet válaszokat. Kívánni vagy akár elvárni azonban tudjuk azt, hogy ez a jelenlegi tematikus gazdagság mindenképpen megmaradjon, a kutatási előzmények és a mindenkor kortárs kutatási irányok figyelemmel kísérése legalább ilyen mértékű legyen, mint a jelen kötetek esetében, mert az eddigiek alapján joggal lehet bízni abban, hogy az érdeklődés, a sokszínűség és a tudományos igényességre törekvés fennmarad.

TÁRSASÁGI ÜGYEK

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 2022. évet záró közgyűlése

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 2023. március 24-én az ELTE BTK Benkő Loránd-termében tartotta meg a 2022-es évet lezáró rendes közgyűlést.

Hoffmann István alelnök köszönti a jelenlévőket. Bejelenti, hogy a közgyűlés a meghívóban kiküldött napirend szerint zajlik (írásbeli megkeresés nem érkezett a napirend kiegészítésére). Kiss Jenő elnök – betegsége miatt – Hoffmann István alelnököt kérte fel a közgyűlés levezetésére.

A levezető elnök a közgyűlés határozatképességét illetően megállapítja, hogy a 2023. március 14. napján 14:30-ra meghirdetett közgyűlés a megjelent rendes tagok számára való tekintettel nem volt határozatképes, az Alapszabály vonatkozó rendelkezése szerint a megismételt közgyűlés azonban a tagok számára való tekintet nélkül – de legalább öt szavazásra jogosult tag jelenlétében – határozatképes, ennek megfelelően a jelen közgyűlés meg tar t h a t ó é s h a t á r o z a t k é p e s. A levezető elnök ezt követően ismerteti a közgyűlés napirendi pontjait, egyben tájékoztatja a jelenlévőket, hogy a megismételt közgyűlés az eredeti napirendben szereplő kérdésekben jogosult döntést hozni. A n a p i r e n d i p o n t o k a k ö v e t k e z ő k:

1. Korompay Klára Szóbeliség és írásbeliség viszonya a korai ómagyar korban című előadása.
2. Az éves szakmai beszámoló ismertetése és elfogadása.
3. A pénztárosi jelentés ismertetése és elfogadása.
4. A számvizsgáló bizottság jelentésének ismertetése és elfogadása.
5. A Társaság 2022. évi közhasznúsági jelentésének elfogadása.
6. Szervezeti és személyi ügyek: új vidéki csoportok megalakulása, tagfelvétel, részleges tisztújítás, az Alapszabály módosítása.
7. Társasági díjak átadása.

1. napirendi pont. Hoffmann István felkéri Korompay Klárát, hogy tartsa meg tudományos előadását. Korompay Klára megtartja Szóbeliség és írásbeliség viszonya a korai ómagyar korban című előadását. A levezető elnök megköszöni az előadást, és közli, hogy annak szerkesztett változata – a hagyományoknak megfelelően – megjelenik a Társaság folyóiratában, a Magyar Nyelvben.¹

2. napirendi pont. A levezető elnök felkéri Juhász Dezső főtitkárt, hogy tartsa meg a Társaság 2022-es évéről szóló beszámolóját. Juhász Dezső felolvassa a fő t i t k á r i b e s z á m o l ó t:

A tárgyalt időszakban – ide számítva a 2022-es évet lezáró 2023. márciusi közgyűlés előkészítését is – a Társaság három v á l a s z t m á n y i ü l é s t tartott.

¹ Lásd ebben a számban: 153–170.

A 2022. március 29-i választmányi ülés napirendi pontjai: 1. Az áprilisi közgyűlés előkészítése; 2. Tagfelvétel; 3. Kiadványaink és a társasági honlap fejlesztése; 4. Egyebek (pl. a Megemlékezési bizottság jelentése).

A 2022. december 6-i választmányi ülést online formában tartottuk, az ülés napirendi pontjai a következők voltak: 1. Szervezeti kérdések: a jászberényi csoport újjáalakulása; a Megemlékezési bizottság elnökének javaslatai; 2. Kiadványaink; 3. Tagfelvétel; 4. Egyebek.

A 2023. február 28-i választmányi ülés napirendi pontjai: 1. Tagfelvétel; 2. Kiadványaink; 3. A 2023-as köszöntések előkészítése; 4. A 2022-es évet lezáró (márciusi) közgyűlés előkészítése; 5. Szervezeti és személyi ügyek (a veszprémi csoport megalakulása; változások a Társaság vezetésében); 6. Egyebek.

2022-ben a Társaság három konferenciát szervezett Budapesten: egyet önállóan, kettőt társrendezőként. (A vidéki konferenciákat lásd alább a vidéki csoportok beszámolóiban.)

Tavasszal egy három alkalomból álló jubileumi rendezvénysorozatra került sor a Magyar tanári tagozat szervezésében: 20 éves a Szemere Gyula anyanyelv-pedagógiai kutatócsoport főcímmel. (A szakmai tanácskozások online formában zajlottak.) Március 30-án: Kárpát-medencei anyanyelv-pedagógiai szakmai fórum; április 27-én: 20 aktuális téma az anyanyelv-pedagógiában; június 1-jén: Anyanyelvi nevelés 20 év múlva.

Ősszel a következő konferenciáink voltak: október 10-én: Alkalmazott Névkutatás 2022 konferencia (KRE, ELTE, MNYT.); november 10–11-én: Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában nemzetközi konferencia (ELTE, MNYT.).

A szaksztyalyaink közül az Általános nyelvészeti 5, a Magyar nyelvi 4, az Idegen nyelvi 2, a Finnugor 1 felolvasó ülést tartott Budapesten.

A Magyar tanári tagozat 2021–22-ben huszonötödik alkalommal rendezte meg a Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási verseny fordulóját (döntő: május 20–22.). 2020-tól a versenyek online formában zajlanak, több mint 22 000 diák részvételével. A határon túli versenyzők kiemelkedő teljesítményt nyújtottak. A jubileumi év eseményeit a központi szervezők több kezdeményezéssel is gazdagították. Új versenykategoriót hoztak létre a diaszpórában élő gyermekeknek, akik a magyart származási nyelvként beszélik. 32 fő jelentkezett a versenyfelhívásra többek között Csehországból, Spanyolországból, az Egyesült Királyságból, Kanadából. A magyarországi és határon túli felkészítő pedagógusok a versenyfordulókkal párhuzamosan négy alkalommal szakmai előadásokon vehettek részt. Az online térnek köszönhetően mintegy 1500 fő kapcsolódott be ezekbe a rendezvényekbe, amelyek tovább erősítették a közösségi és szakmai kapcsolatokat. A felkészítők és versenyszervezők számára feladatkiadó pályázat lett meghirdetve, amelyre szintén szép számmal érkeztek pályamunkák. A Társaság fő szakmai partnere 2020 őszétől e téren a Károli Gáspár Református Egyetem, amely komoly erőket fektetett a hatalmasá duzzadt verseny informatikai és szellemi infrastruktúrájának kiépítésébe és folyamatos fejlesztésébe.

2014 óta a Társaság Magyar tanári tagozata hirdeti és szervezi meg az Eötvös József országos középiskolai szónokverseny iskolai, regionális és Kárpát-medencei fordulóját is. A versenyt – online formában – 2022-ben is sikeresen lebonyolítottuk a középiskolák részvételével. A döntő jelenléti formában április 9-én volt. A versenyhez kapcsolódva a felkészítő tanárok és a diákok számára szakmai programot is szerveztünk.

A Magyar tanári tagozat több szakmai honlapot gondoz: az Eötvös József országos középiskolai szónokverseny és a Magyar tanári tagozat honlapját, valamint 2020 nyaráig a Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási versenyét. A szokott rendben megjelent a Magyar tanári tagozat által gondozott Anyanyelv-pedagógia internetes szakfolyóirat 15. évfolyama.

A N é v t a n i t a g o z a t két budapesti előadást (március 3., október 25.) és két konferenciát rendezett. Az utóbbiak: XV. Helynévtörténeti szeminárium (június 15–18., Síkfőkút, fő szervező a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke); Alkalmazott Névkutatás 2022 (okt. 10.), társszervezői a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetek voltak. A tagozat égisze alatt készült el a Névtani Értesítő folyóirat aktuális (44.) száma.

A P r a g m a t i k a t a g o z a t a Pragmatika Centrum Országos Kutatóközponttal és a Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszékével április 29-én az Egyetem Bölcsészkarán rendezte meg az Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban című konferenciáját. A másik konferenciára október 7-én került sor Pécsen 10. jubileumi Pragmatika Kerekasztal címmel a PTE Kultúra- és Társadalomtudományi Intézet, a PTE Filozófia Doktori Iskola, a Sopianae Kulturális Egyesület, a Pragmatika Centrum és a Társaság Pragmatika tagozatának közös szervezésében.

V i d é k i c s o p o r t j a i n k t ő l a következő beszámolókat kaptuk:

A s z e g e d i csoport támogatásával és az Anyanyelv-apolók Szövetségével rendezték meg 2022 februárjában a 30. gyulai Implom József középiskolai helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőjét (online formában, az Erkel Ferenc Gimnázium hathatós közreműködésével). A szegedi csoport tagjai 2022-ben is jelentős ismeretterjesztő és nyelvművelő tevékenységet fejtettek ki a különböző médiacsatornákon.

A d e b r e c e n i csoport 2022 tavaszán három (április 7., 21., május 5.), az ősz folyamán két (december 1., 8.) tudományos előadást tartott a helynévtörténet, diplomatika, szöveg- és tárgykörében, illetve megszervezte a XV. Helynévtörténeti szemináriumot (lásd fentebb a Névtani tagozatnál).

A s z o m b a t h e l y i csoport részt vett a 2022. szeptember 14–16-i interdiszciplináris konferencián (Találkozások az osztrák–magyar határ mentén a 20. században; szervező a SEK Történelem Tanszéke), illetve folytatták az ausztriai magyar szórványok terepmunkával összekötött nyelvi vizsgálatát. A csoport két jubiláló tagjának, Vörös Ottónak és Vörös Ferencnek válogatott tanulmánykötetet szerkesztettek.

A p é c s i csoport az ősz folyamán közreműködött a Mik ezek a kis izék? című konferencia megrendezésében, melynek fő szervezői a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti és Hungarológiai Szemináriuma és a MANYE Magyar mint idegen nyelv szakosztálya voltak. A szakmai nap helye és ideje: Pécsi Tudományegyetem BTK, május 14. Pesti János nyugalmazott kollégánk Rozmaringot ültettem cserépbe című könyvének bemutatója 2022. november 15-én volt a pécsi Tudásközpontban. A szerzővel és meghívott vendégeivel Szűcs Tibor tagtársunk beszélgetett.

A z e g r i csoport és az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszéke november 11–12-én rendezte meg a felsőoktatási intézmények Nagy J. Béla helyesírási versenye Kárpát-medencei 28. döntőjét és a hozzá kapcsolódó konferenciát. A megmérettetésre 16 intézmény, köztük 5 határon túli egyetem delegálta hallgatóit.

November 16-án A nevek határai – A névtan határai címmel névtani workshopot rendeztek a Tanszék, a Nyelvtudományi Kutatóközpont és a Társaság közreműködésével. Az előadók a következők voltak: Raátz Judit, Kecskés Judit, Maria Sarhema, Harsányi Mihály, Kovács László, Takács Judit. 2022 tavaszán felolvasó üléseket is tartottak, a következő előadókkal: Imrényi András, Takács Judit, Hoffmann István, Havasiné Kovács Helga.

A nyíregyházi csoport 2022 tavaszán két felolvasó ülést tartott a Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetével karöltve. Az előadók Karafa Sándor és Schéder Veronika voltak.

A kiadványokról szólva első helyen kell megemlékeznünk a Társaság fő folyóiratáról, a 2022-ben már 118. évfolyamát maga mögött tudó Magyar Nyelvről, amely rendszerben megjelent, papíron is, mind a négy füzetével, változatlan tartalomgazdagsággal. Pillanatnyilag a folyóiratnak még működik a régi honlapja is: a 2021/3. számig érhető el rajta a korábbi füzetek, de a 2021/4. számtól már az új honlap szolgálja ki az olvasókat, az úgynevezett Open Journal System (OJS) keretében, amelyet az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár bocsát a rendelkezésünkre. A csak online formában működő Anyanyelv-pedagógia szintén sikerrel zárta a tavalyi évet, számai időben megjelentek. – A Névtani Értesítő 2022-es kötete megszerkesztve várja az online közzétételt követő nyomdai megjelenést. – A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozat 2022-ben egy újabb kötettel (241. sz.) bővült: Zoltán András szerkesztésében jelent meg Benedek Gergely posztumusz könyve, melynek címe: Komlóska ruszin nyelvjárása. A kiadás anyagi feltételeit az elhunyt szerző családja biztosította. – Itt teszek említést a Társaság honlapjáról, melynek átalakítását 2021 őszén kezdtük el, új felületen, számos tartalmi és formai újítást bevezetve.²

A Társaság állandó feladatai között tartja számon 70., 80., 90. életévüket betöltő tagjainak a köszöntését, valamint a megemlékezést az elhunyt tagtársakról. Ezt a feladatkört a Megemlékezési bizottság gondozza Korompay Klára elnöklésével. A laudációkat és a nekrológokat a Társaság folyóirata, a Magyar Nyelv folyamatosan közli. Továbbá kiadványokkal támogat különböző ismeretterjesztő rendezvényeket, anyanyelvi versenyeket; 2022-ben például az Egyetemi Anyanyelvi Napok ELTE-n szervezett eseményeit (ápr. 20–22.).

Itt adunk hírt arról, hogy az alapító okiratnak megfelelően Társaságunk elnöke szokta átadni a Szabó T. Attila-díjat. 2022-ben ez május 27-én zajlott le az MTA budapesti Domus Vendégházában a szokásos formások közepette. A kitüntetett Fogarasi Katalin, a Simmelweis Egyetem Szaknyelvi Intézetének az igazgatója lett.

E helyütt mondok köszönetet Bakonyiné Tóth Gabriella szervezőtitkár áldozatos munkájáért, aki feladatait igen szerény fizetésért, de nagy odaadással végezte a 2022-es esztendőben is.

Kérem beszámolóim elfogadását.

A levezető elnök megköszöni a beszámolót, és megkérdezi, hogy van-e a jelenlevőknek kérdése vagy kiegészítése. Mivel nem érkezik kérdés és hozzászólás, nyílt szavazást rendel el. A közgyűlés a beszámolót egyhangúlag, ellenszavazat és tartózkodás nélkül elfogadja.

---

² A beszámoló elhangzása óta elindult a Társaság Facebook-oldala is, mely a társasági programokról ad rendszeresen hírt a továbbiakban.

3. napirendi pont. A levezető elnök felkéri Gerstner Károlyt a pénztárosi jelentés ismertetésére. Gerstner Károly ismerteti a pénztárosi jelentést. Elmondja, hogy a Társaság költségvetése egyensúlyban van, kismértékű többletet mutat.

A Társaság 2022. évi költségvetése

Bevételek: 11.906.020 Ft

2021. évi maradvány:	8.020 Ft
MTA-támogatás:	670.000 Ft
SZJA 1% felajánlásából:	108.000 Ft
Tagdíjbefizetés:	104.000 Ft
Pártolói tagdíj:	40.000 Ft
Kiadványértékesítés:	573.000 Ft
Egyéb (pályázatok, folyóirat-támogatások, versenyek):	10.403.000 Ft
Összesen:	11.906.020 Ft

Kiadások: 11.904.020 Ft

Személyi kifizetések:	4.741.200 Ft
Szerkesztői és egyéb díjak, munkabér:	4.197.000 Ft
Kifizetéseket terhelő járulékok:	544.200 Ft
Dologi kiadások:	7.162.820 Ft
Bérelti díj:	288.000 Ft
Postaköltség:	296.400 Ft
Banki költségek:	319.000 Ft
Egyéb (nyomdaköltség, tárhelyszolgáltatás, versenyek dologi költségei):	6.259.420 Ft
Összesen:	11.904.020 Ft

Maradvány: 2000 Ft

A levezető elnök megköszöni a jelentést, és megkérdezi, hogy van-e a jelenlevőknek kérdése vagy kiegészítése. Hozzászólás nem érkezik, ezért a levezető elnök nyílt szavazásra bocsátja a pénztárosi jelentést. A közgyűlés a jelentést egyhangúlag, ellenszavazat és tartózkodás nélkül elfogadja.

4. napirendi pont. A levezető elnök felkéri Bakró-Nagy Marianne-t a számvizsgáló bizottság jelentésének ismertetésére. Mivel a bizottság a Társaság dokumentumait rendben levőnek találta, a levezető elnök nyílt szavazást rendel el. A közgyűlés a jelentést egyhangúlag, ellenszavazat és tartózkodás nélkül elfogadja.

5. napirendi pont. A levezető elnök felkéri Farkas Tamás titkárt a Társaság közhasznúsági jelentésének ismertetésére. Farkas Tamás ismerteti a Társaság közhasznúsági jelentését. A levezető elnök megköszöni, és megkérdezi, hogy van-e a jelenlevőknek kérdése vagy kiegészítése. Mivel ilyen nem érkezik, a levezető elnök nyílt

szavazásra bocsátja a jelentést. A közgyűlés a beszámolót egyhangúlag, ellenszavazat és tartózkodás nélkül elfogadja.

6. napirendi pont. a) A levezető elnök bejelenti, hogy két vidéki városból érkezett megkeresés helyi társasági csoport meg-, illetve újjáalakulásának szándékával: Veszprémből és Jászberényből. Jászberényben már működött helyi csoport Farkas Ferenc főiskolai tanár vezetésével, de az ő halála után megszűnt a közös tevékenység. Veszprémben még nem működött helyi csoport, de a Pannon Egyetem nyelvészei szeretnék megalapítani. A választmány örömmel fogadta mindkét kezdeményezést, és támogatja, hogy Jászberényben Kalcsó Gyula elnöklésével és Ludányi Zsófia titkári közreműködésével, Veszprémben pedig Navracsics Judit elnöklésével és Parapatics Andrea titkári közreműködésével meg-, illetve újjáalakuljanak a csoportok. A levezető elnök megkérdezi, hogy van-e a jelenlevőknek kérdése, megjegyzése. Mivel nincs, nyílt szavazásra bocsátja a javaslatot. A közgyűlés az előterjesztést egyhangúlag, ellenszavazat és tartózkodás nélkül elfogadja.

b) A levezető elnök bejelenti, hogy az elmúlt időszakban a következők kérték felvételüket a Társaság soraiba: Hrenek Éva, Sarnyai Vivien, Szegedi Zoltán, Géceeg Zsuzsanna, Modrián-Horváth Bernadett, Szabó Gergely. A választmány minden jelentkezőt egyhangúlag támogatt. A levezető elnök megkérdezi, hogy van-e a jelenlevőknek kérdése, megjegyzése. Mivel nincs hozzászólás, nyílt szavazásra bocsátja a javaslatot. A közgyűlés az előterjesztést egyhangúlag, ellenszavazat és tartózkodás nélkül elfogadja.

c) A levezető elnök bejelenti, hogy a Társaság vezetőségében változtatások váltak szükségessé. Kiss Jenő elnök – betegsége miatt – a lemondás mellett döntött. Szándékáról levélben tájékoztatta a választmányt, és a közgyűlésnek is írt egy levelet; ez utóbbit Hoffmann István a kérésére felolvassa. Ezt követően bejelenti, hogy a február 28-i választmányi ülés napirendre tűzte a részleges tisztújítást, és megköszönve Kiss Jenő kiváló elnöki munkáját, megtárgyalás és titkos szavazás után a következő jelöléseket terjeszti a közgyűlés elé:

– a megüresedő elnöki pozícióra Juhász Dezső eddigi főtitkárt,

– a megüresedő főtitkári pozícióra Farkas Tamás eddigi titkárt,

– a megüresedő titkári pozícióra Kocsis Zsuzsannát, a Magyar nyelvi szakosztály eddigi titkárát,

– a megüresedő szakosztályi titkári pozícióra Hámori Ágnes javasolja.

A levezető elnök bejelenti, hogy a fenti személyi javaslatokat a választmány ellenszavazat és tartózkodás nélkül támogatta. A javasolt személyi változtatásokról a közgyűlésnek titkos szavazást kell tartania, de előtte mód van kérdésekre és hozzászólásokra. Mivel ilyen nem érkezik, a levezető elnök szavazatszedő és -számláló bizottságot kér fel: elnöknek Ladányi Máriát, tagnak Rácz Anitát és Bakonyiné Tóth Gabriellát. A levezető elnök elrendeli a titkos szavazást, erre az időre szünetet rendelve el. – A szavazatszámolás után a bizottság elnöke ismerteti a szavazás eredményét: Juhász Dezső: igen 32 (88%), nem 0, tartózkodás 4 (12%); Farkas Tamás: igen 32 (88%), nem 0, tartózkodás 4 (12%); Kocsis Zsuzsanna: igen 33 (91%), nem 0, tartózkodás 3 (9%); Hámori Ágnes: igen 33 (91%), nem 0, tartózkodás 3 (9%). A levezető elnök megállapítja, hogy a közgyűlés titkos szavazással, 2026. szeptember 20. napjáig tartó határozott időtartamra, azaz az érvényben levő választási ciklus hátralevő idejére megválasztotta a Társaság érintett tisztségviselőit.

d) A levezető elnök megköszöni a bizottság munkáját, gratulál és jó munkát kíván az újonnan megválasztott tisztségviselőknek. Ezt követően bejelenti, hogy a fenti szervezeti és személyi változások miatt szükségessé vált a társasági Alapszabály módosítása két ponton; ezeket a választmány támogatja.

Tekintettel arra, hogy a vidéki csoportok elnökei funkciójukból eredően választmányi tagok, a két új elnök (Kalcsó Gyula és Navracsics Judit) is az lesz, továbbá az új társasági titkár is automatikusan választmányi taggá válik. Ezért szükséges megemelni azt a létszámkorlátot, amely 35 főben maximálta a választmányi tagok számát: a javaslat értelmében a maximális létszám 40-re emelkedne.

A másik módosítás célja, hogy a társasági dokumentumokat – akadályoztatás esetén – az elnök és a főtitkár külön-külön is aláírhasa. A napi szinten is jelentősen megnövekedett adminisztráció ugyanis folyamatos jelenlétet kíván meg, és akadályoztatás esetén a szoros határidők miatt elszámolási nehézségek léphetnek fel.

A levezető elnök megkérdezi, hogy van-e kérdés, hozzászólás, majd nyílt szavazásra bocsátja a két módosítási javaslatot. A két alapszabály-módosítást a Közgyűlés egyhangúlag támogatja.

7. napirendi pont. A levezető elnök felkéri Juhász Dezsőt a társasági díjak átadására. Juhász Dezső felolvassa a társasági díjak kuratóriumi elnökei által írt indoklásokat, és gratulációk mellett átadja a díjakat. A Bárczi-díjat Korompay Klára, a Csűry-díjat Presinszky Károly, a Fokos-díjat Gulyás Zoltán, a Gombocz-díjat Kocsis Zsuzsanna, a Zsirai-díjat pedig Maticsák Sándor veszi át.

A levezető elnök maga is gratulál a kitüntetetteknek, megköszöni a tevékeny közreműködést, és a közgyűlést berekeszti.

JUHÁSZ DEZSŐ
a Magyar Nyelvtudományi Társaság főtitkára

Megalakult a Magyar Nyelvtudományi Társaság veszprémi csoportja

1. E körben közismert tény, hogy az 1904-ben alapított Magyar Nyelvtudományi Társaság kettős céllal jött létre. Az egyik a magyar nyelv és a vele érintkező nyelvek tudományos kutatása volt többféle megközelítésből, a másik pedig e tudományos ismeretek terjesztése. A Társaság ezt a szerepét azóta is betölti, és ma már négy szakosztálya, három tagozata és hat vidéki csoportja tömöríti tagjait. A vidéki csoportok, megalakulásuk időbeli sorrendje szerint: a debreceni, a szegedi, a pécsi, az egri, a nyíregyházi és a szombathelyi. Ezt a listát bővíti mostantól új csoporttal, hetedikként a veszprémi. Alakulását 2023. március 24-én fogadta el a Társaság az éves közgyűlésen.¹

¹ Időközben újjáalakult a Társaság jászberényi csoportja is. (A szerk.)

A veszprémi csoport telephelye a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kara, elnöke a jelen írás első szerzője, titkára a második szerző. A Társaság eredeti szándékait követve szeretnénk, ha a csoport a különféle kutatások tudományos bemutatásán túl társadalmi célt is szolgálna, így például ismeretterjesztő előadások, pedagógus-továbbképzések és versenyek hirdetésével egyaránt.

E tevékenységeket már régóta végezzük az egyetemen, Veszprém városában és szélesebb vonzáskörzetében. Egyéni nyelvészeti kutatásainkat a jelen írás jellegéből és területi korlátaiból fakadóan nem ismertetjük itt, csupán egy nagyobb projektet említünk meg. Ez pedig az Éghajlatváltozás Nemzeti Laboratórium, amely munkájában a Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kara is tevékenyen részt vesz. A projekt két részkutatása a klímaváltozással kapcsolatos online nyelvi attitűdöket, valamint az éghajlatváltozás kérdéseinek médiában és oktatásban való megjelenését vizsgálja (W3). A projektnek természetesen ez esetben is fontos eleme az eredmények társadalmi disszeminációja. Az ismeretterjesztő tevékenységek sora azonban itt nem ér véget.

Immáron harmadik évadát kezdte el 2022 őszén Pannon KultúrKlub címmel megálmodott sorozatunk (W1), amely során a régióban és országosan ismert szakemberekkel, művészekkel, tudósokkal beszélgetünk havi rendszerességgel, egyetemen kívüli helyszínen olyan kulturális kérdésekről, amelyeket tudományos módszerekkel is vizsgálunk karunkon. Így hallhatott már a közönség nyelvészeti vonatkozásban a két- és többnyelvűségről külföldön, illetve határon túl felnőtt és onnan Magyarországra költöző magyar filmrendezővel és költővel folytatott beszélgetés révén, a nyelvi-nyelvjárási sokszínűségről a magyar szinkronszakma legnevesebb képviselői, valamint a nyelvi normák és a nyelvi változás kérdéseiről televíziós bemondók közreműködésével.

Open University néven interaktív előadásokat kínálunk a régió iskolái számára, amelyek a tanórákon jellemzően háttérbe szorított témakörök módszertanába, eredményeibe vezetik be a tanulókat (W2). A diáksággal ezen túl is sokszor találkozunk: gyakran teszünk eleget meghívásoknak, felkéréseknek a város és a környék általános és középiskolaiban általában valamilyen témahét, egyéb alkalom, így például az Európai Nyelvek Napja kapcsán.

2022 őszén első alkalommal hirdettük meg Nyelvész Lélek című versenyünket hagyományteremtő szándékkal, akkor még csupán a Veszprémi és a Balatonfüredi Tankerület általános és középiskolás tanulói számára. Ekkor nyelvjárási adatgyűjtést és elemzést bemutató pályamunkákat kértünk az érdeklődőktől, amelyek szép számban érkeztek is. A pályázó diákok saját szüleineket, nagyszüleineket, szomszédaikat interjúvolták meg, és foglalkoztak ezáltal saját nyelvjárási hátterükkel tudatosabban – talán életükben először. Célunk, hogy a versenyt ezután is meghirdessük, már nem csak szűk körben, és minden évben másik olyan nyelvtudományi területet, illetve megközelítésmódot állítva a felhívás középpontjába, amely a nyelvészet addig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert, reményeink szerint érdekes oldalát mutatja meg a fiataloknak. Egy új országos rendelet értelmében 2024-től a felsőoktatási intézmények 100 pont erejéig adhatnak többletpontokat úgy, hogy ők határozhatják meg annak követelményeit, feltételeit. Kari döntésünk értelmében, sok más tanulmányi versenyünk mellett, a Nyelvész Lélek versenyen való részvétel, illetve helyezések (részletesen meghatározott kritériumok szerint) szintén többletpontokat fognak jelenteni a tanulóknak.

Az ismeretterjesztő tevékenységen túl karunk kezdetől csatlakozott a Magyar Tudományos Akadémia Tudomány napi rendezvénysorozatához, ahol az oktatók, így a nálunk

tanító nyelvészek többsége minden évben bemutatja saját kutatási eredményeit, és az előadások anyagából évente kötet is megjelenik az Akadémiai Kiadó Magyar Elektronikus Referenciamű Szolgáltatása (MeRSZ) keretében. 2021 tavaszán karunk rendezte meg a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének XVIII. kongresszusát, és szerkesztette részben az előadások írott változatát publikáló köteteket. Ez év júniusára négynapos nemzetközi interdiszciplináris konferenciát szerveztünk a Veszprém–Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa program támogatásával „A múltban gyökerező identitás jelene és jövője” címmel, amely nyelvtudományi szekciót is magába foglalt. A 23 éve karunk által rendezett Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem ez évben szintén e konferencia részeként valósult meg.

2. Mindezen – csupán az utóbbi évekből említett – előzmények után és jelen programjaink alapján fontosnak tartottuk, hogy tudományos és ismeretterjesztő, illetve tudománynépszerűsítő tevékenységi körünkbe a Magyar Nyelvtudományi Társaságot is bevonjuk háttérintézményként, és egyúttal betöltsük a vidéki csoportok sorában a közép-dunántúli régiót eddig illető hiányt.

Első feladataink egyikének a csoport indulásáról való híradást tartjuk minél több hagyományos és digitális fórumon nemcsak a nyelvész kollégák, hanem a csoport vonzókörzetébe tartozó tanítók, tanárok és pedagógusjelöltek, valamint mindazok számára, akik érdeklődnek a nyelvtudomány kérdesei iránt.

Terveink szerint a szakmai programok között – a Társaság hagyományaihoz illeszkedve – felolvasóülések is szereplnének, amelyeken a Pannon Egyetemen, illetve a régióban kutató és oktató nyelvész kollégák ismertetnék tudományos eredményeiket. Ahhoz, hogy a nem nyelvész érdeklődők is már kezdetől fogva megszólítva érezzék magukat, az ülések mellett továbbra is szervezzük könnyedebb hangvételű, de tudományos alapon nyugvó, a nyelvi kérdéseket közérthetőbb, színesebb módon bemutató előadásainkat, programjainkat. Fontos feladatunknak tartjuk, hogy ezeken az alkalmakon olyan kérdéseket is érintsünk, amelyek teljes mértékben hiányoznak a tananyagból, vagy amelyek szerepelnek ugyan benne, ám csupán érintőlegesen, vagy éppen elavult, esetleg megtévesztő információkkal. Hosszabb távú terveink között szerepel további tudományos konferenciák, valamint pedagógusok és pedagógusjelöltek nyelvtudományi ismereteinek, módszertárának bővítését célzó műhelyek és továbbképzések szervezése is.

Elengedhetetlennek tartjuk, hogy minél több program elérhető legyen online formában, miként azt is, hogy minél több szakmai és más közösséggel is együttműködjünk, így a Társaság szakosztályaival, tagozataival és vidéki csoportjaival, egyetemekkel, kutatóintézetekkel, kutatócsoportokkal, valamint Veszprém városával, a régió iskoláival és további kulturális intézményekkel.

Miként a Társaság honlapján is olvasható, a szervezet „[t]agjainak a sorába a nyelvészeken kívül az anyanyelv ügye iránt fogékony értelmiséget is mindig szívesen fogadta. A magyar nyelv kutatóin kívül tagjai között voltak és vannak a magyarországi más nyelveknek, a magyarral kapcsolatban volt és levő egyéb nyelveknek, valamint az általános nyelvészetnek és az uralisztikának a kutatói is” (l. n., W4). Bízunk benne, hogy tevékenységünkkel a veszprémi csoportot is hasznossá és vonzóvá tesszük a meglévő tagok és minél több érdeklődő számára.

Hivatkozott irodalom

- W1 = A Pannon KultúrKlub Facebook-oldala: <https://www.facebook.com/PannonKulturKlub>
W2 = A Pannon Egyetem Open University honlapja: <https://felveteli.uni-pannon.hu/open-university>
W3 = Az Éghajlatváltozás Nemzeti Laboratórium honlapja: <https://klimavaltozas.org/index.php/kutatas/kutatasi-teruletek>
W4 = A Magyar Nyelvtudományi Társaság honlapja: www.mnyt.hu

NAVRACSICS JUDIT
PARAPATICS ANDREA
Pannon Egyetem

Heltainé Nagy Erzsébet 70 éves*

Kedves Erzsike, kedves Vendégek! Ünnepi alkalomra gyűltünk ma össze: kedves kollégánk, Heltainé Nagy Erzsébet 70. születésnapját ünnepeljük. Amikor felkértek, hogy tartsak köszöntő beszédet a mai napon, rögtön arra gondoltam, hogy igen, természetesen örömmel vállalom.

Erzsikét 2001 óta ismerem, és amikor köszöntésére készültem, rögtön két fontos dolog jutott eszembe: először is hosszú, eredményekben, kutatási és oktatási tapasztalatokban gazdag pályája, amelyet a szakmában mindenki ismer és elismer. Heltainé Nagy Erzsébet a Nyelvtudományi Kutatóközpont – korábbi nevén MTA Nyelvtudományi Intézet – tudományos főmunkatársa, a Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoport vezetője volt, illetve a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének egyetemi docense jelenleg is. Kutatási területei a nyelvművelés, nyelvi tanácsadás, a stilisztika, retorika, szövegtan, az irodalmi nyelv és Sinka István stílusa. Számos kutatócsoport munkájában tevékenykedett, tevékenykedik: tagja volt az ELTE Stíluskutató csoportjának, tagja a KRE-n működő TERMIK kutatócsoportnak, és részt vett a KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszékének tagjaként a nemzetközi Hungarobox-projektben is. Heltainé Nagy Erzsébet oktatás- és tudományszervező tevékenysége is kimagasló: az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának tagja, 2005-től 2012-ig titkára, az MTA Nyelvtudományi Bizottsága Magyar Nyelvészeti Munkabizottságának tagja, a Református Egyház Doktorok Kollégiuma nyelvi és irodalmi szekciójának tagja; egyetemi hallgatók versenyfelkészítője, akinek munkáját a hallgatók OTDK-kon, szónok- és helyesírási, illetve anyanyelvi versenyeken való részvétele, eredményei igazolják. Erzsike folyóiratok szerkesztőbizottságában és tudományos társaságok tagjaként is aktív szerepet vállalt, vállal: a Magyar Nyelvőrnek 2021-ig, az Édes Anyanyelvünknek jelenleg is szerkesztőbizottsági tagja; tagja továbbá a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, az Anyanyelvápolók Szövetségének, az MTA Köztestületének, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének, a Termini Egyesületnek pedig alapító tagja. Munkásságát több alkalommal ismerték el jelentős díjakkal, kitüntetésekkel: a Magyar

---

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2023. május 16-ai ülésén.

Tudományos Akadémiától Akadémiai Ifjúsági Díjban, az Anyanyelvpolók Szövetségétől Lőrincze-díjban, Gyula városától és a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól Implom József-díjban részesült, 2018-ban pedig Magyarország köztársasági elnöke a Magyar Érdemrend lovagkeresztjével tüntette ki.

Engedjenek meg másfelől néhány személyes vonatkozású emléket is felidézni az ünnepelttel kapcsolatban: olyan emlékeket, amelyek miatt mindig szeretettel fogok gondolni Erzsikére. Olyan személyes emlékeket szeretnék most megosztani Önökkel, amelyek azon túl, hogy igazolják Erzsike személyének kedvességét, egyszersmind bizonyítják szakmai kiválóságát is. Bízom benne, hogy ezek az emlékek az ünnepelt számára is kedvesek, és olyan szívesen emlékszik vissza rájuk, amilyen szívesen osztom meg én őket.

Erzsike már évek óta tapasztalt oktató volt a Károlin, tudományos főmunkatárs a Nyelvtudományi Intézetben, nagy tudású, elismert szakemberként tanította a fiatal egyetem fiatal hallgatóit, amikor én egy egyetemváltást követően 2001-ben úgy döntöttem, hogy beiratkozom a Károli Bölcsészettudományi Karára. Megkerestem a régi leckekönyvem, és megnéztem: stilisztikát és szókészlettant tanított nekünk első alkalommal Erzsike. Tanított, de nem akárhogyan! Gondolkodásra, kritikai érvelésre ösztönzött minket: kifejtettük saját véleményünket, ugyanakkor mindig érezhettük, hogy nagy tudású, tájékozott oktatóként kedvesen, de határozottan vezeti a szemináriumokat.

A következő emlékem a 2003. évi Kossuth-szónokverseny döntőjéhez kapcsolódik. Erzsike biztatott, induljak a szónokverseny kari fordulóján, majd amikor továbbjutottam az országos döntőbe, vállalta a felkészítésemet is. Külön kedves emlékem erről az eseményről, hogy nemcsak elkísért a versenyre Erzsike, hanem – mivel a verseny idején volt a névnapom – még egy doboz csokoládéval is meglepett. A mai napig emlékszem erre a kedves gesztusra, pedig idén éppen húsz éve történt.

Erzsike a stilisztikai és a jelentéstani kurzusokon formálta a gondolkodásomat, felébresztette a kíváncsiságomat a változó nyelvvel, a nyelvi jelenségek elemzésével, vizsgálatával kapcsolatban. Nagyon nagy szerepe volt abban, hogy később úgy döntöttem: nyelvészettel szeretnék foglalkozni. Nem volt kérdéses számomra, hogy őt választom témavezetőmül, amikor a magyar nyelv neologizmusaihoz kapcsolódó OTDK-dolgozatom, majd a szakdolgozatom témáját kiválasztottam. Erzsike a későbbiekben is segítette a szakmai munkámat, kutatásaimat; tanácsaira, javaslataira mindig számíthattam. A kezdetekkor, 2005-ben segítségével engedélyt kaptam, hogy az akkori Nyelvtudományi Intézet közön-ségsszolgálati naplóit átnézhessem új szavakra „vadászva”: nagy élményt jelentett számomra látni, hogy milyen sok kérdés, segítségkérő levél érkezik a Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoporthoz nyelvhasználat, helyesírási kérdésekkel kapcsolatban. Példaértékű volt számomra a munka, amelyet Erzsike és kollégái végeztek: bepillanthattam a nyelvészek, a kutatók munkájába, amely első pillanattól fogva nagyon tetszett. Hasonló élmény volt számomra, amikor egy alkalommal, amikor még egyetemista voltam, bevitt magával az akkori Stíluskutató csoport egyik ülésére. Az Alakzatlexikon szócikkei készültek éppen, műhelyvitákra, egyeztetésekre került sor, és számomra nagy élmény és megtiszteltetés volt, hogy Erzsike invitált, tartsak velem az ülésre. Később is mindig segített: tapasztalt nyelvész-ként ellátott tanácsokkal, szakirodalommal. 2012-ben, a doktori disszertációm műhelyvitáján előopponensi, a nyilvános védésen pedig titkári szerepet vállalt a bizottságban.

Erzsikével 2005 óta dolgoztam együtt: sok féléven keresztül tartottunk stilisztikai kurzusokat a Károlin: amikor kezdő oktató voltam, ő tartotta az évfolyam-előadásokat,

én pedig egy-egy szemináriumi csoportot vezethettem, később pedig már én is tarthatam előadásokat, ami jelentősen hozzájárult szakmai fejlődésemmhez. Erzsike tanácsaira: a vizsgáztatásban, kurzusok vezetésében szerzett több évtizedes tapasztalataira ekkor is mindig számíthattam. Sok éven át zsűriztünk közösen a szépkiejtési és szónokversenyek kari fordulóján, illetve készítettünk fel hallgatókat közösen szónok- és helyesírási versenyek döntőire. Nem tudom eléggé megköszönni a sok jó szót és szakmai segítséget, amelyet Erzsikétől kaptunk ezekben a feladatokban is: ha kértük, hívtuk, mindig jött, ott volt, és hasznos tanácsokkal látta el még a kicsit érzékenyebb lelkű versenyzőket is.

Muszáj megemlítenem, hogy hasonlóan okos és kedves tanácsokat kaptam tőle mindkét alkalommal, amikor a gyermekeim születése után visszatértem a munka világába: most is örzöm egy kedves levelét, amelyet az egyik szülési szabadság utáni első munkanapon találtam az íróasztalomon a tanszékünkön. Ebben a levélben kedvesen köszöntött Erzsike, jó egészséget, jó munkát kívánt, és biztatott, hogy idővel egyre könnyebb lesz. A mai napig hálás vagyok ezért a levélért, és rá-ránézek, amikor úgy érzem, hogy nagyon elborítanak a munkahelyi és az anyai feladatok.

Kedves Erzsike! Isten éltesen sokáig szerető családotd körében! Hosszú, boldog, az eddigiekhez hasonlóan derűs és egészségben, alkotókedvben gazdag éveket kívánok sok szeretettel!

SÓLYOM RÉKA

Károli Gáspár Református Egyetem

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Glosszák egy oxfordi rovásírás-ábécé történetéhez

„A székely írás emlékei” (CMASE.) című kötetben hosszabb szöveg foglalkozik a rovásírás angliai fogadtatásával (585–587), ami azzal kezdődött, hogy GEORGE HICKES oxfordi tudós *Linguarum veterum septentrionalium thesaurus grammatico-criticus et archeologicus* [A régi északi nyelvek nyelvtani-kritikai és archeológiai tára; ford. CMASE. 585] című művének első kötetében közzétette a „hun rovásírás” ábécéjét. Ebben az 1703 és 1705 között napvilágot látott két kötetben HICKES (aki Oxfordban a Lincoln College Fellowja, más szóval igazgatósági tagja, később Worcester dékánja és egy ideig II. Károly udvari káplánja) megírja, kitől és mikor kapta – John Mill nevű tanártársán át – ezt a ritka szöveget: egy Harsani nevű peregrinustól 25 évvel korábban, tehát 1678-ban!¹ Amikor az *Élet és Tudományban* egy rövid közleményben a HICKES-féle rovásírás-mintáról beszámoltam (GÖMÖRI 2004: 308–309), kétségbe vontam a jeles angol tudós emlékezetét, mert semmilyen adat alapján nem tudtam azonosítani azt a magyart, aki Angliában járván John Mill-lel vagy más oxfordi tanárral találkozott volna (GÖMÖRI 2004: 308–309).

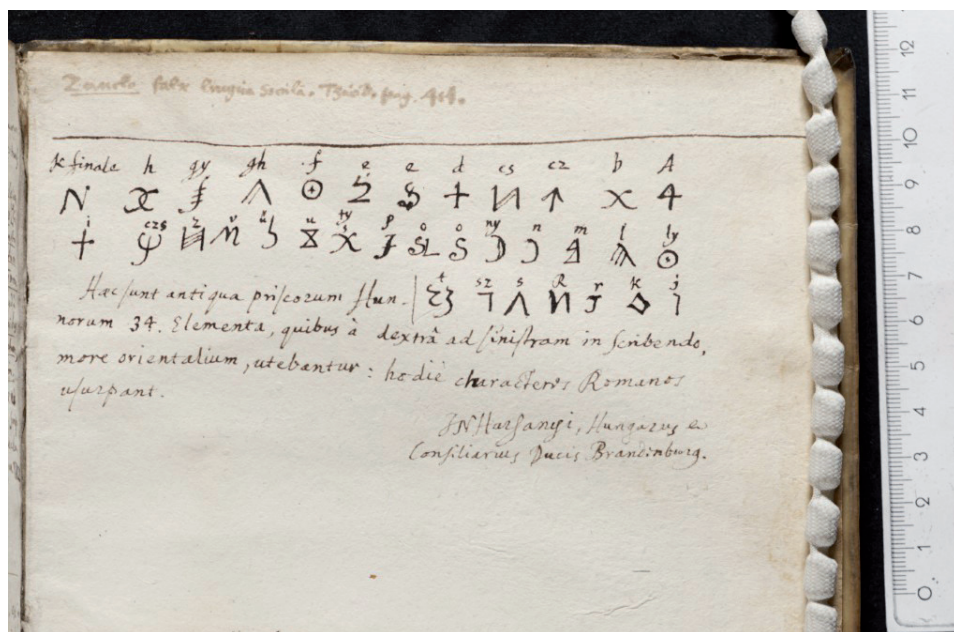
¹ Faksimiléjét (HICKES 1703–1705. 1: VIII. [Előszó] laphoz csatolt réznyomat) először közli GÖMÖRI 2004: 309; 1. még CMASE. 587.

Most azonban előbukkant egy olyan adalék, amelyik szerencsés módon egészíti ki a HICKES-ábécével kapcsolatos eddigi ismereteinket.

Ez főleg WILLIAM POOLE oxfordi tudós érdeme, aki a Lincoln College archívumából megszerezte azt a szöveget, amit egyik könyvébe kötve Thomas Marshall hagyományozott a kollégiumra. Marshall (1621–1685), a Lincoln College rektora, azaz igazgatója, azok közé az oxfordi tudósok közé tartozott, akiket nemcsak az angol nyelv története, illetve a bibliai nyelvek ismerete, hanem szinte minden idegen nyelv érdekelt; POOLE szerint még malájul is olvasott (POOLE 2021: 290). A szóban forgó kötet címe Bibliotheca Apostolica Vaticana, jelzete a Lincoln könyvtárban (Lincoln College Library, Oxford) E.9.2., és a rovásírás-ábécé a könyv végének egyik lapján található. Méghozzá ezzel a kézzel aláírt szöveggel: „Haec sunt priscorum Hunnorum 34. Elementa, quibus à dextrâ ad sinistram in scribendo, more orientalium, utebantur: hodiè characteros Romanos usurpant” [„Ez az ősi hunok [írásának] 34 jele, melyekkel – a keletiek szokása szerint – jobbról balra írtak: ma római betűket használnak.” (– A szerk.)]. A magyarázat alatt pedig ez a név áll: „JNHarsanyi Hungarus et Conciliarius Ducis Brandenburg[is]” [„A magyar J. N. Harsanyi, a brandenburgi választófejedelem tanácsosa.” (– A szerk.)] (E.9.2.).

1. ábra

A Lincoln College Library, Oxford E.9.2. jelzetű kötetének vonatkozó lapja.²

Ebből a rövid szövegből látni, hogy az nem keletkezhetett 1667 előtt, mert Harsányi Nagy Jakab csak ekkor lépett a brandenburgi fejedelem szolgálatába, és bár évszám itt

² By permission of the Rector and Fellows of Lincoln College, Oxford. (Az oxfordi Lincoln College rektorának és igazgatósági tagjainak engedélyével.) – Köszönjük a szíves hozzájárulást a közléshez.

nem áll, nagyon valószínű, hogy a kézirat 1678-ból származik – ez teljesen egybeesne GEORGE HICKES 25 évével! WILLIAM POOLE ugyan feltételezi, hogy Thomas Marshall, aki hosszú időn át Rotterdamban élt (POOLE 2021: 291) mint az ottani angol gyülekezet prédikátora, ezt a kötetet a Marcus Zuerius Boxhorn halálát követő 1654-es leideni árverésen vette meg, azonban sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a rovásírás-ábécét Marshall később ragasztotta be a könyvbe. Méghozzá akkor – ahogy ezt POOLE sem tartja lehetetlennek –, amikor Harsányi Nagy Jakab 1678-ban újabb diplomáciai küldetésben Angliában, Londonban járt, és Oxfordba is ellátogatott.

Az a bökkenő, hogy erről a feltételezett újabb látogatásról nincsen bizonyítékunk. Harsányi Nagy Jakab jóval korábban (1642-ben) már járt Angliában és Skóciában, Tarczali Pállal egyidőben (GÖMÖRI 2005: 113. és 176. biogram), tehát jobban ismerte mindkét akkor még különálló országot, mint a brandenburgi fejedelem legtöbb diplomatája. Ezek közül Otto von Schwerin, a Briefe aus England szerzője 1674 és 1678 között képviselte Brandenburgot Londonban, és 1678 decemberében köszönt el az angol uralkodótól és minisztereitől (Schwerin1837: 369). Utódja valószínűleg 1679 folyamán foglalta el hivatalát, tehát nincs kizárva, hogy Harsányi Nagy Jakabot, aki ugyan „török specialista” volt, még Schwerin távozása előtt vagy rögtön utána kiküldték Angliába, és miután az a nijmegeni béke utáni diplomáciai feladatát elvégezte, még átrándult Oxfordba, ahol harminchat évvel korábban, a polgárháborús időben nem volt alkalma járni. A HICKES-féle szövegben mindenesetre az áll, hogy a székely ábécét „manu delineata”, vagyis alighanem a színhelyen, saját kezével rajzolta le a magyar látogató az oxfordiaknak (HICKES 1703–1705. I: XVIII. [Előszó]).

Érdemes összehasonlítani Harsányi Nagy kézzel írt és Thomas Marshall által megőrzött ábécéjét a GEORGE HICKES könyvében közölttel. (Ezt POOLE is megteszi, idézett tanulmányának 24. lábjegyzetében.) Mindkettő 34 jelből áll, két „e” betűt különböztet meg. Míg Harsányi Nagy végig tudja írni a lapot, ezért bal oldalon a szóvégi „k” betűig jut, HICKES – mivel az oldalon képet is közöl – az első sorban az „f” betűig jut. A Lincoln College kéziratán még szerepel a *priscorum* szó is, amit HICKES már kiiktat szemelvényéből. HICKES könyvében nem említi (ami pedig közelebb vitt volna a lejegyzés időpontjának megfjítéséhez), hogy Harsányi Nagy, amikor Mill-lel találkozott, már a brandenburgi választófejedelem tanácsosa volt! Így hát nem GEORGE HICKES emlékezett rosszul arra, mikor kapta kézhez a székely ábécét, hanem e sorok írója, aki tizennyolc évvel ezelőtt még nem tudott kiigazodni a *Harsányi* vezetéknevű magyarok között.

Kulcsszók: Rovásírás, Oxford, Harsányi Nagy, MARSHALL, HICKES.

Hivatkozott irodalom

- CMASE. = BENKŐ ELEK – SÁNDOR KLÁRA – VÁSÁRY ISTVÁN, *A székely írás emlékei. Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021.
- GÖMÖRI GYÖRGY 2004. „Jobbról balra írtak”. Székely írás. *Élet és Tudomány* 59: 308.
- GÖMÖRI GYÖRGY 2005. *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken*. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 14. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest.
- HICKES, GEORGE 1703–1705. *Linguarum veterum septentrionalium thesaurus grammatico-criticus et archaeologicus*. 1–2. Oxford.

POOLE, WILLIAM 2021. A lost Chinese inscribed stone, some Old Hungarian script, two notable copies of Angelo Rocca's Bibliotheca Apostolica Vaticana (1591), and an addition to John Donne's library. *The Seventeenth Century* 36/2: 290.

Schwerin, Otto von 1837. *Briefe aus England über die Zeit von 1674–1678*. Hrsg. LEOPOLD ORLICH, Berlin.

Comments on an Oxford manuscript of Hungarian runic writing

This study discusses a newly discovered (by WILLIAM POOLE of New College) manuscript in the archives of Lincoln College, Oxford. It was found glued into a book by THOMAS MARSHALL and its author was Jakab Harsanyi Nagy, a Brandenburg diplomat, who jotted down an alphabet in Hungarian Sekler runic writing, most likely in 1678. According to the author this could have been the basis for the runic alphabet printed in the book of another Oxford scholar, GEORGE HICKES, in 1703–1705.

Keywords: Runic writing, Oxford, Harsányi Nagy, MARSHALL, HICKES.

GÖMÖRI GYÖRGY
University of Cambridge

LEVÉLSZEKRÉNY

A Magyar Nyelvtudományi Társaság vezetősége írja. A Társaság meglévő honlapja mellett (<https://mnyt.hu>) létrehozta Facebook-oldalát is, mely aktuális híreinkről és programjainkról számol be rendszeresen a továbbiakban. Terveink szerint a két felület bizonyos funkciómegoszlással fog működni: honlapunk inkább a statikus jellegű információknak ad otthont, a Facebook-oldal pedig az aktuálisabb, dinamikusabb hírközlés eszköze lesz. Az új oldal a Facebookon belül a Társaság nevét vagy a „nytudtárs” keresőszót beírva található meg, de Facebook-regisztráció nélkül is szabadon elérhető és olvasható a <https://www.facebook.com/nytudtars> oldalon.

Számunk szerzői

Dr. Bárdosi Vilmos, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Romanisztikai Intézet, Francia Tanszék, bardosi.vilmos@btk.elte.hu – Dr. Csernicskó István, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék; Pannon Egyetem, csernicsko.istvan@kmf.org.ua – Dr. Farkas Imola-Ágnes, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Angol Nyelv és Irodalom Tanszék, imola.farkas@ubbcluj.ro – Dr. Forgács Tamás, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, forgacs@hung.u-szeged.hu – Dr. Gallasy Magdolna, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, mgallasy@gmail.com – Dr. Gazdag Vilmos, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, gazdag.vilmos@kmf.org.ua – Dr. Gömöri György, University of Cambridge, georgeandmari.gomori@yahoo.co.uk – Dr. Hegedűs Attila, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, hegedus.attila@btk.ppke.hu – Dr. Hoffmann István, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, hoffmann.istvan@arts.unideb.hu – Dr. Honti László, Károli Gáspár Református Egyetem, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék – Dr. A. Jászó Anna, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, adamiktamasne@t-online.hu – Dr. Juhász Dezső, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, juhasz.dezso@btk.elte.hu – Dr. Kiss Jenő, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, kisraba@gmail.com – Dr. Korompay Klára, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, korompay.klara@btk.elte.hu – Dr. Navracscics Judit, Pannon Egyetem, Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti Intézet, Alkalmazott Nyelvészeti Intézet Tanszék, navracscics.judit@mftk.uni-pannon.hu – Dr. Németh Dániel, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék; Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport, nemeth.sz.daniel@gmail.com – Dr. Parapatics Andrea, Pannon Egyetem, Magyar és Alkalmazott Nyelvészeti Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, parapatics.andrea@mftk.uni-pannon.hu – Dr. Sólyom Réka, Károli Gáspár Református Egyetem, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, solyom.reka@kre.hu – Dr. Szabó T. Annamária Ulla, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, szabotannamaria@btk.elte.hu – Dr. Szőke Melinda, Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék; Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport, mszokem@gmail.com.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG SOROZATÁNAK KIADVÁNYAI

239. Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet II. Tanulmánykötet. Szerk. Korompay Klára, Stemler Ágnes, Terbe Erika, C. Vladár Zsuzsa.
 241. Benedek Gergely: Komlócska ruszin nyelvjárása.
 242. Heltai János Imre: Nyelvcsere és a nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG NYELVEMLEK-SOROZATA

A nyelvemlékek hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel

- Tihanyi Kódex. 1530–1532. 2007.
 Török Bálint deákjának, Martonfalvai Imrénének naplótöredéke (1555) és emlékirata (1585). 1986.
 Magyar nyelvű kortársi feljegyzések Erdély múltjából. Szamosközy István történetíró kézirata. XVII. század eleje. 1991.
 Kézírtos magyar nyelvtanok. Kolozsvári Grammatika. Fejérvári Sámuel: Institutiones. XVII. és XVIII. század. 1998.
 Terbe Erika: Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin levelei. 1538–1575. Régi Magyar Levéltár 3. (DVD-melléklettel). 2010.
 Dömötör Adrienne – Varga Mónika szerk.: „Könyörüljön tenagságtok rajtunk!” 50 irat a XVI. századi jobbágylevelezésből. Eckhardt Sándor kiadásának felhasználásával. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Magyar Nemzeti Levéltár, 2018.

A TÁRSASÁGNÁL KAPHATÓ EGYÉB KIADVÁNYOK

A teljes lista olvasható a Társaságunk honlapján: www.mnyt.hu

- A Magyar Nyelv egyes régi példányai (1914-től).
 A romániai magyar nyelvjárások atlasza. I–XI. kötet. Az anyagot gyűjtötte és a kéziratot összeállította: Murádin László. Szerk. Juhász Dezső. 1995–2010.
 Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése. Közzéteszik Hajdú Mihály és munkatársai. 1–10.
 Mazurka Károly: Szuhogyi palóc tájszótár. Szerk. N. Fodor János. 2008.
 Szathmári István: A Magyar Nyelvtudományi Társaság története (1904–2005). Magyar Nyelvtudományi Társaság – Tinta Könyvkiadó. 2015.
 Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Magyar névkutatás a 21. század elején. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 2015.
 Bölskei Andrea – Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Magyar és nemzetközi névtani terminológia / Hungarian and International Onomastic Terminology. International Council of Onomastic Sciences – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Uppsala–Budapest. 2017.
 Slíz Mariann: Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról. 2017.
 Slíz Mariann: Anjou-kori személynévtár (1343–1359). 2017.
 Vargha Fruzsina Sára: A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése. 2017.
 Bárh M. János: Név földrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében. 2018.
 Haader Lea – Juhász Dezső – Korompay Klára – Szentgyörgyi Rudolf – Terbe Erika – Vladár Zsuzsa szerk.: Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III. 2019.
 Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk.: Tulajdonnevek és szótárak. 2020.